CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वरितप्रत्ययेऽपि वइत्येतो दात इति माधवः। यत्तु तत्तु घटतादिया इत्येतो दातः।
पुत्पतो पुनिवत्वपस्चरेणाश्रमत्वुप्रत्यनुदात्तः। अभिपूर्व इत्येकादेशस्ये
कादेशेऽनुदात्तेनोदात्तः। इत्वीति तिङ इति निघातः। संहितायां तु तस्यानुदात्त
स्वेतीकारः स्वरितः। स्वरितात्संहितायामिति सेऽत्वस्य प्रत्ययस्वरेणोदात्तः। हितश
श्रुतिः पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः। पूर्वाधरावराणामिति असिप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः
क्षोपि धात्वो धात्वो निघातादधातेर्हि रिति घादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः
पुरोध्वयमिति गतिसंज्ञायां कुगतीति समासे समासान्तोदात्तो न तु पुर
वनुस्यार्थे ति अध्वपूर्वपदप्रकृतिस्वरेण गति गतिकारकोपपदात्तमे
रितिकृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण पथा [illegible] रिस्वरेण पूर्वेपि मर्देन प्राप्तेन
तिगतिरनन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरमा पुरःशब्दोकारस्य सं
हितायां प्रचये प्राप्ते। उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतर इत्येनुदात्तः।

६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुत्सनेचसुप्यगोत्रादौ। कुत्सनेचसुप्यन्तेपरेसगतिरगतिरपितिङन्तेनसहसमासः। पचति
तिपूतिप्रपचतिपूति। पचतिमिथ्याप्रपचतिमिथ्या। कुत्सनेकिम्। प्रपचति
शोभनम्। सुपिकिम्। पचति क्रीश्नाति। अगोत्रादौकिम्। पचतिगोत्रम्।
क्रियाकुत्सनइतिवाच्यम्। कर्तुःकुत्सनेमाभूत्। पचतिपूतिरसः। पूतिवातु
बन्धइतिवाच्यम्। तेनाप्यकाण्डबन्धवारणेसतिसमासः। वाक्यमनुसत्य
मितिवाच्यम्। पचतिपूति। गतिगतौ। अनुसमासः अभ्युद्धरति। गतिकिंसमासः
प्रपचति। गतौकिम्। आमंत्रे रिन्द्रहरिवाहिमपूरणमभिः। तिङन्तेसमासः
गतिरनुसमासः। पत्रप्रपचति। तिङग्रहणमुत्तरार्थम्। अन्य
था हि पंप्रतिस्तब्धाप्रतिपदोक्तेसमासः स्यात् तस्यस्वतेनस्यात्। समास
पचतिकिम्। प्रपचति। ङ्ङ्इतितिङन्तस्यानुकरणम्। ङ्ङ्। अथवैकिकथ्यतेपुरुष
रसंचारप्रकारःकथ्यते। अस्त्रीभिःसेइतिप्रथमासक्तः। तत्रअग्निशर्मोपु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पक्वान्नं स्यात्। पचेर्पक्वं कृतं तदपरं तिङन्तं मनुष्यात्मा। पोभुक्ते प्राप्नुयात्
पूर्वं तिङ्। अत्र प्रयोगे कापमिष्यते॥ पूजनात्पूजितमनुष्यात्मा॥ काष्ठादिभ्य
इति यन्कृत्यम्। पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितः पूजितवचनमनुष्यात्मा। काष्ठा
ध्यापकः। ग्रहणाध्यापकः। परमाध्यापकः। इति कस्तिमतम्। समासान्तोप
यस्तथात्। एतत्तद्वा सेऽङ्गते। नेह। ग्रहमध्यापकः। मरोपश्चयन्कृत्यः॥
ग्रहणाध्यापकः। पूजनादित्येव पूजितग्रहणासिद्धे पूजितग्रहणमनेतरपू
जितलाभार्थम्। एतदेव ज्ञापकमत्र प्रकरणे पञ्चमीनिर्देशे पि नाना
र्थमित्यश्रीपत इति॥ सगतिरपि तिङ्। पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्तं पूजि
तमनुष्यात्मा। पक्वाकाप्रपचतीति तिङ्। तिङ इति निघातस्य निपाते प
तिनिबे धे प्राप्ते विधिरयम्। सगतिग्रहणाद्गतिरपि निहन्यते
गतिग्रहणेऽपसर्गग्रहणमिष्यते॥ नेह। पक्वाकाशृ॰कीकरोति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नानुदाता नानाप्रयोगे अनेनिपेगेन्द्रिपाणां च यथमहग्रामं गच्छ यथमहरथेन अ
रणं गच्छ ॥ इन्द्रिपाणाम् ॥ यथमरथेन पा ति ३।५ पा धाणां प दाति न प ति ॥ यह
सोपवधेसमधारणामत्र ॥ अहवत्तपो सेटि प्रथमा ॥ तिङि भक्ति नानुदाता ॥
देव ग्रामं गच्छतु ॥ यामएव रणं गच्छतु ॥ यामसं केयस्य मरणं केयस्य गच्छ ति
राहसोपः सचकेयस्यार्थः ॥ अव धारणा किम् ॥ देव क्षेत्रमोन्न्यसेन क्व चिदित्य
र्थः ॥ अनवस्कृपाधेय ॥ चादिलोपोत्रिभाषा ॥ यथा हेयानां सोपे प्रथमा ॥ तिङि
भक्ति नानुदाता च सोपे ॥ इन्द्रेयं जेषुने ॥ अवश्य क्रीहपो भवन्ति ॥ ये तागौ
भ्याच्चहुहेति ॥ यास्तोपे ॥ प्रीहिभिषिषेत ॥ येषाथेति छन्दसि ॥ अहर्वै देवाना
सीत ॥ अवधाहत्त ॥ आसात्यकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् ॥ अपुक्त प्रथमा ॥ ति
ङि भक्ति नानुदाता छन्दसि ॥ अग्नामेकं जिन्वति प्रजामेकं रक्षति ॥ तथा
रथः पिष्यं संस्यादृति ॥ समर्थाभ्यां किम् ॥ एको देवानुपाति ॥ तथा एक तिसंख्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अनन्तः ९ पचति गोत्रम। इधः कस्य सि॥ इधः पचति पचति। अगतेः क्विप्। २३६।
पचति ९

सकौ स्य०

६०

चनमिति इ गोत्रादिति द्वितीयेति तेन गतेः। एषु षसु परतः सिङ्ग नांनानुदात्तम्।
इधः पचति चन। इधः पचति चित्। इधः पचतीव। इधः मपचति चन। चादिषु चाद्यास्
हेषु परेषु सिङ्ग नांनानुदात्तम्। इधः पचति चलाहति च। अगतेरित्येव। इधः प्रप
चति चलाहति वा अगतेरित्येव। इधः प्रपचति चलाहति च। प्रथमस्य चकारयोगा
इति निघातः प्रतिषिध्यते। द्वितीयस्तु निहन्यतएव। चकारयोगे प्रथमा च वेत्याभ्यां
योगे प्रथमा तिङ्भक्तिर्नानुदात्ता। गाश्च चारयति धीरोऽथ चाहयति। इतो
धासातिमीमहे उत्तरार्थं वारनुषङ्गानीयतिङ्ग नापेक्षेयम्। प्राप्यमि
तिक्रिम। योगे क्रिम। पूर्वभूत योरपि योगेऽभिघातार्थं प्रथमा यहणं द्वितीया
देशिङ्ग नस्यमाभूत्॥ इति निघातपादः। इह पुनः प्रथमा तिङ्भक्तिर्नानु
दात्ता धर्मव्यतिक्रमे॥ स्वपहरथेन पाति ३। उपाध्यायं पश्यति गमयति॥
निघातपादः समाप्तः। अथ इति विभिषो योगे॥ अथ पुनः प्रथमा तिङ्भक्ति

६०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्यसे। अग्रास्पर्धस्योऽस्टिसनेनैव सिद्धे निपमार्थोऽयमारम्भः। एहिमन्यपु
क्तो प्रहास एवनान्यत्र। एहिमन्यसेश्रोदनंभन्क्ष्ये। आश्चपूर्वमा। अविमान्पूर्व
पञ्चात्तु तेनपुनर्क्तिः नांनाजुरातम। आतुमोन्हासे। अपूर्वं किमाकर
आतुकरिष्यति। किंञ्चतंचचिडुतरम। अविचमान्पूर्वं चिडुतरं पत्किंच
तं तेनपुनर्क्तिः नांनाजुरातम। विभक्तनांडुतरडतमांतंचकिमोस्पंकिं
कतम॥ कश्चिभुक्तो। कतरश्चित कतमश्चिच। चिडुतरं किं। कोभक्तो
अपूर्वमिस्वच। रमः किंस्वचित्। आहोताहोवानतरम। आहोडुताहोडुता
भांपूर्वभांपुनर्क्तिः नांनाजुरातम। आहोडुताहोवाभंक्तो अनंतरमि
स्वच। शेषेविभाषायस्पति। आरम्यास्यामितुते। निपातेपिहिति हिचेति
तस्येतिचसिद्धे निपमार्थमिस। एतेएवपरमतेपौगेनन्वेतिति॥
जापस्चाएस्वेहिएहिति। गस्पर्धस्योऽपुनर्क्तस्यस्योऽनानिघातोभवति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सटीकोऽयं

५९

पुरा विद्योतते विद्युत्। निकषा ग्राम्यत्र पुरा शब्दः। परिप्रश्नं किम्। नतेन सम्पराधितो
चिरात्तितोऽयं पुरा। न चि स्वजुरेषरापाम। नाचि स्वनेन पुनर्कं तिङ्नानुदात्त
मनुप्राधिनापाम। नन्वगच्छामि भोः। अनुजानीहि मा गच्छ नाभि स्पर्धेऽप्रति
तिक्रिया। अकार्षिः कटं त्वं नन्वकरोमि। पक्षप्रतिवचनमेतत्। किं क्रिया प्रश्ने
ऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम्। क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंशब्देन पुनर्कं तिङ्नानु
दात्तम्। किं दिनः। पचत्याहोस्विद्दृष्टुति। क्रियेति किम्। साधनप्रश्ने माभूत्।
किं भवान्कं पचत्यपूपान्। प्रश्ने किम्। न्नेषोऽपम्। अनुपसर्गं किम् किं प्रपच
ति। उत्तरकरोति। अप्रतिषिद्धं किम् किं दिनो न पचति। सोऽपि भाषा। कि
मेष पोऽनुक्त्या। इतः पचत्याहोस्विद्दृष्टुति। पहिमन्यप्रहासस्य। एहि
मन्ये इयनेन पुनर्कं ऽनुदात्तमकीपाम। एहिमन्ये भवान्कं भोजन्य
सि भवान्कं चातिथिभिः। प्रहासे किम्। एहिमन्यसे ओदनं भोजन्यसे सुकुम

५९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हीपुन्तं साकांन्तं साकांन्तामनेकमपि नानुरातम्। अनन्तमाहिमतोथ इति पाठा
नवेनैपुनाति। सिद्धन्तद्रूपमपि नानिहन्यते। पाठचथाभ्याम। आभ्यां चोगेसि
द्धं नानुरातम्। यथाचिकरावमातम॥ पुजापांनानंतम्। पाठघथाभ्यांपुन्तं
सिद्धन्तं पूजापांनानुरातम्। पाठस्य वतिशोभनम्। यथा पचतिशोभनम्॥
पूजापांकिम्। पाठभुक्ते। अनन्तरंकिम्। पाठ इव रतः वतिशोभनम्॥
पूर्वेणात्रनिघातः प्रतिषिध्यते। उपसर्गव्यवेतंच। पूर्वेणान्तरमिपुन्तम्।
उपसर्गव्यवधानार्थंचनोपाठप्रवेसिशोभनम्। तुपश्य पश्यताहैः पूजापाम्।
एभिर्युक्तं सिद्धन्तंननिहन्यते पूजापाम्। आरहस्यधामनुपुनर्गर्भत्वमेनि
रे। अहोचएतद्योगेनानुरातंपूजापाम्। इयनेनपुक्तं सिद्धन्तंचानुरातं
पूजापाम्। अहोरेधरातःपचतिशोभनम्। शेषेतिभाषा। अहोकटंकरिष्य
ति। पुराचपरीक्षापाम्। पुरेयनेनपुक्तं धानुरातंस्थरापाम्। अधीक्षेम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तेनान्यत्रापि गोत्रादिग्रहणे कृत्स्नग्रहिवेत्र कार्यं इत्येषम्। गोत्रादिनिकिम्। पचति
पाकम्। कृत्स्नेति किम्। स्वनति गोत्रमा समेत्य कुरुम्। तिङ्तिङः। अ तिङन्ता
दाम्परं तिङन्तं निहन्यते। अग्निमिषे। न सुप्। सुप्तं न निहन्यते। परस्मैपदम्
हंसस्थम्। इवं पचकथा। कुलिं [illegible] ग आसन्। अग्निभिश्च कमा कीत्पूर्वा
पञ्च पित्तरो भवन्ति॥ नहप्रसारभ्ये नहे त्वनेन पुनस्तिङन्तं नानुदात्तम्॥
प्रतिषेधपुनर्आरंभः प्रसारभ्ये। नहयोन्तासे। प्रसारभ्ये किम्। नहयेस्मिं
स्त्रीके इन्द्रिया मि छुति। सस्पे प्रश्ने। सस्पुनस्तिङन्तं प्रश्ने। सस्वं मोन्तासे।
प्रश्ने किम्। सस्वस्तिक्ष्ठ तथ पमि इ स्तथामः। अगा प्राप्तिसोम्ये। अगे स्प
नेनपुनस्तिङन्तं नानुदात्तम्। अत्र कुरु। अप्राप्तिसोम्ये किम्। अगं कुरु ति
कृत्रसः। अनभिप्रेतमसौ कुर्वन्प्रतिसोमो भवति। हि च हि पुनस्तिङ
न्तं नानुदात्तम्। आहि छ्रापयति। आहि सहतम। छुन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एतदेव ज्ञापकमनित्यः समासान्तो भवतीति पदाधिकारे समासान्तः क्रियते तथा हि
बहुव्रीहिकार्यस्यात्रैकदेशत्वाच्च समासान्तो न तत्र पदे भवत्येव। द्विमूर्धः।
द्वित्रिभ्यां किं। कस्याणामूर्धा। बहुव्रीहौ किम्। द्वयोर्मूर्धा। द्विमूर्धा। सक्थ्यंश्चा क्रा
न्तात्। गोरसक्थ्यः स्थन्तरासक्थ्यः। अक्रान्तात् किम्। चक्रसक्थ्यः। समासान्तस्य
पदत्वाच्चित्त्वान्नित्यमेव नो न्तादेशः भवति। पदादिश्छन्दसि बहुलम्। छन्दसि पर
स्य सक्थ्यशब्दस्यादिरन्तो वा। अजिनसक्थ्यमास्तभेत्त। अत्र वार्त्तिकम्। पदा
दिश्च पदान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते। पूर्वी रूपश्च दृश्यन्ते ज्ञ्यस्य बहुले
ष्वतः इति। सुखिजातः। उदन्तपाः। पदान्तः नपेन। सुखिदस्य पापस्त्रिचक्रः।
पूर्वान्तः। विश्वपुरे हि। ठः इति समासस्य। ठः सिद्धो गोत्राणि कुत्सना
भिन्नरापयोः। तिङन्तापरं गोत्राणि न्यनुदात्तान्येतयोः। पचतिगोत्रम्। एवं प्र
पचनप्रहसनप्रकथनप्रस्थापनादयः। कुत्सनाभिन्नरापयोरुदाहरणं

हयग्रीव-
सिकोश०

कुमजिनंचानोरातांतसुहवेगोरादिन्यर्जपित्याऽपरेथः।ऽपेन्द्रः।ऽपाजिनम्।
अगोरादयः किम।ऽपगोरः।ऽपतेषः।तसुहवे किम।ऽपगतः सोमोऽस्यसऽपसो
मः।सोरवन्तेपरो।सुभस्यवसितः सुत्रपूजापामेवमाक्यार्थ स्यत्रनिन्द्र।।
अस्तूपपात्यथाभिधानात।सोः किम।कुधालेराः।अवन्तेपतो किम-सुकवरा।
विभावोपुच्छे।तसुहवेऽस्कानाऽपुच्छाऽसुच्छः।वस्तुपुच्छामुहस्यति
ऽसुच्छपते एचऽसुच्छः।तद्यथापाहिच रेणानिपमनोरातात्येत्राप्रेवि
कस्योपम।सेपमुभपत्रविभावा।तसुहवे किम।ऽस्तस्तंपुच्छेनसऽसु
च्छः।द्विवीभावपारन्मूर्द्धसुऽऽश्रीहो।आभ्यांपरेछेछनोरातोथा।द्विवा
घतुःपाचरथापत्रिपादुर्द्दः।त्रीमूर्द्धानंसपूरसि।मूर्द्धनिसकृतसमासा
नपथ।मूर्द्धशब्दः तस्यैतेत्रयोजनेसत्यपिसमासानोऽनोरातस्यंपथा।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पि जातो दन्तः। उपरि स्थं किम। अधिकरणम। अनोरप्रधानकनीपसी। अनोः प
रमप्रधानवाचिनीपश्चान्तो दातम। अनुगतश्चेक अनुश्चेकः पूर्वपदार्थप्रधानः
शाकिसमासः। अनुगतः प्रधानार्थं चकनीपो बहुराम। अप्रेति किम। अनुगतो
ऽश्चेकः पुरुषश्चान्यादिकः। अनोपरोऽन्योऽधिकः पाकीपुरुषो नो दातः। अन्या
दिकः। पुरुषो ऽनुपुरुषः। अन्यादिकः किम। अनुगतः पुरुषो नुपुरुषः। अतिः कृत्वे॥
अतेः परमकृतं पदशकश्चान्तो दातः। अतिपंकुशो नागः। अतिपदागायत्री।
अकृत्वे किम। अतिकारः। अतेर्धातुरोपइतिवाच्यम। इह माभूत शोभनो गा
र्गोऽतिगार्ग्यः। इह चस्यात। अतिक्रान्तः काहकमितिकाहकः। नेरधाने निः
निधानम प्रकाशितात्ततोन्यन्निधानं काशनमित्यर्थः। निमूलम। न्यनुम।
अधिधानं किम। निहितो दण्डो निदण्डः। प्रस्वेरं श्वादयस्तत्पुरुषे। प्रतेः परश्चा
दयो नो दाता। प्रतिगतोऽश्वः। प्रत्यश्वः। प्रतिजनः। प्रतिराजा। समासा
न्तस्यानित्यत्वान्नदत्वं॥ उपाध्यजनिनमगोरादयः। उपाध्यरेपद

ध्येनमः ॥
सिद्धौस्य०

५६

समनः। नमिविभ्यां। न्यनः। ध्यनः। पूर्वपरयोः प्रकृतिस्वरे पाणिनीयकृते। उत्तरपदे
तयोर्वा इति स्वरितः। परे रमितो भाति मयाल्लम्। परेः परमभिउभयतो भावो परस्वा
सितत्कुसादिमयाल्लं चान्तोदात्तम्। परिकूलम्। परिमयुल्लम्। प्रादस्यां गंसंज्ञा पा
म्। प्रगृह्यम्। अस्यां गक्रिम। प्रपस्म। निरुदकादिव। अन्तोदात्तानि। निरुस्थम
निरुपस्थम-अभेर्मुखम्। अभिमुखम्। उपसर्गात्स्यां गमितिसिद्धे वडुश्री धर्मध्रुवा
र्थमस्यां गार्थश्च। अभिमुखोशास्य-अपाश्च। अपमुखम्। योगविभागउत्तरार्थः।
स्फिगपूतवीणांजो ध्वकुन्तिसीरनामनामच। अपादिमान्यान्तोदात्तानि। अप
स्फिगम्। अपपूतम्। अपवीणम्। अपाञ्जः। अध्वन अपाध्वा। उपसर्गा
दध्वनइत्यस्याभावे इत्यम्। एत्तेधेचरापकम्। समासान्तानि त्यस्थम्। अपकु
न्ति। सीरनाम। अपसीरम। अपनाम। स्फिगपूतकुन्तिसीरनामवडुश्री धर्मध्रु
वार्थमस्यां गार्थश्च। अधेरुपरिस्थम॥ अध्यारूढोदन्तोभिदन्तः। दन्तस्या

५६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पि न अस्मिन् बहुव्रीहौ। अव्ययीभावः। सुमाषकः। पूर्वमिस्यनुवर्तमाने पूर्वग्रहणं प्रकृतिभे
दनिवर्त्यार्थम्। इह्यान्तोपादेव पूर्वमुत्पन्नं न कपि पूर्वमिति। अव्ययः। कवनास्येवा
नोत्पत्तस्य। बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि। उत्तरपदार्थप्रधानवाचिबहोः परस्य परस्य नञः
परस्येव स्यात्। बहुव्रीहिः। बहुभिन्नः। उत्तरेति किं। बहुभ्रमानोऽस्य स बहुभ्रा
नः। न गुणादयोऽवयवाः। अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोत्पत्ता बहुव्रीहौ
बहुगुणारज्जुः। बहुच्छरपत्रः। बहुव्यापन्नगुणादिराकृतिगणः। अवयवकिमा बहुग
णो द्विजः। अव्ययनं श्रुतसत्यारादयो गुणाः। उपसर्गात्स्वाङ्गध्रुवमपर्शुप्रकृष्टः।
प्रत्यस्तः ध्रुवमेकरूपम्। उपसर्गात्किम्। दर्शनीयप्रकृष्टः। स्वाङ्गकिम्। प्रशस्तोष्ट्रः।
ध्रुवं किम्। उच्छ्रितः। अपर्शुकिं। विपर्शुः। वनं समासे। समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदे व
नमनोत्पत्तम्। तस्यादिमेवमाप्तो। अन्तः। अस्मात्परं वनमन्तोत्पत्तम्। अन्तवं
तौ देशः। अनुपसर्गात्किम्। अन्तस्वः। उपसर्गादिनाशब्दोऽन्तोत्पत्तः। पर्यन्तः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५५

पूर्वप्रकृतिस्वरोऽथ। गोमुखियस्तपरस्योपमानस्यन्तरोपि विकल्पोऽनेन बाध्यते।।
निष्ठोपमानाद् [illegible] उपसरसाम। निष्ठानाऽपमानवाचिनश्च परमुखस्यागो भवति
हातंबहुव्रीहौ। [illegible] छायितमुखः। पन्नस्तनिष्ठोपसर्गेति पूर्वपदान्तोदात्तं पूर्वपद
प्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति। उपमानासिंहमुखः। जातिकालसुखादि
भ्योनाच्छादनात्तक्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः। शाकुंजग्धः। मासजातः। सुखजातः।
दुःखजातः। जातिकालेति किम्। पुत्रजातः। अनाच्छादनात्किम्। वस्त्रच्छन्नः। अ
कृतेति किम्। कृताकृतः। कृतमितः। कृताकृतप्रतिपन्नः। अस्मापकान्निष्ठान्तस्य
परनिपातः। यो जातेः। जातिकालसुखादिभ्यो परो जातशब्दो नोदात्तः। इनो जा
तः। मासजातः। नञ्सुभ्यां। बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तम्। अधीहिः। सुमा
षः। कपिपूर्वमानञ्सुभ्यां पूर्वमुदात्तं कपिवरे। अश्वस्तवं धुकः। सुकुमारि
कः। हस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वमिहस्वान्तेऽन्तरपदे समासेऽन्त्यात्पूर्वमुदात्तं कं

५५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दृष्यगताभिदम। अपं प्रथम एषां ते इदं प्रथमाः। इदं प्रधानाइत्यर्थः। ऽ॥ अपद
व्यकार्थिकाकार्थि एवमिनोरात्मा इदं प्रथमकाः॥ बहुश्रीहावनो रात्मा-
द्विस्तना-बहुश्रीहा विस्वधिकाः। संख्यापास्तः नः। बहुश्रीहावनो रात्मः॥
द्विस्तना-चतुस्तनाः। संख्यापाः किम। दशीनीपस्तना-स्तनः किम। द्विशिराः।
विभाषा छन्दसि। द्विस्तनं करोति स इरापं मित्राजिनयोः रेवमित्रः॥
कृष्णाजिनम-सेरापं किम-प्रियमित्रः। सखि प्रतिषेधो मित्रे। विश्वामित्र
सखिः। व्यकार्थिनोरात्मा। व्यव धानवाचकात्मनात्मनोरात्मा। वस्त्र
मनात्म। व्यव धार्थिकं वस्त्रस्य वस्त्रानाः। व्यकार्थिनः किम। आत्मानः।
स्वभावान्व इत्यर्थः। मुखस्यागम। स्यागं किम। हि चिमुखाशरा। नाव
पदिक शक्त्रगाम हस्त्यश्वमुष्टिपथवस्त्रेभ्यः। ऽ॥ मुखः प्राङ्मुखः।
गोमुखः। महामुखः। स्थूलमुखः। मुष्टिमुखः। पथमुखः। वस्त्रमुखः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सकौस्य
५४

इपेषचादपचः। आक्रोशेवनजः। पराव्यक्रान्तोहाताधाक्रोशे। अपचीमास्यः॥
पन्तुंनशक्नोतीवयमाक्रोशपते। अविन्हिपः संस्तापाम। नभः परमनोहातो
संस्तापामाक्रोशे। अहेयहातः। कस्याके। सूत्रार्थाचादपश्च। नभ्ः परेऽनो
हाताः स्युः। अकर्तिभः। ऽकः। अनागामुकः। इसुच अलंकारसुः। इसुचग्रहतो
विसुगेघ्नुपमकस्यापिग्रहणमिकारादेर्विधानसामर्थ्यात। अनाजंभविसुः
चार्थहि। अचारः। असाधुः राजान्तोऽन्दसि। अरागः अनह। भाषापानमे
स्वरएव। विभाषारन्नन्तीन्द्राश्चिपः। रनः अकर्तरि। अन्त अनन्यम
यीन्द्राम अश्चिपन्ते अथपस्वरः। बहुश्रीहाविहमेतत्तभ्यः प्रथम
पूरणापोः क्रियागणाने। एभ्योऽनयोरंतोहातः। इदं प्रथमं पस्य सइदं प्र
थमः। एतद्द्वितीयः। तत्प्रथमः। प्रथमपूरणापोः किम। ताभिबहून्पस्य
त बहु। क्रियागणाने किम अप प्रथमः प्रधानं पस्य सइदं प्रथमः॥

५४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नञः किम्। गर्दभस्यमर्हति गार्दभस्थिकः। गुणप्रतिषेधे किम्। गार्दभस्थिकः
इन्योः गार्दभस्थिकः गुणो हितद्धितार्थे प्रकृतिनिमित्तं संपादिया घुच्यते॥
तत्प्रतिषेधोपत्रोच्यते तत्रापि धिः कृतिवेकाभ्यां न संपादिमुखमिति सम्बो
तिकिम्। पाणिनीपमधीते पाणिनीपः। नपाणिनीपः। अपाणिनीपः। तद्धि
तेकिम्। योदुमर्हतिधोता। अधोता। यपतो स्थातस्थैः यपतोपोत्तद्धितोतद्
नास्थोतरपदस्यनञोगुणप्रतिषेधतिषपापरस्यानाङ्गतः पाशानां
समूहः पाशपः। नपाशपः अपाशपः। अदनपम अदनपं किं अपाधम तद्धितेकिम्
अदनपम् गुणप्रतिषेधे किम्। इन्पादनपदनपम। तदनुबन्धकग्रहणेना
तदनुबंधकस्येतिनेह। अधामदेयम। अक्षावशनकौ। अजन्तंकानञ
नञः परमन्तोदात्तमशनकौ गम्यापाम। अपचः पचनं नशनकः अति
लिखः। अशनकौकिम्। अपचोहितद्धितः। गुणप्रतिषेधे इदम्। अन्यो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ तीयापर्यपदप्रकृतिस्वरापवादोपम॥ अत्र कोविदर्थे इति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति॥ धान्यार्थ
पुनः शब्देनत्यत्यर्थनिर्देशार्थेनं ग्रहणमिति प्रतिपदोक्तत्वाद्देवसिद्धेतृतीयाग्रहणं स्प
२३ ष्टार्थम॥ मिश्रं चानुपसर्गसंधौ॥ पूर्वपदेनैकार्थे संधिः॥ तिलमिश्राः॥ सर्पिर्मर्मज्ञाः
मिश्रं किम॥ गुडधनाः॥ अनुपसर्गं किम॥ तिलसंमिश्राः॥ मिश्रग्रहणमुपसर्गग्रहणस्यो
दमेवज्ञापकम॥ असंधौ किम॥ ब्राह्मणमिश्रो राजा॥ ब्राह्मणोऽस्यह संनिहित एवैकार्थ
मापन्नः॥ नजो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हितालमर्थसद्धिताः॥ संपाद्याद्यर्थसद्धितान्ता
न्नजो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्परे॥ तो दाक्षिः॥ कारी वेष्टकाभ्यां संपादिकारीवेष्ट
किकम॥ नकारीवेष्टकिकमकारीवेष्टकीकम॥ ह्रेदमहितिरहेदिकः॥ नहेदिको
ऽहेदिक॥ नेवक्षेभ्याहितो वक्षीपः॥ नसंतापापप्रभवति॥ असंतापिकः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तेनप्रलपिताद्यपिकृतंभवति॥ तृतीयाकर्मणीत्यस्यापवादः॥ अनोभावकर्मवचनः॥ कारकाः
त्परमनप्रत्ययानंभाववचनंकर्मवचनंवानोदात्तम्॥ यथा॥ पानंसुखम्॥ राजभोजनाः
शास्त्रम्॥ अनङ्किम्॥ हस्तहास्यः॥ भोजिकिम्॥ दन्तधावनम्॥ करणाधुट्॥ कारकाः
त्किम्॥ निर्देशनम्॥ मन्त्रः॥ निरुक्तः॥ व्याख्यानशयानासनस्थानयाजकाक्रीताः॥ कारकाः
त्परस्यैतान्युत्तरपदान्यनोदात्तानिस्युः॥ पुरुषैकत्वस्यापवादः॥ रथवर्त्मिः॥ पाणिनिकृ
तिः॥ छन्दोव्याख्यानम्॥ राजशयनम्॥ अश्वस्थानम्॥ ब्राह्मणजायकः॥ गोक्रीतः॥ का
रकात्किम्॥ प्रभृतौ॥ सजितम्॥ अत्रतादौवनितीतिनित्स्वरः॥ सप्तम्याः पुरापम्॥ अ
नोदात्तम्॥ अध्ययनपुरापम्॥ तत्पुरुषेतुस्यादिति प्राप्तम्॥ सप्तम्याः किम्॥ देवनपु
रापम्॥ देवपुरापम्॥ तृनाथकसहंतृतीयाः॥ माषोनम्॥ माषविकलम्॥ वाकलहः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सिद्धौस्व

५२ उपकृतः। शाकल्यः। परिजग्धः। अनेति किम्। आचितम्। आस्थापितम्। प्रष्टा। शीना
स्वा। एवं कृतमुत्तरपदमन्तोदात्तम्। प्रष्टः। प्रपृक्तः॥ असंज्ञायामिति मा भूत्। आकृतिग
णोऽयम्॥ कारकादत्तश्रुतयोरेवाशिषि संज्ञायामन्त उदात्तः। देवदत्तः। विष्णुश्रुतः। कारका
त्किं समुत्तोरामापाणः। दत्तश्रुतयोः किम्॥ देवपालितः। अस्मान्नियमादन्यत्र संज्ञायामनति
न। तृतीयाकर्मणीति तु भवति॥ एवं किम्। कारकावधारणं यथा स्यात्। दत्तश्रुतावधार
णं मा भूत्। अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति। संश्रुतः। आशिषि किम्॥ देवैर्वा
ता देवखातः॥ आशिष्येवेत्येवमत्रेष्टानियमः॥ तेनानाहतो न हतिर्देवदत्त इत्यत्र न॥ संखवि
शेषस्य संज्ञेयम्॥ तृतीयाकर्मणीति पर्युदासः प्रकृतिस्वरत्वमेव भवति॥ इत्थंभूतेनेक्तमि
ति। इत्थंभूतेनेक्तमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासः। तत्रेक्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात्। स
प्तप्रकरणवित्तम्॥ प्रमत्तगीतम्॥ कृतमिति क्रियासामान्ये करोतिर्नाभूतप्रादुर्भावे॥ एवं तत्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
सकौस्य०

५१

सी४

एभ्यः कृद्भ्यः प्रकृतिस्वरं तस्य हेतोः प्रकारकः। प्रहरणमाशोराणां सुद्धयाहसाद्
अधश्चनः। उपपातः। चेः कामः। इत्यकारः। गतिक्रिया। इत्यस्य कारकः। शेषेषु
कृतां स्वकार्यमा। प्रपवतितरामित्यत्र तरप्यन्तेन समासे कृते आम। तत्र
तिशिष्टस्य रामस्य रोभवंत्येके। प्रपवतिदेशार्थं कृ ग्रहणमित्यन्ये। उभे वन
स्पत्यादिषु गपत। एषु पूर्वे पुरा परे पुरा पत्प्रसूता। वनस्पतिं वन आ। ऋहस्प
तिपः। ऋहच्छब्दोऽयं पुरा। तो निपात्यते। हर्षपाशचीपतिम। शाङ्गधारिस्था
दा पुरा। शचीभिर्नदिति दशनात। तन्नूनपात। नाराशंसाजिनम। नि
पातनादिधिः। शुनःशेपम। इत्यादन्ते। उभे पुरा पत्प्रसूतास्तः। आ
पइन्द्राय हरतो। इन्द्रास्त्वतीवपम। इत्यादिम। प्रन्त्वन्यग्रोधौ। इन्द्रं किं
अग्निक्रोमः। नोत्तरपदेऽनुदात्तादावकचिदुदात्तं विभाषा। कचिद्या
दिवर्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदे प्राग्नकं न। इन्द्राग्नि भ्यां किम

२६
शं७
५१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्तत्रो भ्रातापितृसंबन्धेन यान्यथाः। स्त्रीपुत्रः। भ्रातृपुत्रः। चूर्णादिव्यप्राणि
षष्ठ्याः। एतानि प्राणिभिन्नषष्ठ्यन्तानि परार्थाद्युक्तानि तत्पुरुषे। मुख्यं चूर्णानि॥
अथ प्रेतिकम्। मत्स्यं चूर्णानि। षड्कारादिनि। अप्राणिषष्ठ्यन्ताद्युक्तानि। दर्भ
कारादम। दर्भचीरम। तिलपललम। मुख्यसूपः। मूलकशाकम। नीलकलमाष
इकिम। राजसूपः। अथ प्रेतिकम्। दलकारादम। कुलंगलम। कुलाद्यो चेत्तांत
नथा चिनितत्पुरुषे। दर्भकुलादम कुलाद्यशब्दो अन्यादृशे। वनं किम। मृत्कुलादम
प्रकृत्याभगालम॥ भगालवाच्युत्तरपदं तत्पुरुषे प्रकृत्याः कुम्भीभगा कुम्भी
कुम्भीनरालम। कुम्भीकपालम। अथो दत्तापते। प्रकृते स्वाधिकृतमनाद
तिपावत्। शिते निशावद्वा बहुशीहावभसत्॥ शितेः परं निशावद्
कं प्रकृत्या। शितिपादः शितिसंशः। पादशब्दोऽजादिपादश्च दातः। अंश
शब्दः प्रत्यपस्यनिशात। शितेः किम। दृश्मितपादः। अभसत्तत्किम। शिति
भसत्। शितिराचुदातः। पूर्वपदप्रकृतिस्वरपदादौ पंचो गः। गतिका

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम०
सिकोस्व०

५०

कुलस्तस्यास्य कर्षासंशापाम। आचुस्तास्तु सुहृदो। हन्तिकुसम। शादिसूसम। ह
राशपनस्यास्ती।। हन्तिकर्षः। आमसंशापताः। संशांकिम। परमकुसम। अकर्म
धारयेराजमा। कर्मधारयवर्जितेतसुहृदेराजमुत्तरपरमाचुस्तात्म। आलाप्ता
जम। अकेतिकिम। परमराजमा। चेसराजमादिस्वराद्यपस्यः पूर्वविप्रतिषेधे।।
कुचेलम। कुराजम। वासुदेवपार्थश्च-अर्जुनयोर्वः। वासुदेवपन्तः। अकर्मधा
रयइत्येव। परमयोर्वः। योदिर्हिगाश्चतर्गताः। पुत्रः पुंभ्यः। पुंशब्देभ्यः परः
पुत्र आचुस्तास्तसुहृदेराशकिपुत्रः। माहिषपुत्रः। पुत्रः किम। कौनरिमानुसः।
पुंभ्यः किम। हन्तिपुत्रः। नाचार्यराजर्षिसंपुक्तराजसाख्येभ्यः। एभ्यः पुत्रो ५०
नाचुस्तातः। आख्याग्रहणात्सर्वपारांतस्त्रिशेषाणांच ग्रहणम। आचार्य
पुत्रः। उपाध्यायपुत्रः। शाकटायनपुत्रः। राजपुत्रः। ईश्वरपुत्रः। नन्दपुत्रः।
सत्यिकपुत्रः। पाजकपुत्रः। होतृपुत्रः। संपुनकास्संबन्धिनः। शास्त्रपुत्रः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सशब्दान्तेतत्पुरुषेनपुंसकलिंगोऽन्तरपदभ्याघुत्तमाब्राह्मणाशसम। तत्पुरुषे
किम। दृष्टशसं ब्राह्मणाकुसम। शसायांकिम। ब्राह्मणासेनम। नपुंसकेकिम। ब्रा
ह्मणाशसा। कंथाच-तत्पुरुषेनपुंसकलिंगेकंथाशब्दऽन्तरपदमाघुत्तमासोश
अकं गाथमा। माहरं कंथम। नपुंसकेकिम। सल्लिकंथा। आदिग्रिहणादिनाम।
कंथान्तेतत्पुरुषेनपुंसकलिंगेग्रिहणादिनामाघुत्तमाः। ग्रिहणाकंथम। मंदरकंथम-
आदिरितिवर्तमानेपुनर्ग्रहणांपूर्वपदस्याघुत्तमार्थम। चेलरत्तेकडुकंकोणंत्र
हीपाम। चेलादिन्युत्तरपदान्याघुत्तमानि। पुत्रचेलमानडारत्तेदम। दधिकडुकम।
प्रजाकारुम। चेलादिसादृश्येनपुत्रादिनोगर्हाद्याद्यादिसमासः। गर्हांकिम-
परमचेलम। चीरमुपमानम। वस्त्रंचीरमिववस्त्रचीरम। कम्बलचीरम।
उपमानंकिम। परमचीरम। परस्यसूपशाकंमिश्रे। घृतपरस्यम। घृतस
पः। घृतशाकम। मन्त्वराभिश्रीकरणमितिसमासः। मिश्रेकिम। परमपरस्यम।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कः। कश्यपः। शोः परे श्वाघ्रातास्युः। सुकर्णः। सुप्रतीकः। सुहृष्यः। सुप्रतूर्तिम
नेहसम्॥ श्वाघ्रातं घ्रा छन्दसि। पश्वाघ्रातं घ्रा। तस्मात्सोऽ[illegible]तरं कुक्षी
गवाघ्रातम्। अधस्वश्वः। सुरथा श्वातिथिरग्ने। निस्तरेतां सरथा वाघ्र
तौ। श्वाघ्रातं किम्। पासुलाहः। घ्रा किम्। सुगरसः सुहिरण्यः। हिरण्य
शकृत्य च। धीरधीरौ च। शोः परौ यकुधीहौ छन्दस्याघ्रातौ सुधीरौ रथिना॥
सुधीर्धीस्वरोपमतः। धीर्वशकोपप्रसपानतः। तत्र पतौ नाथ इत्याघ्रातस्तने
तिधीर्धीग्रहतो शापकम्। तत्र हि सतिपूर्वे तौ वसिङ्स्थान। कुसतीकुस्वम्
सशास्वान्तसमसपोभावे॥ उपकुस्वमः परितीरम्। उपतूस्वम्। उपमू
स्वम्। कंसमंथसूर्पपाथकारांडिगो। दिकंसः। दिमंथः। दिसूर्पः। दिप
पामा दिकारांडः। दिगो किम्। पामकंसः। सपुरुषेशासोपांनपुंसके। श

४९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाडीजंघः। श्रोपम्येस्त्रकराहः। गोपुच्छः। अश्वग्रीवः। गोजंघः। शृंगमव
स्यापां च। शृंगशब्दोऽध्यस्यापां सहस्रो पम्येषोश्मा पुरुषातो बहुश्री हो। उग्रस्त
शृंगः। चतुः स्त्रशृंगः। अत्र शृंगोऽग्रमनारिक्तो गवादेर्विशेषोऽयस्या
सस्तापाम। सप्त शृंगः। उपमापाम। त्रेषशृंगः। अत्र स्त्रीतिकिम। स्त्रीस्त्रशृंगः।
नत्रोऽग्रमारभि मृतः। नत्रः परपते आघुरुषातो बहुश्री हो। तामजरा
वजरम। अमित्रमरिपः। श्रेतोऽस्यामतम। नत्रः किमाधारतामित्रः। जेति
किम। अशत्रुः। सोऽभिनसी अस्मात्ते घसी। सोः परं सोमोघसीवर्जमिस्यामन्त
नामसनंद्यापुरुषांस्यात। नत्रसुभ्यामित्यस्यापवादः। सुकर्मेता। सुपुत्रः।
सुमोधन्वा इति मा सुधर्मा। शिवापशुभ्यः सुमनाः। सुधर्मा। सुपेशस्कर
ति सोः किम। कृतकर्मा मनसीति किम। सुराजा अस्तोमोघसीति किम। सु
सोमा सुखः। कपिलुपरस्य कपिपूर्वमिति भवति। सुकर्मकः। सुस्त्रात

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेवा। अनुदरा इत्यत्र नञ्समासे निमित्तविप्रतिषेधेन। नहि बन्धुनि। बन्धुश
ब्दो नञ्घटितं पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ। गार्गीबन्धुः। नहि किम्। प्रसबन्धुः प्रत्य
शब्दः आद्युदात्तः। बन्धुनि किम्। गोपिण्डः। पुत्रः। निष्ठोपसर्गपूर्वान्तरस्यान
निष्ठान्तं पूर्वपरमन्तोदात्तं वा। प्रधौतपादः। निष्ठान्तं किम्। प्रसवे शकुमुखः।
उपसर्गपूर्वं किम्। सुशकुमुखः। उत्तरपदादिः। उत्तरपदाधिकारे आपादान्तमा। आ
द्यधिकारे लुमक्तसमासइत्यधिकः। कर्तरि सन्तरासावरणिचि
त्रोऽसन्तरासावरणिचित्रश्चपरः। कर्तरि शब्दे आद्युदात्तो बहुव्रीहौ। शुक्लकर्तृकः शं
कुकर्तृकः। कर्तृ किम्। श्वेतपादभवति सन्तरासावरणि किम्। शोभनकर्तृकः। सङ्घ्री
पम्यपोश्च। कर्तरि आद्युदात्तः। मणिकर्तृकः। स्रोपम्ये गोकर्तृकः। कराङ्कपङ्क्ती
धातौ च। सङ्घ्रौपम्ययोर्बहुव्रीहौ शिति कराङ्कः। कराङ्कपङ्कः। सङ्घ्रीपः।

४९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृशकस्यपरिग्रहार्थम्। आचार्येषु सर्वनिश्चानोपसिनि आचार्येषु सर्वनानोपा
सिनिषु दिक्शकाश्चानोदात्ता भवन्ति। पूर्वपरिणीपाः। आचेति किम्। पूर्वनोपा
सी। अनुपेक्षासिनि किम्। पूर्वपरिणानिषेशास्त्रम्। उत्तरपदस्य च सर्वत्र। उत्तरपद
स्थस्य पूर्वपदस्य च दिक्शब्दा विहिता उत्तरपदे सर्वे सेकोदिक्शकाश्चानोदात्ताः॥
सर्वपाञ्चालकः। अपरपाञ्चालकः। अधिकग्रहणं किम्। सर्वभासः। सर्वकारः। बहु
श्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्। बहुश्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदप्रकृतिस्वरः संज्ञायामनोदात्तस्यात्।
पूर्वपदप्रकृतिस्वरेणाप्राप्तस्य वचनात्तस्यापवादः। विश्वकर्मा विश्वदेवः। आ विश्वं
देवसस्पतिभिः। विश्वे च देवाश्च विश्वदेवाः। संज्ञायां किम्। विश्वदेवः प्राग्ग्रीवीभा
वात् बहुश्रीह्यधिकारः। उदात्तश्चेषु। कठोरः। हर्षश्च महेषु। न्तेषेऽदात्त
श्चेषु पूर्वमनोदात्तं बहुश्रीहौ मिन्नापाम्। बहुदारः। कटुकाश्वः। चस्य वा

बहुश्रीहौ किम्।३।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः ॥
सकौस्य०
४६

पदो नकनपुंसक यहराणान्नेहाभरीपसमभ्राह्मणाकुसमापुरेप्राचाम्॥
शिवरत्नपुरम्। नान्दीपुरम्० प्राचांकिम्-शिवपुरम्। अरिष्ठगौडपूर्वेद्य। पू
रेपरेऽरिष्ठगौडपूर्वेसमासेपूर्वमन्तोदात्तम्। अरिष्ठपुरम्। गौडपुरम्-पूर्व
यहरांकिम्-इहाविपथास्यात्। अरिष्ठश्वेतपुरम्। गोडभस्मपुरम्। नहस्ति
नफलकर्मादेपाः। पुरेपरेरैसान्यन्तोदात्तानि। हस्तिनपुरम्। फलकपुरम्-
मार्दपुरम्। मरेरपसमिति शुभ्रादिपाठक्। कुसूलकूपकुम्भशालंविला
रतान्यन्तोदात्तानिविलेपरे॥ कुसूलविलम्। कुपविलम्। कुम्भविलं। शा
लाविलम्। कुसूलादिकिमासर्वविलमाविलेकिम्। कुसूलस्वामी। दिक्
शब्दाग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु। दिक्शब्दाअन्तोदात्ताभवन्ते
षु। पूर्वेषुकामशि-अपरस्मात्तिकामने पहपूर्वपञ्चालाः। आग्ना
नपूर्वेपापात्तम। पूर्वचानराटम। शाकयवनाकास्वाद्यन्तोविदि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्राप्तशानिकाप्तः कुमार्यापां वपसि। पूर्वपदमन्तोदात्तम्। ऊढकुमारी। कुमा
रिशब्दः पुंसासहासं प्रयोगमात्रप्रकृतिनिमित्तमुपादाय प्रवृत्तो ऊढादिभिः
समासाधिकरणैः। तथा च इह ऊढ्यते न कुमारस्थमेव वपासि किम। परम
कुमारी। उदकेकेवले। अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदकेपरे पूर्वम
न्तोदात्तम्। गोदकम्। स्वरे कृते तत्र एकादेशस्य रितो वा इति पक्षे
विभाषा रेफ्यरितः। अकेवले किम् शीतोदकम्। द्वौ कृतौ द्विगावुत्तर
पदे कर्मधारयवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम्। गार्गत्रिरात्रः। द्वौ किम्।
अतिरात्रः कृतौ किम्। चित्रयज्ञस्य सपूरात्रः। चित्रयज्ञस्य सपूरात्रः। सभेषां नपुं
सके। सभापांपरतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम्। गोपायसभम्।
स्त्रीसभम्। सभापां किम्। प्राप्तशानिकाप्तः। नपुंसके किम्। एतत्सभा। प्रति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रच ग्रच किम। कपिञ्जलाक्षिम। ग्रमहन्तयइसेव महाक्षिम। नवाक्षिम। नभ
ताधिकसंजीवम ग्रास्वकंजलम। ग्रमर्षपरेदेवतानि घुरातानि। भूतार्क्षम।
ग्रधिकाक्षिम संजीवाक्षिम। महासमग्रहणां संघातविग्रहीताक्षिम। महाक्षिम।
ग्रश्मामिम। महश्मामिम कंजलाक्षिम। ग्रा घुरातप्रकरतादिवो हासाक्षिनो
छन्दसुपसंख्यानम। दिवो हासा परा तुष्टे॥ ग्रनः। ग्रधिकोपम। प्राग्रत
रपहारिग्रहणा। सर्वगुणाकास्तर्हे। सर्वशुक्लः पूर्वपरस्नोहात्म।
सर्वश्वेतः। सर्वमहान्। सर्वकिम। परमश्वेतः। ग्राश्चपध्याव्यापरमत्वंश्वे
श्वेतस्वेतिगुणाकास्तर्हे वर्तते॥ गुणाकिम। सर्वसोवरणिः कास्तर्हे किम। स
र्वेचांश्वेतस्तैः सर्वश्वेतः। सरूपाणामाभिनिकापवोः। एतयोः परतः पूर्वमनो
हात्मा। ग्रग्रनागिरिः। भौमिनिकापः। संरूपाणां किम। परमगिरिः॥

४६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्तिकः। छा आदयः शासापाम। छात्रिशासा। आदिशासा। पदातिशासा। अन्त
स्समासो नपुंसकलिङ्गे भवति। तत्रापि तत्पुरुषे शासा पं नपुंसक इत्येतस्मात्पूर्व
विप्रतिषेधेनापमेव स्यात्। छात्रिशासम। प्रस्थे ऊ ऊमकर्कीति नाम॥ प्रस्थ
शब्दे उत्तरपदे कर्कीदिवर्जितमऊ ऊ पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात्। इन्द्रप्रस्थः।
अथ ऊ किम। शान्तिप्रस्थः। अके तिकिम। कर्कीप्रस्थः। मकरीप्रस्थः। मा
सादिना अ० ऊ ऊ पूर्वमिरम। मासप्रस्थः। शाताप्रस्थः। अमहन्नवनगरे
ऽनुदीचाम। नगरे परे महन्नवर्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात्। तत्रेदीचां न
प्रस्थनगरम। अमहतेत्यादि किं। महानगरम। नवनगरम। अनुदी
चां किम। कार्तिनगरम। अमेधावतीचेत्यत्र। अमे परे च अत्र पूर्व
मवर्णान्तमाद्युदात्तम॥ उपाग्नीम कुक्कुटाग्नीम। अवर्ती किम। ऊहग्नीम।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
सकोश्व०

४५

स्कन्धेवगाऽपमानयाचिपूर्वं णिन्यनोपरे आघ्रातं एकक्रोशी धांन्तसंधी ॥
उपमानग्रहणमस्यपूर्वयोगस्य चलिषविभागार्थमि ॥ शक्यार्थप्रकृतो किम्
कंधन्ची । प्रकृतिग्रहणं किम् । प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गनिरपेक्षा शक्यार्थात्रै
यथास्यात् । इहमाभूत गर्भोद्धारी । पुनर्गोयास्य श्व० आघ्रातः । पुनर्गा
रोही । आगतपौंधी नीरस्तोता० ति चिकाशलुपभाक्रयंट्रो । कुंडीजः काश
जः । तुषजः । भ्राक्रजः । वजः । अनवास्वंविकुचः । यकुचः पूर्वपरस्यां सास्पूर्व
मुद्गातन जेऽतारपहे । उपसाजः । श्रामस्यकाजः । कुचः किम० ६ ग्रधजानि
राणि । ग्रामे निवसन्तः । यामे परे पूर्वमुद्गातं तद्वन्तिवासपद्वाचिनमस्त्रे
यामः । यामशब्दो त्रसमूहवाची देयग्रामः । देयस्वामिकः । प्रतिवसन्तः किम०
रात्रियामः रात्रिनिवासः । रात्रिघोषः । रात्रिकटः रा

४५।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अकेकिन। एरतीपकर्त्री। श्रीविकार्थे किन। इन्द्रुभ न्हिकामे धारपति। प्रा श्री
डापाम। प्राग्देशाधाचिनांपाक्रीडात घाचिनि समासेऽकप्रत्यया नोपरे पूर्वमा घु
दातं स्यात्। उ घ्रस्कबुब्भ ऊका। संज्ञापा मित्तिराघुस्र० प्रा धाकिन। श्रीघ्रय
प्रथापिका। इयमुरीयं क्रीडा क्रीडापं किन। तव पुष्य प्रथापिका। पर्ष्यपि तारघु
स्र। अतीनिपुन्ते॥ अतान्ते परे निपुनं तथा चिनि समासे पूर्वमा घु दातम्। घु
र्थाः। निपुन्ते किन। काणुस्रायः। शिल्पिनि धाकृञः। शिल्पिनि धाचिनि समा
सेऽतान्ते परे पूर्वमा घु दातं स्यात् दाकृञो नभ धत्ति। तन्तुधायः। तुन्नधायः।
शिल्पिनि किन। काणुस्रायः। अकृञः किन। कुम्भकारः। सङ्ग्रामाम अतान्ते
परे तन्तुधाको नाम कृमिः। अकृञ इत्येव रथकारो नाम ब्राह्मणः। गोतान्तिव
धपासे। गोपालः। तन्तिपालः। पशुपालः। अनिपुन्ते धर्मपाठः। गोइति किम।
धस्वपालः। पाले किन। गोरक्षः। तीनि। पुष्य हरी। उपमानं शब्दार्थ प्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सिद्धौस्य
४४

स्वमार्थाप्रधनसपान्त्रेपः। अन्त्रेवासी कुमारी दन्ताः। ओदनपाणिनीपः कुमार्या
दिः। अभकामापदन्त्या दिभिः। ओन्ताकानिशा स्त्रा रपभीपते ते एवं न्त्रिप्यन्ते। भिन्ना
माराधः। भिन्नांस एवेह भि[illegible]तिमाराधः। भयधाहताः। भयेन धाहताः संपद्य
ते। गोधा हि पुकिम। दासी श्रीत्रिपः। ज्ञेपे किम। परमधाहताः। अकुनिमेरे
पे मघ शिशे वो मेरेपः। मेरेपे किम० पुष्पासपः। भक्ताख्यास्तदर्थे। भिन्नाकंसः
भाभीकंसः। भिन्नादयो न शिशवः। भक्ताख्या किम। समाशशासपः। समसनं
समासइति क्रियासामान्यमुच्यते। तदर्थे किं भिन्नाप्रियः। यदु श्रीहिरपमन्त्रपूर्व
पहमन्तो हातम। गोविडालसिंहसेन्धवे पुपमाने। धान्यगयः। गोविडालः। तथा
सिंहः। सन्धुसेन्धवः। धान्यं गोरिति मिश्रः। ध्या धाहिः गया रूपासं निवे
शार्थं धान्ये धान्यगयशब्दे नो व्यते। उपमाने किम। परमसिंहः। भ्रकेजीवि
कार्थे। इन्तस्येवकः। पस्य इन्तस्येवनेन जीविका। निसं क्रीड इति समासः।
मधुविकारस्यात्सम्भंगम्

४४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तो धर्मे हरणो। सप्तम्यन्तं हारिवाचि च आघ्रातं धर्मे पिरे॥ रेपं पः स्त्रीकरोति
सहारी तु च्यते। धर्मे सि साचारनिपातं रेपम्। मुकुटे कार्षापणाः। हस्तो हि पदि
का॥ सहस्रापामिति सप्तमी समासः। कारनाम्नि च सप्तम्यां। पाणिकाश्च। वेपा
कार हति। क्वचिद्रूपमाचारः॥ कुशादिषु कार्षापणादिषु तथा धर्मे। पाणिकारा तिनस्ता
श्चा दिति। धर्मे किम। स्तम्बे रमः। अहरतः किम। पाडवहरणम्। पाडवापाश्र
पंपाडवः। तस्य बीजनिषेकाङ्गकारं शरीरपुष्पार्थं पुष्पते तद्धरणमिति
तु च्यते परोपि कश्चित्तेहारि स्वरेणाघ्रात इत्यहरणाइति निषेधेन रा प्यते
ते न पाडवहार्यमिति हारिस्वरः सिध्यति। पुनर्वचनं॥ पुनर्वाचि निसमासे पूर्व
प्राघ्रातम्। गोपस्त्वयः। कर्तव्येत्तरः पुनः। विभाषा ध्वन्ने गवाध्वन्नः २।
पापंच शिष्यनिवा। पापनापितः २। पापाराके इति प्रतिपदे नकं यस्तास्वकीस
मासेन। गोत्रानेवासिमाणवब्राह्मणोपुन्नेवे। भार्यासेश्रुतः। सुश्रुतापत्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृसाकर्मधारयो। राजब्राह्मणाः२। राजकुमारः२। पोगाधिकारडतरार्थः। षष्ठीप्रत्ये
नसि। षष्ठ्यन्तोराजाश्वेनसिपरेथाप्रकृसा। राजप्रसेनाः२। षष्ठी किम् श्रमण
ब्रह्मन्। न्ते नित्यार्थे न्तान्तोपरे नित्यार्थे समासे पूर्वथाप्रकृसा। नित्यप्रहसितः॥
२। कालाइति द्वितीयासमासोयम्। नित्यशब्दोक्लयवन्तं आघुदात्तः॥ हसितइ
तिथाथादिस्वरेणान्तोदात्तः॥ नित्यार्थे किम् मुहूर्तप्रहसितः ग्रामः शिल्पि
नि॥ थाप्रकृसा॥ ग्रामनापितः२। ग्रामआघुदात्तः ग्रामः किम् परमना
पितः राजा वप्रशंसायाम्। शिल्पिथाचिनिपरेप्रशंसार्थे राजे पदंथाप्र
कृसा। राजनापितः। राजकृत्वान्तः॥ प्रशंसायां किम् राजनापितः॥ शि
ल्पिनि किम् राजहस्ती॥ आदिरुदात्तः॥ अधिकारोयम्॥ सप्रमिहारि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ईषदन्यतरस्याम्। ईषत्कृताः २।६। आदिरपमन्तोदात्तः। ईषदूनेऽइत्यादौ कृत्स्वर एव॥
हिरण्यपरिमाणं धनेऽसूर्यपरिमाणाद्यत्रि पूर्वपदाद्यत्रकृपा धने द्विसूर्यपरि
परिमाणमस्येति द्विसूर्यमित्यत्रैव धनं द्विसूर्यधनम्। यदुश्रीरावपिपर
पादिकस्य एवा हिरण्यपरिमाणं किम्-प्रस्थ धनम्। परिमाणं किम्-का अन्यधनम्॥
धने किम्। निष्कमासः। प्रथमोचिरेण सम्पन्नो। प्रथमशब्दो यत्र कृत्स्वरमिन्न
ये। प्रथमये पाकरणाः। संप्रतिव्याकरणमस्येति प्रकृतस्वरः। प्रथमशब्दः प्रथ
मेऽजन्तः। अचीति किम्। प्रथमोऽयं पाकरणाः। कर्तृकर्मणोः कृति॥
यत्र कृत्स्वरः। कर्तृकर्मणोः २। कर्मधारयस्य गुणार्थमिदं प्रतिपदोक्तस्य
द्वयसिद्धम्। आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः। आर्यकुमारः २ आर्यब्राह्मणः॥
आर्यो तपदन्तस्य चरितः। आर्यकिम्। परमब्राह्मणः प्रस्थे किम्।
आर्यन्द्राक्षेपः। कर्मधारयइत्येव। राजा च। ब्राह्मणकुमारयोः परतो यत्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कारकपूर्वपदस्य सति विशिष्टस्याप्यादिस्वरे एव। इत्यागतः। तादौ च निति कृति तो.
तकारादौ निति कृति शब्दवर्जिते कृति परे नन्तरोगतिः प्रकृत्या। अन्येरा तोऽन्त
स्तस्य प्रभृतौ संगतिं गोः। कृत्स्वरापवादः। तादौ किम् प्रस्थाकः। निति किम्।
प्रकृतिरुगन्तः अतो किम्-आगन्तुः। तथे चान्तश्च पुरापत्। तथे प्रत्यया
तस्यान्तादुदात्तो गतिगतिश्चान्तोदात्तः प्रकृत्यापुरापश्चेत्तदुभयं स्यात्।
अन्तोदात्तः कृत्स्वरापवादः। अनिगन्तोऽन्तोदात्तः प्रत्यये। अनिगन्तो गति ४२
र्यः प्रत्ययान्तोऽन्तोदात्तः परः प्रकृत्या। पेषरा अस्तान्-अनिगन्त इति किम्।
प्रत्यय्योपत्तु। कृत्स्वरापवादः। पमेयः। जहि कृष्णाति कृष्णहि पाचं हाव
प्रत्यये किमाकरं चनम्-न धीचः प्रत्ययान्तोऽन्तोदात्तो गन्तोऽपि न धी
प्रकृत्या। न धु-तान्तः उदात्तस्वरितयोर्यणा इत्यन्तस्य कारस्वरितः अध्या०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उपसर्गस्य घञ्तः पुरशब्दः। चतुर्थी तदर्थे तुर्थ्यन्तापपत्तत द्वाविन्पुत्रपेचतुर्थ्य
न्तं प्रकृत्या पूजावदाह अर्थे अर्थेपेचतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या देवार्थम। क्तेच क्ता
न्तेपेचतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या गोहितम कर्मधारयेनिष्ठा। क्तान्तेपे पूर्वमनिष्ठान्तं
प्रकृत्या श्रेणीकृत्याः। श्रेणीशब्द आघ्रातः पूगकृताः। पूगशब्दोऽनोघ्रातः।
कर्मधारये किं श्रेणीकृतं श्रेणीकृतम अनिष्ठाकिम कृताकृतम अहीनया
चिनि समासे क्तान्तेपे द्वितीयान्तं प्रकृत्या कष्टश्रितं ग्रामगतः। कष्टशब्दो
नोघ्रातः ग्रामशब्दो नित्यैरणा अहीने किम कान्तागीतः। अन्यपत्तगीइति
क्तम नेहस्तलभ्रावृः। थाथेसस्यापवादोयम रतीकर्मणि। कर्मवाचकेऽ
क्तान्तेरतीयान्तं प्रकृत्या तोतातः हस्तहतः। महारागहतः। कुरोरगतः। कर्म
णिकिम रथेनयातोरथयातः। गतिरनन्तरः। कर्मार्थक्तान्तेपे यद्यहितोग
तिः प्रकृत्या। थाथेसस्यापवादः। पुरोहितम अनन्तरऽकिम। अभ्युद्धृतः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुरुः कुरुक्षेत्रे तिवाचस्य कुरुक्षेत्रमाहवतमा कुरुक्षेत्रं राघुरातः। रिक्तो गृहः। रिक्तगृहः।
रिक्तोविभावे तिरिक्तशब्दश्चाघुरातः। अस्तुताजरती। अश्लीलं दृष्टरूपा। अश्लीलं
दृष्टरूपा। अश्लीलं दृष्टो न अस्तमासत्यात् श्चाघुरातः। श्रीर्वस्यास्तितत्तश्लीलम्
सिद्धाद्यास्त्रच्च ॥ कतिपयकादिभ्यास्त्रतम् पारेवडवाडवा पारेवडवा। निपातना
दिभ्यो समासोविभक्तिलोपश्च पारशब्दो घुरातः। तेतिलानां
कट्टः तेतिलकट्टः तिलिलानां पत्रं वा त्रोवाडवाणां तः। पत्रशब्दोपि इन्तस्यात्
घुरातः। पत्रकम्बलः। संस्तरणमिति वन्कृपम्। अन्यत्रपीतात्यकम्बले समा
सान्तोरातात्यमेवप्रतिपदोक्तेसमासे प्रकृत्याद्यत्येवस्वरोविहितः तस्याभावः
सोभावः। देवकृतिः पस्यतेसुहृत्यपूर्वपदं प्रकृतिस्वरत्वमिच्छते विशिष्य
वनविहितंस्व ग्रहसीभावादिकृद्भ्यः॥ सरावेसपुरं ग्रामं पुरं शीरं धीव
तस्यास्मिन्निकर्मणि कारोचेतिकिप्रत्ययः अस्य कृ छान्दसः। नाघ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्तेयासिकं आपिशलपाणिनीयेशास्त्रे कार्तकौजपा इपश्च एवं इन्द्रे
पूर्वपदं प्रकृत्या कार्तकौजपौ कृतसेर्कुरुपस्य दक्षिणाग्नाग्नेतो सावर्णि
माणुके पौ महान्धी यपरा तिष्ठ कौ छा समाप्तस्य भार भारतहे हिहि स्वरौ
वप्रकृत्वे। महच्छ प्रकृत्या श्री घा दिषु दशसु महाद्विहिः महापंक्तिः महाग्रहिः।
महेच्छासः महच्छ कोऽनोरातः। सन्महद्दिति प्रतिपदोक्त समासएवापंस्वरः नेह
महतो श्रीहिमहाश्रीहिः न्यूक्ष्यश्च ये श्च देये वान्महान् न्यूक्ष्यके ये श्च देयम
महाविश्वदेयम् न्यूधं सातीति न्यूक्ष्यम तस्मादस्तादिषु कोऽनोरातः उक्षः सा
दिषु उक्षसादि उक्षधामी उक्षेक्षु नि उक्षश्चा घुरातः गौः सारसादि सारथिषु
गोसादः गोसादिः गोसारथिः। कुहगार्हपतादि कुहगार्हपतम् उप्रसपान्तः
पापा वेऽपरातेति स्वकेऽपापकम्यः सोसीभारणांच। एवं समासानाद
सीभरणे श्च पूर्वपदं प्रकृत्या। कुहराणां गार्हपतं कुहगार्हपतम् उप्रसपान्तः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ईशनमः

अमरकोष-

४०

नामन्धकवृष्णिकुरुपाण्डवानेकद्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात्। कुरुपाण्डवाः शिनि
धातुरेषां शिनिरा घुत्तोत्तरपदान्तयोरात्वात् इत्यत्रेति किम् द्वैपा
यनाः द्वीपभवा द्वैपाः भैमरथं पुराभैमापदः अन्धकवृष्णिकुरुपाण्ड
वानामन्धकवृष्णिकुरुपाण्डवानां ग्रहणं किम् शिनिकुरुपाण्डवानां त्रिपाणां ग्रहणा
र्थम् तेन तथा बहुवचनं किम् संकर्षणवासुदेवौ द्वन्द्वे किम् वृष्णिना
कुमारा अन्धकवृष्णिकुरुपाण्डवाः। संख्या संख्यायाश्च पूर्वपदं प्रकृत्या
द्वन्द्वे द्वादश त्रयोदश त्रयस्त्रिंशत् इत्यादिषु तो द्वन्द्वे त्रिपाणते। आचार्योपस
र्जनश्चान्तेवासी आचार्योपसर्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात्। पाणि
नीपुत्रौ पाणिनीपुत्रौ। कुरुणामधीयानौ कुरुणां ग्रहणं किम् आचार्योपसर्जनयोर्ग्रहणं द्वन्द्व
विशेषणम् शकेनाद्वन्द्वे आचार्योपसर्जनोपधा शिष्यापत्ये तेनेह न
पाणिनीपुत्रेयरौ आचार्येति किम् छान्दसवैयाकरणाः ——

४०

प्रतिपत्सु पूर्वा तस्यां तिथौ रिक्तिभवति रिक्ता तिथिः तस्यां श्वः एतयोः पक्षः पूर्वपक्षः
प्रकृत्या द्वितीयादिकः २ सप्तमी सिद्धा शुक्लपक्षः पक्षयोः शुक्लकाल्यां ॥ अकार
स्वरान्तिसप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु सांकाश्यसिद्धः सांकाश्ये इति एवन्तः आत
पशुक्लः धाकृष्णपक्षः धाकृष्णे इति कृष्णान्तः वक्रवेधः वक्रशब्दोऽन्तोऽस्यः अकारा
किम् पूर्वा रिक्ता सिद्धः कृत्स्वरेणाधिकृतस्सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूते परिप्रसूते
पावर्जमानः होरात्रावयवेषु एते प्रकृत्या वर्जमानत्वात्तिनि अहोरात्रावयवा
चिनि चोत्तरपदे परिशिगतं छेदः प्रतिपूर्वा रिक्ता प्रसूते परिरात्रम् उपपू
र्वरात्रम् ॥ अपत्रि गर्तमिः उपसर्गैः आघुरान्तः बहुश्रीहितत्पुरुषयोः सिद्ध
त्वाद्व्यतिभावार्थमिति अपपौ वर्जमानौ तत्परम् तयोरेवर्जनार्थं
पातं अहोरात्रावयवा अतिवर्जमानाः एतयोर्भवति वर्जे इति किम् अ
ग्रे प्रति राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेषु राजन्यादिनां बहुवचनान्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ॐ नमः
सिद्धौच.
३९

कम गमनं अपः गमनागमनं गमनकनिष्ठं गमनपाधिकम् श्रेति क्रिया
गमनं शोभनम् भावे क्रिम गम्यते ऽनेनेति गमनं श्रेष्ठो गमनश्रेष्ठः केति क्रिम
वक्षिसमासा [illegible] तः कुमारश्च कर्मधारये कुमारश्रमणा कुमारशब्दो ऽन्तो यस्य
तः। आदिः प्रसेनसि। कुमारस्यादिरुक्तः प्रसेनसि परे कर्मधारये प्रति
तमेनोः स्य प्रसेनाः कुमार प्रसेनाः। पूर्वोत्तरपदस्य पूर्वागरणात्तेषु कु
मारा जीमूताः श्राद्धुक्तस्याभावे कुमारश्चेत्येव भवति
द्विगुतकाः पञ्चकपालः पञ्चगवशावेषु द्विगोः पञ्चपरेषु पूर्वं प्रकृत्या पञ्चारत्नपः
पञ्चमासस्य पञ्चरात्रिः पञ्चमासान्भृतः पञ्चमास्यः तमधीष्टस्य अधिकारे
द्विगोर्पि पञ्चकपालः पञ्चगवशावः पञ्चसंख्याकः इति पञ्चनशब्दश्चा
पुरातः ऽगंतादिकिन पञ्चाश्वः द्विगोः किं पञ्चरात्रिः पञ्चन्यतरस्याम् बहुश
ऽस्तथा बहुरात्रिः बहुमास्यः २। बहुकपालः बहुशब्दो ऽन्तो यस्य तः तस्य

९२ ३९

दुरू त्रिषु पे भूतनपति: भूतधर्म्मिणि इति वचनात् भुवनशब्द: । आशंका
बाधने दीपस्य संभावने । अस्ति माऽस्य वसाप: संभावनम् गमनाशंकमस्ति
गमनाबाधम् गमनने दीप: गमनमाशंक्यते आबाध्यते निकटतरमिति
आसंभाव्यते संभावने किम् परमनेदीप: पूर्वभूतपूर्व: आऽऽभूतपूर्व: आद्य
पूर्व: पूर्वशब्दो ऽत्रिषु भूतपूर्वे वर्तते । भूतपूर्वे किम् परमपूर्व: । सविध
समीप समर्पीर सवेशसदेशेषु सामीप्ये । पृथु पूर्वं प्रकृत्या सद्य सविधम् गांधा
री सनिकुम् कश्मीरसमर्पीरम् त्रिस्थला क्षेत्रिण्या वचनेषु त्रिस्थ कटुकान्
त्रिस्थ शब्दो गतिरन्नाऽऽसा घुरातो: त्रिस्थ इति किम् परमस्थ यस्मात् ग
तो तिकिम् त्रिस्थ प्रासा: त्रि प्रष्ठ त्रिचित्र प्रकृ संपन्न परिणत कुशल
पक्ष निपुण । श्रुत्वा मकृ नापव तु भावे कर्म धारये । श्रुत्वा कनऽऽसादेश
यति श्रवसापया चिनि चो तापरे भावयाचि पूर्वं परं प्रकृत्या गमनं श्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पेनपुंसके मात्रा हिषुपतो नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे तथा भिन्नाया सुखप्रमा
णं भिन्नामात्रं भिन्नाशब्दो गोस्थहल इत्यत्र सपा नोः पाति नुपक्रम पाणि
निशब्दश्चाबुद्धानोः। नन्दोपक्रम नन्दशब्दः पचाद्यजन्तोः इषु छापम। इषु
शब्दोऽघ्नतो नित्यान्त नपुंसके किम् कुब्जछापा सुखप्रियपथोर्हितः एतयोः
परयोर्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा। गमनप्रियम् गमनसुखम् गमनशा
लिस्वरः हितेति किम् परमसुखम् प्रीतौ च प्रीतौ गम्यायां प्राग्नकम
प्राह्णा सुखं पापसम् छात्रप्रियाऽन्य धापः प्रास्वरा छात्रशब्दो प्रत्यपस्य
रेणा नोदात्तौ प्रीतौ किम् राजसूयम् संस्वामिनि। स्वामिनिशब्दे परेस्व
यं चीदूर्ध्वपदे तथा गोस्वामी संकिम् रथस्वामी पत्यावैश्वर्ये इनुनामहेष
तिदिभिः। नभूधाकुचिदिधिषुपतिशब्दे परे वैश्वर्ये वाचिनि तत्पुरुषे नै
तानि प्रकृत्याः। भूयःपति भूपतिः वाक्पतिः चिरपतिः दिधिषुपतिः वाभू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वरतो ।

तयोः" अतिशायिनि तमुके पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् कदाचार्थः हो चारिककथा
यम् कदाचिद्दः पदाद्यन्तः तस्माद्देसंपाप्तान्तेयासि अस्वेति तीनेकर्त्त
रकाभुक्तिलुक् द्वेनिपुन्तेइति ठक्वन्तो ज्ञातः ज्ञातो किम् परमार्थः ।
सदृशप्रतिरूपोः । सादृश्ये अनयोः पूर्वं प्रकृत्या विरुसदृशः सादृश्ये किम् प
रमसदृशः समासार्थेऽत्र पूर्वसमानता न सादृश्यम् । द्विगौ प्रमाणे । द्विगावुत्त
रपदे प्रमाणावस्थिते तमुके पूर्वं प्रकृतिस्वरम् । प्राग्यसंपूर्णसमः संपूर्णसमः । प्र
माणस्य प्रमाणे तो द्विगौ नित्यमिति मात्रचोलुक् । प्राग्यशब्दः प्राग्घ्रातः प्रा
ग्यश्चासौ संपूर्णश्च प्राग्यसंपूर्णः । द्विगौ किम् । त्रीहिप्रस्थः प्रमाणे किम् । परमस
पूर्णसमः । गन्तव्यपण्यवाणिजौ । वाणिजशब्दे परे तमुके गन्तव्यपण्ये
वाणिजे पूर्वं पदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः गोवाणिजः संपूर्णसमासः म
द्रशब्दोऽकप्रत्ययान्तः । गन्तव्ये किम् । परमवाणिजः । मात्रोपदेशक्रम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सिद्धान्तकौमुदी

३७

गमनं करणं विकल्पत्वाच्चिरकालमविकृतं कुर्वतोऽपि वा प्रतिबन्धिजायते प्रति
बन्धि किमपि मूत्रकृच्छ्रम् पदेऽपदेशे ऽन्यथाचिनिपस्थ छ ऽतारपदे पूर्वपदं प्रकृ
त्या तत्सुहृदेन त्र पदेन प्रत्यातः ऽचारपदेन मूत्रशब्दोऽचमन्तः तस्याण्यादिस्च
रेण नोरात्तः अपदेशे किमपि सुपदं निघातेघात्रात्रो निघातशब्दे घोत्त
रात्तथाचिनिसुहृदेपूर्वपदं प्रकृत्या कुटीनिघातम कुप्रनिघातं कुटीशब्दो
नोरादिनिपन्तः कुप्रशब्दो प्रमन्तः पन्नन्तश्चस्वरे घात्रात्रोकिमपि रज्जनि
घातेधसति निघातशब्दोवक्तव्यः पार्श्वे शारदे नार्थे सतोभवमार्थं तस्य
याचिनिशारशब्दे परे सुहृदेपूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात् रज्जुशारसमुद्र
म शारशब्दोनतनार्थः तस्याः स्वपदविग्रहः रज्जोः सघडसहितम् रज्जुश
कः सजैरमेलाघुरातोऽयुत्पादितः भनार्थे किम ऽतारशारसम अर्थ

३७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भूमीतसुहृत्वः शस्त्रीशस्त्रा। अथवेन प्रकुर्वीपातानाम अवशेषा पथः परिगतानं
किं स्नाता कारकः मुहूर्तं स्वरूपमेव शेषमाधातोधितोच्छिन्नेतो वर्तिष्यति मुत
रपदे एतएव जितेयं शाखा च पूर्वपदं पूर्वतसुहृत्वे कस्मात् दुःखोहितकस्मात्
कस्मशब्दो नकप्रत्ययान्तः रोहितशब्दोऽन्तः वर्णः किं परमकस्मः वर्तिष्यि
किम कस्मतिसाः अन्ते किम कस्मेतः गाधस्य वर्णयोः परिमाणं। एतयोह
तरपदयोः प्रमाणाधिनितसुहृत्वे पूर्वपदं प्रकृत्या अरित्र गाधमुखमतत्र
माणमिस्वर्थः नोसवर्णाधाग्रहणे पतेतावदिस्वर्थः परित्रशब्दऽग्रान्तोमध्यो
दर्तः प्रमाणमिपतावरिच्छेदमात्रमन्यनरायमेव प्रमाणेकिम परमाण
धम्म दाधाग्रहणे सुहृत्वे प्रकृत्या धनस्पारः धनशब्दः कुप्रत्ययान्तः प्रत्यय
स्वरेणाचुदात्तः पाघंक्ति परमस्पारः। प्रतिबंधि चिरकृच्छ्रयोः। प्रतिबंधिना
चिपूर्वपदं प्रकृत्या एतयोः पारस्तसुहृत्वे गमन चिरमध्या हकारात्कृ म्र।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शरप्रसवस्तस्य इनोऽस्ताशानरी अमादिस्वशसादि भिमन्तिकृतालाप्या
ते अन्तारंप्रपयसा आनती कुरावते अनोरा इत्किम इधती अध्यस्ता नामादि
रि साधुस्ततः अनुमः किम तु इन्ती एकादेशोऽ अरातः। अहं परेशा सा स्वा शतुर्व
सार्वधातुक इति निघातः। उच्चैर्यथा हस्वी तदुक्तं ■ स्वा नेवोपाहरेपूर्व
तस्मा सा नरिशसादिर्भिर्भिश्च उक्ता स्यात् चेत्तिश्री सैदिधापकुरावते
साधत्रे नोऽ धाथोः। अनपोधिताः परेशसादिहृतानस्युः अहत्वं धा सेस्ति
सन्ये हृत्वनुभ्यामनुप हृत्यान्तारनोरा तान्नुहश्वपरोमतुपुरातः वाभ्यर
दिमानऽहनिमानर इवलिङ्गः अन्तराव नः अनोरा ताकिम मा स्वाधिरदि
भुमानस्य रीधौ अजनमहिचमानथ दिनोत्तरत्वन महत्यानिकुनिपुस्यान
धापधागहि रेशसाच रेधोनऽइन्द्रेधतः। नामन्तरस्याम मनुपिवा हृस्वस्तस्ता
इनोरा सो नामुरातोया चेत नी सुमती नाम प्राश्स न्दसि। प्राः परो नामु

तन्त्र

३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बहुतरं परमनोत्तमेकाच्चतः परा तृतीयादिर्विभक्तिरनोत्तमाद्यस्यात् परमवा
वा अन्येषु सर्वनामस्थानम् अन्येषु परा विभक्तिर्हृता इन्द्रोऽधीचः वाचि
तिपूर्वपरानोत्तमं प्रथम तृतीयादिसमुद्धर्तमानः सर्वनामस्थानं ब्रह्मणा
शस्यदिर्यहार्थम् प्रतीचोवाहन इति इंद्रपरा घ्नुम्ने घुभ्यः। एषां सर्वनामस्थानवि
भक्तिर्हृता। प्रष्ठोहः प्रष्ठोहा। कुघुपधा ब्रह्मणां कर्तव्यम् इहमभूत् अन्तघु अन्त
घुवेदुम् एभिर्नामः अन्यादेशेन अनोत्तमादिसम्बुद्धेः नच तच्चानोत्तमाद्य
तीतिवाच्यम् इदमोऽन्यादेशे शतुरनुमस्तृतीयादिविति सूत्रेण पुरा तस्य अस्ति
विधानात् व्रते मध्यमाभ्यां गा अनु पद्भ्यां मासहन्तिश इति च व्यत्ययः पश्यं
मूमिः पभिर्नजिरा जेचतेमासिमासि मनसिन्मेहृदश्चा अप भ्यां केनेन पु
म अभ्यातेथपुंसः दैवाद्यथम रावो धर्मा दिवदिवे अष्टनोरीचीत
शस्यदिविभक्तिर्हृता अष्टाभिरीशभिः। शतुरनुमो नघ्नो। अनुमप

दिशेऽइतिशान्तान्तनार्वप्रतीतेषु क्षिप्तसूत्रेषु तदीयपदः पाठः। आनुपूर्वात्तश्च प्र
तपश्चानुपूर्वात्तस्यात् आत्रः कर्तव्यम्। अन्यत्रानौ सुप्तिङौ पदस्य नपीपुष्टति
शब्दिवारुद्धात्तथेत्यपि प्रत्ययौ चितः अनाङ्गात्तः चितः सप्रकृतेर्वकुर
पम् चितिप्रत्ययेसतिप्रकृतिप्रत्ययस्यानाङ्गात्तो यो व्यङ्गपदः नाम तन्मत्व
केसमेपके सरचरीम् तकस्तुते तद्धितस्य चित्तस्तद्धितस्यानाङ्गात्तः। पूर्वे तासिके
प्रत्यरेषोधनार्थमिरम् कोऽगापनाः चितः। चितस्तद्धितस्यानाङ्गात्तः प्रत्य
न्नेपः तिस्रोऽजस्तः। अनाङ्गात्तः तिस्रो घाथः चितुः साधेकाचस्तीपादिर्ति
भक्तिः सुप्तमीयकुयच नतत्रपरकाच्च ततः परस्तीपादिर्भक्तिः घुस
ता या चाग्निरूपः सौ किमराजेसाकाचेकाचोपिशस्तस्यस्यामुत राजोन्नते
एकाचकुकिम् विधतेराकुनिथ स्तीपादिः किम् नहस्यगावम् अनोत्त
ताकुत्तरपदान्तरस्यामनिपसमासे निषाधिकारविहितसमासात्तत्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जन्मनक्षत्राणामन्तः स्थितं स्यात् तिथानां भवनं क्षेत्रं तिथ्यम् पतीनाव
इति वाक्ये विश्वभन्त्यधीपीणाछन्दसि भवन्ति स्थितानि शस्त्रसमाप्तिमेव खन्
धानि स्थितत्वउत्पत्तिः पश्चन्नभलामन्यके समे सिमस्ते सिमस्यापवर्गो
ऽन्तऽत्तातः आपवर्गाइति प्राथिकम तत्र छक्स्य खेव पर्यातेनवासत्तनुते
सिमस्ते इति सम्बे इभवखेव निपाता आघुत्ताः स्याहः उपसर्गाश्चाभिव
र्गमिप्रवाहिनामन्तः। एवमादिनामिति कानामपव एवम नमस्
ग्रहे पुत्रसप्तिभिः सहस्वस इति प्रकाशोसहशब्द आघुत्ताइति प्राश्वस्त
श्चिनपम्यवाहिनामुभावुत्तौऽभोवहानामनुत्तं पत्रे कवर्गमिस्य
स्वर्धनोप चाहकेनुत्ताः पथे तिपात्तो तेने सिमभवो पथापात्तन्ते
कुम पथानोऽस्तिः कास प्रकाशस्ति हकौपस्या तऽत्तातः पट्व ६०
शेषं सर्वमनुत्तम शेषमिसादि हकस्पणरमित्यर्थः। प्रशर्पस्थे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रावतः हृषहिरणाराणाप स्वरेथ राणाम्. एवा मा घुत्तस्यात्. महिष्या जाठपे
नीपे कुकारस्याश्वेतः श्वारिहृतः। महिषी जपा भाषा ठपरधीति ॥ इति
दीपः पादः ॥ शकटिशकटोरक्षारमन्तरपर्णीपे राऽत्तः शकटिः ३
शकटी ३। गोकुलस्य प्रासणा नामधेयस्य। अन्तरमन्तरपर्णीपेणोत्तम
गोकुलोपासणाः अत्यत्र गोकुलः पशुः कथ्यतापरप्रकृतिकस्य रेणा नोत्त
तः पाण्डवतस्योपोत्तमवर्णमिशेषं क्रमेणोत्तम पाण्डवतः धूम्रजानुमु
जकेशकासयारस्यासीपाका नाम भुजस्यस्यानामः एवं चतुर्णाध
प्रभृतीश्वतुरोयजपि सा शिष्टानि क्रमेणोत्तानि धूम्रजानुः मुजके
शः कासयारः स्यासीपाकः ३ कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि कपिकेशः
हरिकेशः ॥ ध्वजः स्यात्स्यात्तो स्वकम् ध्वजः मानः ध्वजः पताकः ॥ व्यूहः
इत्यस्कशयोरस्तितः ॥ स्यात्तस्यात् ॥ तिस्यशिक्या कासार्थ धान्यकन्यारा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चाहिरान्तु अनुपम-द्वयान्तु नीपमा पुतान्वरपन्तानाम-पुत्त अपुतं अनि
धमभिः अपिता विपरीताः प्रकावद्वपारेवत्तितस्तेवाजि द्वीन्ताकारोमाका
काकाशिनामादिधी-एषामादिद्वितीयोवोपेतः प्रकरः वहु ७ इति छन्दसिच-
अमकारघर्थ आम्रः सन्यानुसारादादिद्वितीयंवो दातं रोपम कई माहिना
व॥ आदिद्वितीयवोदातमसूगंधिते जनस्यते वा आदिद्वितीयान्तेशम
श्वेति त्रयः वर्णवेतोदाताः सुगंधिते जनाः नपुंसकानानाम-आदिद्वि
तीयश्चोदातम-राजादनपुंसकम पान्तस्यान्त्यास्पूर्वम कुलपः धातस्यवचे
ना सघुनीशशैलसघुवडतोत्तः सनाथा सभा-शिशुमारेन्दुवरवशी
यहीकारपुहरवासाश्च अन्त्यास्पूर्वमुदातं द्वितीयंवा साकाशपकांपिसना
सिक्यरथीघ्रादनाम-तिपडुदातंवा-इषान्तस्वरूपादेतादिवी। हरीषा
सुसीषा-दशीरादशेरवपासपसशेवासश्वा माकशरिरशेवाव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेनी हरिणी अन्त्यशर्के सूर्ये पेषांते ऽन्त्यपूर्वात्तरन्तुः शकुनीनां च सप्तपूर्वमि-
पूर्वं सप्तुद्धतं स्यात् कुक्कुटः तितिरि-नर्तुश्राणस्यापाम-वथास्यन्ताप्रा समुद्ध
तस्य न वसंतः कुकसास्ः धान्यानाम्यक्तुद्धान्तानाम आदिहतातः कातानां
श्वपाकाः वाचानाम मायाः मनपरशकुनामसानानाम केकपः हपाहिनां
मुसंपुक्तेत्यानानाम तः पूर्वं गाहपितिहस्सस्यापात्तस्य हपाहिनां किम
पकनः असंपुक्तेति किमस्यः दुगनानाम्यत्रापास आदिहतातः कविः ॥ इति द्वितीयः
पादः ॥ अथ तृतीयं प्रातीपात ईषात स्यहसादेतिगतः प्राग्द्वितीयाधिकारः ॥
यत्रापा प्रकरात मकरय हृते सतः प्राक् यत्रा मिस्यधिकारः । स्वकुनामकुर्वीति
नाम । कवर्गकेवकारादिनिवर्जयित्वा यत्रा स्वकुनां द्वितीयं भुक्तम स्य-
साद कुर्वीति नान्तुकवोस्यः रसनावहनं मासिनाम्य मस्वेपः प्रकारः शासिना
शाकानाम शीस व्या-शतपुष्पा-पाताना गुर्वी नाम-पाहपः आतपः ।

३२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समन्तात्क्रीडयते सहर्षं हृष्टोत्पादि भूतं हृष्टमुच्यते स्यात् मुनिः अन्तस्य
देवनस्य अरिहन्तः तस्य नान्तः देवनेतु अन्तैर्मारीच्यः। अर्द्धस्यासम
घातने अर्द्धयामस्य शमे शकेतु अर्द्धविषस्याः। घात दुष्टीनाम् अरिहन्तः
घातदुः सरस्यः यामारीनाञ्च यामः सोमः यामः पुनस्तस्यापमे गुणमभेषस्य
चञ्चेत् चञ्चा कि गन्तस्य तिपाहा नाम कि भिन्नतु पुनः शब्दसरणान
ब्रह्मपर्वतविशेषस्याचसिंह महिषाणाम् एषामुपमेष नाम्नारिहन्तोनाम
तस्य पुनस्यः मेहरिषमेहः व्याघ्रः सिंहः महिषः एकविशेषस्य पमन्याचेत्
पमन्याच्छ्रुः श्रुः उपहाणाम् एषाय नेहपेश्वमहषेणुहः। अनेस्य घोष
घोषश्च घोसस्तोर्थिश्चकस्य गृहहन्तः कस्याः कोसाहयः। त्रिविष
धर्मान्पूर्वनाम एषां त्रयाणामाघुहन्तः त्रिविषमात्रिका धर्मीः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सकोसा-

३१

तथा अनन्तरोऽन्तस्थितो यास्यान्तरे उत्तान्तः ६ इति हि इत्तेषु प्रथमः
पादः ६ अथादिः प्राक्शकटेषु अधिकारेषु शकटैकदेशो ति पाठः ह
स्यान्तस्त्रीलिङ्गपक्षे आदिहृत्तान्तः स्यात् धरिः तनुः नाधिवंप स्यान्निर्वस्त्र-
वजेन वापः इसं तस्य तु सर्पिनपन्नपुंसकम् दलाधान्यानां च जाम॥
घावामि स्थूलः कुशाः काशाः माषाः तिलाः वहुचांतुबोधमाः अवसंख्याः व
च स्याद्शि अन्तानाम शिष्टशर्वनामकतीभ्यां चुयुकादिभ्यो प्रोक्ता
विधमधुविशेषविहापाः प्रातिनांकुवर्वं कथंगासर्वं आदिहृत्तान्तः काकः
कुकः शुकेषुमे प्रातिनांकिमः उकमे तथ्यवंतीकत्रिमाण्याचेत्तः खणि
परेऽव तमिहान्तं स्यात् कनुकः ॥ इत्तर्वन्तानाम एनुः वहानांवोरिशा

३१

इत्तम-सस्यसा कोशोत्तावेवन पीवानमेषम-वतीनांतराति निता
नानाम-आदिहृत्तान्तः पतः हरिणाः शाति: पसिः हरित हृत्यान्तस्य ह

दस्यन्तउत्तरस्यात् यामाषामम्-पञ्चम-अग्निस्वरूपाख्या चेत् एवमर्थ
न्तानामिसा घुत्तरस्यापवादः अर्थात्स्वाम्याख्या चेत् पान्तस्यान्तास्पर्थमिति
पतोनाव इति घुत्तरे प्राप्ते वचनम्। अशाया अग्निर्ग्रहे चेत्-दिगाख्या
कस्यर्थमिदम्-अतएव सार्वकारिकं पर्यायस्या घुत्तो [illegible] इन्द्राशाभ्यस्ति
नन्तराणामाच्चिपरामम्-अन्तउत्तरःस्यात् शेषानुरोधादिनोस्य घ्वनो
इति प्राप्ते ज्येष्ठाश्विष्ठाधनिष्ठान्तमिकन्तन्तसेना घुत्तरे प्राप्ते वचनम्। नक्षत्र
पूर्वस्यकृतिकाख्या चेत्-अतोत्तरोन कृतिकान्तरं केचित्तु कृत्वेपि प्राप्ते
दिवाणामिति ख्याप अर्थिकाव कृतिका इत्यत्राप्यनोत्तरो नेत्याहुः। घ्वनो
हीनाच-अनोत्तरः घ्वनमिमिन्ते आकृतिगणोपम ज्येष्ठकनिष्ठयोर्विसि
अन्तउत्तरस्यात्-ज्येष्ठ आह चमसा कनि [illegible] आह चतुरः वपसिकिम्
ज्येष्ठः श्रेष्ठः कनिष्ठोत्यिष्ठः इहनि यथा घ्वनएव। विस्तरतिमवोस्त्रि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यापांसर्वनामतपास्याऽशिकामिसाचुतेः अर्थानरेषु सघाचना इति गुरुकृतः
इन्द्रिणास्वरोद्धारपरछन्दानुवर्तिक्षितिकेशः स्याद्गुरुस्यापामादिवी-हृदिन
णास्याच्चनोपर्वापेणानोद्धतोस्तः॥ इन्द्रिणोवर्दुः भारत्यहणाकिम प्राकृतमा
सीनस्यवामपाणिर्जिणोभवति। छन्दसिच-भस्याऽर्थ क्षिप्त इन्द्रिणाः इह
पर्वापेणाघ्नाचुत्तो। कुसस्याम्ग्रामस्यांचेत्तथाणिनोत्तरोस्याचुत्ते प्राप्ते
ऽनोद्धतोविधीयते कुसानांश्रीहिणां कुसोनोनामवपभः म्ग्रामस्यापानुकु
शोप्रत्ये-धानामधेपस्य-कुसस्येसेर अथवा कुसोऽस्यिना कुसअस्थिः॥ शु
कुमोरथपोरादिः॥ निसमाचुत्तनः स्यादिसेकेवेसनुवर्त इति पुनकम-सोगोरपथा
पिपूर्वेसघ्नोद्धत दर्शनात्। अनुदात्तोदकयकवशानोछन्दस्यनः॥ अनुदात्तस्य
स्याद्गुनामकुर्वीहिनामिति द्वितीयस्योद्धतस्थे प्राप्तेऽनोद्धतार्थ आरम्भः वशा
यहणानिपमार्थं छन्दस्येवेति तेनलोके भ्याचुत्तते साहुः कुसस्य च॥ छ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घुत्तत इभ्यशब्दः क्षत्रियशब्दस्तु योगस्यान्यपूर्वपितिमध्योत्तमः। खान्तस्याश्मादेः॥
नरत्वम् उत्वा सुत्वम् ऊः खम् नत्वस्य स्याद् शिक्षाक्षिपाघुत्तत्वे प्राप्ते उत्वानामभाग
विशेषः॥ तस्य कृत्रिमस्यात्वं पुवर्णा कृत्रिमात्वा चेति सुवर्णास्योत्तत्वे प्राप्ते सु
त्वं ऊः खवोर्द्विवचस्येति प्राप्ते अश्मादेः किम् शिखा सुत्वम् सुत्वस्यस्याद् शिक्षा
तिनरविषयस्येति वा अघुत्तत्वं शिखापास्तु शीः लोनि रेस्यश्चेति उणादि
पुनिषोक्तेरनरः स्याद्दापः प्राग्वस्याद् शिक्षाक्षिपाघोभ्यम् हि कथसरतिश
स्यानानाम् एषाम् नोत्तत्वस्यात् अतिशयेन बहुत्वोयं हि कः तिपाघुत्त
त्वे प्राप्ते यं हि कैरश्वैः सुखतारयोनयं हि कः नातिविधेइत्यादौ यत्वाघुत्तत्वः
संधसारः अथ पूर्वपरप्रकृतिस्वरे त्वा धंत इत्यादुः॥ सप्तति अशीतिः एकाद
न इति प्राप्ते चत्वारिंशत इत्यपि प्राग्वत् अभ्युसर्वानाप्रभृत्यस्यापोः अथ पूर्व
परप्रकृतिस्वरेऽत्वा धंत इत्यादुः॥ अथादिस्त्रेणाग्रतार्थ मेतत्। इन्द्रिता स्मसाधो
अन्तऽस्तस्यात् साधुत्वाचित्यभावेनुपपद=

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यस्याः इत्यन्तस्यापि प्राग्वत् अहीवती । अथ किंचित् स्त्रीलिङ्गोऽनुक्तः
प्रातिपदिकेषु किंचित् स्यान्तऽन्तस्य तं संज्ञैः । पाठ्यापाकोंधासोरथीनाम्
तरथीनामन्तऽन्तः पादसाहस्रे हृहासुहृत्पाकस्येति पर्यायाः स्वाधन्तेति
पा पृ अश्वंकथाद्विघात आरेवत आरथ ध्वेति पर्यायाः अश्वाश्वीमाताऽन्यर्थिनं
नामि साधुत्वे प्राप्ते सागरसमुद्रः । जेहाथीनामस्त्रियां जेहं नथ शिषपस्येति प्राप्ते
अस्त्रियां किमशास्य साधुत्वोपम इहैव पर्णसात्रापकात गुरुस्य च अन्त
ऽन्तः स्यान्तस्त्रियाम् गुरुम् अस्त्रियां किम् आत्रेभ्यो गुरुभ्यः स्याऽशि
कानामरत्नानामपि संतरुः साधुत्वसम तत्र काप आपूर्वस्य स्त्री शिषपस्य
धकारपकारपूर्वयोऽनोऽवसाधुत्वे अन्तस्त्री शिषपयर्णानामपि तिप्र
पृ छापामापो आपा पानस्यान्यासूर्वमि साधुत्वे प्राप्ते स्त्रीतिकिम् वाग्यम
पर्यन्तसाधुत्वे शिषपग्रहणं किम् इभ्यान्त्रियां पतीनाथ इत्या

२९

२९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीदेवेनमः

सि॰ कौ॰ स्व॰

२९

न्यायप्राप्तं चेत्तथा यः अरणाप्त। करणाद्यी गपशब्द आघुरान्तः स्यात्। गपत्वे नञ
पेक्षः। ऊचासनां च आदिहरान्तः स्यात्। आकृति गणो यम्। धाजिभिर्धाजिनीध
ती। निष्ठा च घञ्गनात्। निष्ठान्तस्य घञः संज्ञायामादिहरान्तो नाथा कारः। इतः।
घञ्किम्। चिन्तितः। अनात्किम्। आतः। संज्ञायामित्युक्ते नेह। धातं। हुतम्।
शुष्कं। छेदो। एतयोर्घुरान्तोस्तः। अस्तं सार्थमित्यम्। अतस्तन्शुष्कम्। आशितं क
ती। कर्त्तरीत्याशितशब्द आघुरान्तः स्यात्। यञ्चेत्यं चा। कर्तोत्रस्य प्रत्य
देवशापवतिक्वचित्स्वरविधौ प्रत्ययस्तस्यानेति संज्ञायां किं॥ अग्निर्भारा
वकः। उपमानं किम्। चैत्रः। रिक्तेविभाषा। रिक्तशब्देधादिहरान्तः स्यात्। रिक्तः।
संज्ञायां तु निष्ठा च घञ्गनादिति नित्यमाघुरान्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेनेति॥

२९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्वशब्दं छान्दसत्वात् नोदात्तः सर्वस्यविकारः सार्वं अनुदात्तत्वं चात्राऽफलमस्य
अ उभयत्र प्रातिपदिकत्रयं उभयो उदात्तत्रयं उभयः ३
अन्तोदात्तः २

कनिनना १ ==

अ पुभिः पञ्चभिः नवभिर्वा तैर्धितीच सर्वुभ्यो जापमान आदंशाधिविधिस्यात्॥
उत्तमं किम् आद्यस्त्रिहपमानः। विश्वेदेवैस्त्रिभिः। अस्ति किम् नवानाम् नवती
नाम् विभाजाभा वापं॥ उक्तविषये सर्वस्यसुपि सुपिपरे सर्वस्यादिरुदात्तः स्यात्
सर्वे नन्दतिपशवः श्रेष्ठा सर्वे निवसन्ति पदा अन्तस्य तिङन्तस्य चादिरुदात्तः स्यात् प
सिद्धि अन्यश्चानिपौ स्याः॥ पुंसः कर्मणि धात्वादेः षः सः सूते दधिष्वन्नश्चनः॥
वापतेरसुन् वापेरन्ते हस्वश्चेति चकारादसुनोऽडागमः॥ पथिमथोस्सर्वनाम
स्थाने आदिरुदात्तः स्यात्। अपपन्थाः। सर्वनामस्थाने किम् ज्योतिष्पतः। पथोर
न्ता उक्तानि रति स्वरेणा नोदात्तं परम् अन्तश्च तथे पुगपत् तथे प्रसपन्था
न स्याद्घनौ पुगपदुदातौ स्तः। तथे ते दातथा। ३। न्यवोनिवासे आद्युदात्तः स्यात् स्य

अ उदात्तस्यथ नोदात्तस्योपधमनुदात्तं २ पुगपदग्रहणमपर्यायनिवृत्त्यर्थं अन्यथा एकत्वपर्यायनिवृत्तेः

प्रसपन्था घूरातेप्रावेश॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुप्रसन्नाम्बुया प्रसन्नाइतिपद्मनन्तरं पूर्वेणान्वयः तत्रे प्रायः नेनानुसन्तोषितपतो। इयाप्रसन्नाइति। इयप्रसन्नाशब्दोऽर्थे विभक्तिलोप
वेदाया नुसन्तसंतरः परस्यानुसन्तस्यस्वरितः तस्यानेनानुसन्तः॥१॥ इत्यमहाद्वः प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः शिभ्यक्तिरनुदात्तः परः
स्वेकोशेऽनुदात्तः इत्यनुदात्तं। तस्यचानुदात्तस्वरितः तस्यात्रेयं संगतिर्नाम्नेकश्रुतिः॥२॥

सुप्रसन्नाकेषाम इयाप्रसन्नाभ्यामनुदात्तस्वरितान्तसंहितायामनुदात्तानाम स्वरितान्तरेषामनु
दात्तानां संहितायामेकश्रुतिस्यात् इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतपरुष्णिसरस्वतीति
उदात्तस्वरितोपरोपस्यात्तस्यानुदात्तस्यानुदात्तस्वरितः स्यात सरस्वतिशुतुद्रि स्तोमं सचतपरुष्णि
स्वः तस्य परमात्रेतिमश्रुदात्तं वर्द्धनात्तपरं रूपमनुदात्तं स्यात् दिवेदिवे। ॥ इतिसा
धारणास्वराः॥ धातोः अन्तोदात्तः स्यात् गोपायतेनः। आयिसन्तपः स्यात् हिंसामप्यनिटि। स्यप
हीनां हिंसे स्यानिट्यनिटोस्सार्वधातुके परे आदिहृदात्तोवास्यात् स्यपादिहृदात्तश्चान्तोदात्तः
स्यन्ति २ श्यसन्ति हिंसन्ति यन्त्रे प्राप्तपस्यरेणामध्यो दात्तः हि खेदे अभिघाते नेह स्यपानि
हीनसानि अभ्यस्तानामादिः अनिट्यनिटोस्सार्वधातुके परे अभ्यस्तानामादिहृदात्तः पेह
इतिप्रियाय सुपरत्वान्नित्स्वरमपवाधते दधनाद्दे अनुदात्तेन अनुदात्तेनोदात्तस्यार्वधा
तुके परे अभ्यस्तानामादिहृदात्तः दधासिरत्नं इतिरांवदाशुषे॥ भीह्रीभृकुमदजनधन
दरिद्राजागरांप्रत्ययात्परे णिति॥ भीप्रभृतीनामभ्यस्तानामपि तिस्सार्वधातुके परे प्रत्य

धीतुदात्तः ततः तिङ्तिनिघातः। स्वरितेनाऽस्वरितः स्वरितस्तस्मिन्परे एकारएकारस्सन्नतरः॥२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हे अग्ने इति संबोधनं प्रतिकाकर्तृसामर्थ्यं चापि
सायनास्तीत्यर्थः ॥

सामान्यवचनं किं पक्षीति पुमान्वत्र अग्नेरिति सरस्वतीविभाषितं विशेषवचनेषु
वचनम् ॥ अत्र भाष्यकृता अकुर्वन्निति पूरितम् पूर्वसूत्रे सामान्यवचनमिति वोजि तम्।
आमंत्रितान्ते विशेषवतीति पूर्वं वक्तव्यमेव विचमानयच्च इति षष्ठ्यर्थे हन्नः
कृतो नु अत्र देवीनां विशेषवतां बाहुलिति देवाः शरत्पाः इह द्वितीयस्य निघातो वैकल्पिकः ॥ ५
आमंत्रिते परादुच्चस्वरे। सुवन्तमामंत्रितेपरे परादुच्चस्वरे कर्तव्ये दुच्चस्वरात्पिश्चमस्य तिश्चम
इति श्चमेः श्चुत्वात्षष्ठ्यनाम तस्याशब्दे अनुदात्तेशेषाद्विकमामंत्रिता घुरातत्वम् नवाद्य
मिकोनिघातः शंकुः पूर्वमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन वाहिलात् पतेरिद्योहितमर्तभोजनम्
इह दशशब्दस्याकमिकोनिघातः परशुनाद्यश्चर। षष्ठ्यामंत्रितकारकाद्यवचनम् ॥ षष्ठ्यन्त
मामंत्रितं प्रति यत्कारकं तद्वाचकं चेति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः तेनेहन अग्नेरिति
दरेनाग्नेर्ग्रहणं समर्थ नुरस्याधासिद्धम् ॥ पूर्वादुच्चे तिवन्तेऽपि वासंवितर्मुहूर्तमप्र
तिवाहितर्हिवः अध्यपानीन ॥ ६ ॥ ध्रुवो नः अध्यक्षीभावस्यलिप्यते ॥ ६ पाग्नां वानः ६
हातस्यादितवोर्वितरद्वस्यरितोऽनुदातस्य ॥ ६ हातस्यानेस्वरितस्यानेचवापरात्ततः परस्य

धनाध्यक्षिसुवंतमामंत्रितान्ते परे पूर्वादुच्चस्वरात् ३।
ते इति अनुदातस्य वाशब्दे घुरातता ३

आदुरस्यानुघुरातस्य प्रति
शब्दे घुरातता २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तेनोक्तोऽहरोगुणेधीगुस्वरः। आपन्न सपस्वरस्वं न शिष्यते। अन्यत्र किम् परं परमधिक
वेदतीतः। अत्र सति सिद्धोऽपि स्वरो न शिष्यते किन्तु तस्य। अनुदात्तस्य च पदादा
तस्य। पदस्य पदस्य परेऽनुदात्ते परेऽनुदात्ते स्वरितस्य स्वरितः स्यात् इति यथा यम। अन्तोदात्तौ
॥ उदात्तोऽश्वतो परे पूर्वस्यान्तोदात्तः। उदात्तनिघ्नतिस्वरः पदात्। इत्यादीनि नवते। इत्यप
नः। अत्र द्वितीयइति यथा यम। साधीयः साधुयः। प्रसपस्वरः यथा। आमंत्रितस्य च। आम
तिभिन्नस्य। स्वरितस्य स्वरितः स्यात्। अयमिन्द्र यदुत्तमित्र इत्यादि। आमंत्रितस्य च।
परासरस्य परस्य स्यामंत्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात्। प्राग्रूपस्य च रूपस्य यथा
देवमाहुतिकः। इन्द्रमेनं गोपमुनेसरस्वति। अपरे। किमसुदृष्टो मम। आमंत्रि
तं पूर्वमविद्यमानवत्। अयमिन्द्र अत्रेन्द्रादिनं। निघातेन पूर्वस्याविद्यमानत्वं प
रासरस्याधारात्। आमंत्रितेसमानाधिकरणे सामान्यवचनम्॥ समानाधिकरणे
आमंत्रिते परे परे विशेषं पूर्वमविद्यमानवन्त अन्यत्र यथा यम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सिद्धो वै.

श्रीगणेशाय नमः छन्दसि पुनर्वस्योरेकवचनम्। छन्दसि पुनर्वस्योरेकवचनं वा स्यात् पुनर्वसू
नक्षत्रम्॥ पुनर्वसूनां सोके तु द्विवचनमेव। विशाखयोश्च। प्राग्वत् विशाखानक्षत्रम्॥ विशाखे वा वक्तव्ये पुनरुक्तं छन्दसि वा। षष्ठ्यन्तेन पुनरुक्तं पतिशब्दश्छन्दसि
विसंज्ञो वा स्यात्। छत्रस्य पतिर्नाथ पम्। इह वेति योगं विभज्य छन्दसीत्यनेन
तिरेनसर्वे विधा पश्छन्दसि वेकस्यिकाः बहुसंज्ञन्दसीत्यादिरयेव प्रपञ्चः पञ्चमम्।
नमोगिरोमनुषां वसुसंख्यानम्॥ नमसा तुल्यं नमस्यत् भस्यादुत्वाभावः अंगिर
स्यत् अंगिरः मनुष्यत् अग्ने। मनेरुसीति विहितप्रत्ययो मनेरपि वाच्यः स्यात्॥
ऋषराण्यस्य श्वयोः ऋषर्वकं वसुपस्य सऋषराण्यस्य वसुः ऋषाश्वेषु पस्य सऋषराण
श्वः इह श्वन्नर्थ तिनिभिन्नमाश्रित्य परत्वे सति नस्योपः प्राप्तो भस्याद्यपि तेश्व
तस्य परं तस्येति शास्त्रनिषेधोऽपि नश्च इत्यनेन श्वनः स्यात्॥ श्वपस्म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सिद्धौघैः

२

वज्रायवारः गामस्यस्हः सभायांहिजेषुः। चतुर्थ्यर्थेबहुलं छन्दसि इति कीयात्॥ पुरुषमाश्र
इमसोमोधाकालकार्थीघाटतेवनस्पतीनाम वनस्पतीभ्यइत्यर्थः वज्रार्थेचतुर्थीतिव
प्रमा। वालवर्तिपिवतिस्वेलर्थः। वज्रेश्वकरतो। इह छन्दसिबहुलंवर्णलोपःतस्यघ्रतेन
यापनते॥ बहुलंछन्दसि। अहोघस्यादेशः। घस्तान्नमासुपि मेत्रेघसेतिस्त्रेसुकआ
भावः सधिश्चमे॥ हेमन्तशिशिरयोरहोरात्रेबहुलंछन्दसि॥ दुन्दुः पूर्वयवसुः हेमन्तश्चशि
शिरश्चहेमन्त [illegible] शिशिरौअहोरात्रे अहिप्रभृतिभ्यःशपः। बहुलंछन्दसि। कबहुलन
तिरश्चसा। अहिः पतङ्गपक्षकअत्रलुग्। अहहिभिन्नेषिकुविकुकाधंनोहेयाः। कुहे
त्यादिभ्यःश्लुः॥ बहुलंछन्दसि। दातिप्रयोगेविहुसुअन्यत्रापि पूर्वाविधिः। मन्त्रेघ
वहरणाशकहाहुयकृगमिजनिभ्योलेः एभ्योलेःलुकिस्यान्मन्त्रे अन्यत्रमीमद
नहि घस्यादेशस्यगमहनेसुवधासोवेशाविवसीतिवः माहमिचस्यधूर्तिः प्रण

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वाणि छन्दसि पदानि छन्दसि साधूनि। भवन्ति स्वरूपाधिकरणाद्यर्थत्वोऽयं स्वरूपं
वो धामानि तथा वर्णिकम्। उभयस्वरान्यपीति यूकथमिति॥ सस्य भूभास सधकता
जतो न परस्मात् भवाग्नश्चाभावः। ते प्राग्धातोः। छन्दसि परे वि। यद्वा हिता श्च ह
रिभ्यां वा घोक आ आमन्द्रैरिन्द्रहरिभिर्वा हि। इमि भवतिभ्यां च। आभ्यां च रोसिद्धि
स्यात्। वमीधे दस्युहन्तमं पुत्रादीधे अथ दुर्ता भूत इत्यस्यात्मा। इन्धे श्छन्दे
विषयस्यात् भुवोधुको निसस्यात् ताभ्यां सिद्धः किं च नानर्थकमिति॥ इति प्र
थमोध्यायः॥ स्तीपावहोऽछन्दसि। उहोते कर्मणि तीपा स्यात् तीपा च। यथा
ग्रहोत्रं जुहोति। अग्निहोत्रशब्दोऽग्रहविषयत्वे पस्याग्निहोत्रमधिश्रित मेधमा
पचतेत्यादिप्रयोगदर्शनात्। अन्यत्र जुहुयात् इति जुहुयात्ते च। यद्वा ग्रहणं हविर्दे
तोदेशेन स्वरूपाप्रतिपत्तिः। तीपो ब्राह्मणे ब्राह्मणाधिकारे प्रयोगेदिव स्तद्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रसन्नमोदैस्तिकुलम हृत्तोयेन आयुः प्राणं आधत्ते आदिसाकारान्तयहनाम आप्रा
घ्राणपथी जीपसाथ। प्रीतिभ्रूणा आकर्णयास्तेरपिशाचांस्तो अनुगमेन मन्त्रग्रह
णं प्रसन्नास्तास्वापुपरन्तराम। अद्भुतवा अस्यरन्ताः विभाषानुकर्तनेहनता आर
मन्नमिक्ष हिवः॥ ॐ इति द्वितीयाध्यायस्समाप्तः॥ अभुसारपाप्रजन्यांचिकपोर
प्रपामकः पाथपांक्रिपादिहामकान्तिसिचुन्दसि॥ अंचेचतुर्थ्युति अमअकरि
त्वप्रयोगश्च। अभुसारपामकः अभुहसीयहरितिलोकेप्रजनपामकः प्राजी
जनरिसर्थः चिकपामकः अद्वेषीरिसर्थं चिनोरामद्विवचनंकुत्वा रमयाम
कः अरीरमत पाथपांक्रिपात पाथादितिलोके विहामकन अद्वेरिव॥ गुपेरछन्द
सि वेश्वङ्गरहानपागुपतमपुगम अगोपृमिसर्थः॥ नोमपातिधमवत्तेसपत्सर्ण
तिभ्यः वेश्वङ्गः। मात्यापरोजरितुः कामप्रनवाः मासत्यग्रचिनवीरः कुमहह
तिभ्यः छन्दसि वेऽङ्गः॥ इत्तेभ्योकरन्तमः अमरत अहरत पत्सानोः साज
हिभ्यः छन्दसि वेऽङ्गः॥

ते ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सि.कौ.वै.

३

६१

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible] हिरण्यइति यत्कृष्णम्। उपचेपकृमेधान्यत् मऽसूत्रेन कृष्टचेत्यस्मात्रिगु
पधलक्षणाः कः छन्दसि वनसनरन्निमथाम्। एभ्यः कर्म्मत्युपपदे इन्स्यात् धृ
ष्ण्यनिंत्यान्सत्रयनिमा एतनोगोवाशांश्चिषम्। वेपथांपथिरन्हपः चतुर
न्तोपाथ पथिरन्सीहधिर्मथीनामभि॥ छन्दसिसहः। शिवस्यात्। फलना
वाहः। यहश्च प्राग्यत् रिसयाहवोनाभिभागजलरार्थः। कण्वपुरोबपुरोबपुरुहः॥
एषुयहेर्यहस्याच्छन्दसिकण्वाहनः। हयरीनाहपाहम्। आभ्रंनोहर्यहनः
अग्निश्चहण्वाहनः पाहम्धोतुयहश्चेशिवेव हण्वाहाभिरजः पितानः॥ ज
नसनरत्नन्नम गमोतिहः। वि इनोरियात्वमनोजा अथजा गोवा इन्द्रोण
वा अयिसनोतेरन इतिवत्वम्। इपंशुब्धिमिं सखाइयाहजरं आहिमि
कासेयशोपर्वकृष्णीः अग्नेग्रहाः। मन्त्रेश्वेतयहोक्याशस्यरोडाशोशिवन्र॥

CC-0. Digitized by eGangotri: Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्वेतयहादिनांऽरपंस्येवन्रूप्यम् पत्र पस्त्यं भावितत्र लिव नोपयाहोऽस्य
न्रूप्यइत्यर्थः श्वेतवा ० श्वेतवाहो श्वेतवाहः ऽक्षाणि ऽक्षोवशंस लिऽक्ष
शाः पजमानः ऽकृथशासोऽकृथशासः पुरोडाश्वते दापते इतिपुरोडाः अ
येजपाः अथ पाजौ अथपाजः अथ पाः श्वेतपाः पुरोडाश्व पते सम्युद्धो
न्दसिकृतद्धीनिपाप्तन्ते चाऽक्षशाः विजुपे छन्दसि ऽपेऽपपदे
पजेर्धि च ऽपपदे ॥ आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्च । सुप्पसन्ने चोपपदे आव
न्तेभ्योधातुभ्यश्छन्दसिविषयेमनिनादयस्त्रपः स्युः चाद्विवसुहमास
धीयाः भूरिदाश्वा छन्दपाधाविच किनाऽस्पाः । एकुलं छन्दसि ऽपपदान्ते
पिहन्ते एकुलं ध्रिस्वारोमाऽहा पिऽहा । छन्दसि लिऽ । भूतसामान्ये
अहं घाथाकथिती आतस्तान । लिटः कानज्वा कृसश्च ॥ छन्दसि लिटः

४

४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कानवक्रसूक्तासः चक्राराधसिम वोनोभाग्ने अरिष्टाः अचापुः छन्दसि
परे छापामपिक्ष्यन्तरूपः। क्वाच्छन्दसिऽपूर्वपदस्यात् अचापुः। परज्ञिका
रेजयसा यो छन्दसिवाच्यो॥ दुवे स्तुमेजयः देवस्य सवितुः सवे॥ मन्त्रेऽछेव
पवमानाधिभूवीराऽ ऽ ऽ

श्रीगणेशाय नमः

श्रीवेदव्यासाय नमः

सि॰ कौ॰ वै॰

५

म्हायाऽसौ च भ्रातो ऽसौ ऽहस्याच्छन्दसि ॥ सिद्धकुलं ऽसौ ऽहिस्त्वस्योपः परस्मै पदेषु ॥ १

सौ ऽस्तिजभि तो ऽसौ वोयास्वा सर स्मै पदेषु ॥ सौ ऽतोऽदो ऽसौ ऽटः अट् आट् एतयोर्गमो

त्तस्तौ च पितौ । सिद्धकुलं तिङन्तः । ऋद्धिः प्राप्ता आपूर्णिता रिक्तं सुपेशसस्क

रीति जो भिवद्धि आसाधिक्तं अशसानावसिवइसोपस्य वा भावे पतातिगिपु

र प्रियः सूर्यो प्रियो अग्रभवाति । स्वडतामस्वा । सौ ऽडतामस्कारस्य वा सौ

वस्यात् कर्यावः देवं भ्रातरैः सौ ऽटः आकारस्य वेस्यात् सुतेभिः सुप्रसव

साम्राट् वेते भ्रातृभिः सकारस्य सेकारविधानसामर्थ्यात् ऽटेस्तन्न भ्रम्य

थाहि वेटमेथ भिस्यात् वोपजातिपजाते इति । वैतोऽन्यत्र । सौ ऽटकारस्य

वेस्यात् भ्रातरैः इस्यभिवंगिन्न पशून्नमीशे । ग्रहाग्रचातैः । भ्रन्य

५

६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अकिमसुपुपसामाहचते॥ उपसम्याहशंकयोश्च॥ पराधन्धेआशंकायांचलेद्
स्यात् अहमेवपशूनामीशे नेजिलापनोनरकंपतामहस्वःश्वःशानभ्रौष्ठ
नरसिशापजपि॥ अपिशब्दाच्छानच् हुगहोर्भुहुस्तीतिहभःगभापजिरुपाम
धुपधानरेधरपिताः अनिरिताभितिबन्धातेर्नस्यापःगभाभिते मध्यार
भारः॥ अस्यवोवहुस्तम॥ शवादिविकरणान्तंबहुलंधस्यपस्यात् छुनरसि
आराशुबस्यभेदतिभिनतीतिप्राप्ते जस्ता मरतेपतिः भ्रियते इन्द्रोयस्तेन
नेचतु नपतेश्चेदशपसिकोद्वेविकरणौ इन्द्रेणापुजातस्वेमकवमरतरते
विधाहोलिङ्ङःशपसिपचेतिचवेविकरणाः॥ सुपतिङ्ङपग्रहलिङ्ङनरणां
कासहलचस्वरकृदिवङ्गचस्यपमिचतिशास्त्रकृदंसाप्तिचेसिध्यतिया

श्रीनमः

श्रीगणेशनमः

स॰को॰ये॰

५

म्नायाद्यैवमातो ऽयेहि स्याच्छन्दसि ॥ सिद्धकुलं ऽयेटि इत्यस्य लोपः परस्मैपदेषु ॥

ये टस्तिङ्गमि तो ऽसो वोयास्यात परस्मैपदेषु ॥ येतोऽटो ऽयटः अट आट एतयोर्गमो

त्तस्तौ वर्षितौ । सिद्धकुलं सिद्धकुलप्यः । कृ हि : प्राप्ता आपूर्वितारिवत सुपेशसस्क

रीति जोर्मिवद्धि आसाविवत अर्शसानावसिवद्ध्यस्य वाभावे पतातिविधु

त प्रियः सूर्यो विधो अग्रमभवाति । स्वडतामस्य । ये टडतमस्कारस्य वा स्यो

वस्यात कर्यात : देहेयं आत देः ये टआकारस्य वस्यात सुतमिः सुप्रसव

साभाद्यते आतामिसाकारस्य वकारविधानसामर्थ्यात टवेत्यन्न अन्य

थाहि वेटमेयाविधात वोपजातिवजाते इति । येतोऽन्यत्र । ये टवकारस्य

वस्या हा आत देइत्यस्यामिवर्णिन्न पशूनामीशे । यहाग्यशातैः । अन्य

६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अक्षिमसुप्रपसामाहेवते॥ उपसम्याहशंकपोश्च॥ पराधन्धेश्राशंकापांचस्येद
स्यात् अहमेव पशूनामीशे न जिह्लापतो नरकं पतामहस्वःश्वःशानभ्रोछ
नरसिशापजपि॥ अपिशब्दाच्छानच् हुगहोर्भुंहस्तीतिहभःगभापजिरुणाम
धुयधानरेधयवितः अनिरितामितिबन्धातेर्नस्तोपः गभामिते मध्याज
भार॥ अस्यवोवहुस्म॥ शवाहिविकरणानांवहुलंध्यस्यपस्यात् छन्दसि
आराशुबस्यभेरितिमिनतीतिप्रापेत्रस्ता मरतेपतिः श्रिपते इन्द्रोयस्तोन
नेवतु नपते श्रेष्ठशपसिवो द्वेविकरणौ इन्द्रेणपुजात रुबे मघवम तरते
विधाहोलिङः शपसिपचेतिवोविकरणाः॥ सुपतिङः उपग्रहलिङ नरसां
कालहलचस्वरकृतिवङ्गवध्यस्यपमिच्छति शास्त्रकृद्वांसापिवसिधातिया

धु रिहन्तिरापाः हन्तिरापस्यामिति प्राप्तेः चधात्वंचे अश्वपुपापतन्तं तितन्तानी
तिप्राप्तेः उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे प्रलचारिणामिक्षोदृश्यतीतिप्राप्तेः प्रतीमन्यु
मिर्पु प्रतिपुध्यते इतिप्राप्तेमधोस्तुप्राइधासते मधुन इतिप्राप्तेनरः पुरुषः अ
धासवीरे ईशामिर्विपूवाः विपूपादितिप्राप्ते कासः कासवाचीप्रत्ययः श्वो अग्नि
नाधास्यमानेन पु नोत्वचये स्ट तमसोगा अदुन्तत अधुन्तादितिप्राप्तेः
मित्रयपत्र धूरपः मित्रायपमितिप्राप्तेः स्वर ध्वसपस्तु धन्हपते कर्तृशब्दः का
रकमात्रपरः तथाचत्र ज्ञाचनांकृत स्थितानांध्वसपः अन्तादपः अरिरत्र
वेऽर अवग्रहे विशेषः पङ्क्तिपशब्दात्परभ्यलिप्रा शि ध्वसिदिति कारे
णप्रत्याहारः तेजांध्वसपोभेदतिसाहिपुनरुक्तं लिप्राशिध्वसु अश्वीलिदि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वरे धातोरः इ. स्या ज्ञ्रसि॥ ज्ञ्रवडसा मंत्रे गो वे माज्ञ्रवे॥ हशेर ज्ञ्रक्रूपः। पितरं च
हशे वंमातरं च ज्ञ्रादि-तु सहशोर ज्ञ्रिति गुणः स्यात्॥ सुन्दरसुभवथा॥ धात्वधिका
रोक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात् यर्द्धनुत्यासुकुतपः यर्द्ध
पंचित्यर्थः ज्ञ्रार्द्धधातुकत्वासिस्तोपः विशटशिरे सार्वधातुकत्वात्सुः शभा
यश्वडुशनुयोरिति परात्॥ ज्ञ्राहुगमहनजनहुकिकिनोलिटुर॥ ज्ञ्रारत्नाहधराणि
नात्गमात्श्वकिकिनोस्तस्तोलिटुत्थमिर्ज्ञ्रम पत्तिः सोप्रम हस्तिनिः
जाग्रमर्पुगा जोधुर्ज्ञ्रमभित्रपम जक्षिः लिटुभ्रावात्व सिद्धे स्वपृता
मिति गुणा धाधनार्थे कित्वम वडुलंचं हस्तीसुत्वम तनुरिः जजुरिः॥ तु
मर्थे सेसेनसे ज्ञ्रसेन्क्से कसेन भो ज्ञ्रघेन कघे कघेन रशघे शघेन रत
घेसघेडतघेनः॥ सघन्से शपः सेनतया मेघे ज्ञ्रसे शरहाशीघसेधाः ज्ञ्रसेनरे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्रीं नमः
सिद्धौ वै०

७॥

नित्याहा घुत्तातः क्षेप्रेषे कसेन गयामिव भ्रिपसेश्वधे अध्वेन जठरं पताधे
वन्दे आचुत्तातम कधे कधेन आडुवधे वन्दे निस्वरः शधे राधसः सहमाह
वधे शधेन पापक्षेपिव धे तधे हात पडत धेः सूत्र धे तधेन कर्तधे ॥ प्रमैरे
रूधे अपपिधे पते तुमर्थे निपा मन्ते पवात् रेक्तुं अपपितुमित्यर्थः ॥ इधे
विलेव ॥ इकुं विरमात् मित्यर्थः शक्तिमुक्तमुखे ॥ शक्तो ताधुपपदे तुमर्थे प
तोस्तः ॥ विभाजं नाशकर अपपुपन्नाशकार ॥ विभरन्तु तपसो पुमित्यर्थः ॥ ईश्व
रतोस्तूक सूने ॥ ईश्वरे विचरितोः ईश्वरे विलिखः विचरितुं विलेखितुमित्यर्थः ॥
कृसार्थेतधे केन केसनः ॥ नक्षेयुतधे अव गाहि छन्दे सपः ॥ भूर्पस्यक्क
सम् ॥ अथ वन्देयारिपुत्तानातव वन्दे ॥ अव वरमात तव मित्यर्थः ॥ भाव स

७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आसमाप्तेः सिद्धन्ती सर्वैः एदेतोः अंबकर्तोः प्रचरितोः प्रचरितोः होतोः आत्मनि
तोः कामभाविरनितोः संभवाम॥ एषिष्टतोः कस्तुरा॥ भावस्वन्तराद्दुखेव पुरा कू
रस्यविष्टवाविरासन पुरा जरहभ्यप्राहदः॥ ॐ॥ इति दत्तीपाध्यायः॥ ॐ॥ रात्रेश्वाज
सौ॥ रात्रिशब्दान्तीपस्यादजस्थिसवे छन्दसि ङीप् रात्रीयस्वरापंती॥ सोकेतुकृदि
कारादक्तिनीभ्यन्तो घातः॥ नित्यं छन्दसि॥ यकृद्भ्यश्छन्दसि विषये नित्यङीप्
यकीषु हिया नित्यवहामुत्तरार्थमुपश्च॥ ङीप्स्या छन्दसि विभ्यीः प्रभ्यीः
शिप्रसंभ इति उपसर्गपान्तं सूत्रेऽनुक्रियते उत्तरसूत्रेऽनुक्रमतः॥ उत्तरेशस्तु
सोचः॥ मुरुलाछन्दसि वा नीमोलिलमाणकागमः लिस्यः रणिरभू
मुरुलानी॥ दीर्घजिह्वीच छन्दसि॥ एषोगोपधात्प्राप्तीङ्विधीपते
आसूत्रयेदीर्घजिह्वीदयानांपश्चात्॥ कडुकमराऽस्योश्छन्दसि॥ ङः स्यात्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कद्रूश्चवै कमराज्ञः। गुग्गुलमधुजतुपतपाकनामितिवा ग्रम। गुग्गुलुः मधु-
जतुः पपाकः अथ पा तपव॥ आतिज्ञ स्योपसंख्यानम सहुंसि॥ आतिज्ञ स्योपसंख्या-
ते। छंदसिठ्र। वर्षाभ्यष्ठकोपधाः खरेमदः धार्मिकम। वसन्ताभ्यां ठस्याच्छ-
न्दसि धासन्निकम हिमन्ताभ्यां। छन्दसिठ्र हैमन्तिकम वेतात्रिभागं उत
रार्थः। शौनकादिभ्यश्छन्दसि॥ निर्ब्रान्तो छातोपधाः। शौनकेन प्रो-
मधीपते शौनकिनः सनेपिनः छन्दसि किम॥ शौनकीपाशिन्ता। शुव
श्छन्दसि कारमपठ्यात। शरमपंवहिः। पस्यपर्तिमपि जहः। नोत्यच
धिस्यात॥ उत्यानुकारवान्। मौं मंशकुमाथ धं चम्मि त स्वीकारो
यार्धीरजः। वेरेयोः पूपः समापापुः छन्दसि॥ समेयोपुया। भवे छंदसि॥
सपूर्वान्ताभ्यां धार्थे यत्। मेधापचमि चुत्रापवप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पापपंशोषिकाराणामरणादिनांघाहिनांवायवारोपंवर॥पन्नोतिपिंति।सर्वहिधी
नांचन्द्रसिवेकस्यिकत्यात॥तद्यथामंत्रयानामपर्तिः सोमस्यवमेजायत
स्वभन्तः॥चतुर्थसमाप्तेश्छन्दोधिकारः॥पाथोनदीभ्यांप्रत्ता।तमुत्यापाथो
ऊद्वावनोदधीतनाघोअरोमे॥पाथसिभयःपाथःनघांभयोनाघः॥यस्य
नाहिमवभ्यामरण भवेयेशन्तिभ्यःस्वहा॥स्त्रोतसोयभावाप्रस्त्रोपन्दरपर।
प्रतप्रवास्यरभेदः॥स्त्रोतसिभयःस्त्रोपः स्त्रोतस्यः।सगर्भसपृथसनुता
घन्रा।अनुभ्रातासगर्भः।अनुसखासपृथः।पोनस्सनुपडतवोजिघ
पुः।नुतिनुतिमनपुंसकेभावेक्तः।सगर्भइत्यादिकर्मधारयाः समानस्य
छन्दसीतिसः।ततोभयार्थेपन्पतोऽपवादः।तुग्रावाणानरा भवेऽर्थेपन्दोप
दृषि।ग्रावःस्तंऊषमंतुग्रावाणितिवक्ष्यति।तुग्रावाणास्तिसाखान्तरे॥
धनाकाशपरंपरिछबुतुग्रशब्दइतिजतिः॥अयाघरघोघवाइघन्र॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रामेनमः
सर्वो गै.

६

अग्नेभयोऽग्नः अग्निपः अग्नीषः। अग्नयः॥ समुद्रभ्रा क्षः॥ समुद्रिया अप्सरसो
मनीषिणाम॥ नानदतोभिवस्वेव चोषुः पहिषिस्तम प्राग्घा॥ घ हिस्तेव ग हि
वेषु निषिषु दूतस्य भागकर्मती॥ भागोंशः दूतम। रन्तोपा तूनां हनन्तीपाते।
अग्नेरन्तस्यातनः पात पा देवतीनमसीह विक्षोभ्यः प्रशस्ये॥ प्रशंसनेपस्या र
देव पा तनां प्रशंसनं देवस्य मन्त्रगत्यम हविष्यम। असुरस्य च्यम असु क्षिप्त
देवेभिर्धीतिविश्वम। मा पापामाणा। आसुरीमापा। त द्वा नासामुपधानाम
न्त्र इति कृकासुकृ चमतोः वर्ध स्यानुपधानामंत्र आसामिक कानां वर्ध
स्याः स्तपस्याः अशिमानरा आशित्नीहर्षाति॥ वपस्यासूमूर्ध्मिनुपा॥ ६॥
त द्वा नासामिति सूत्रं सर्वमनुपर्ति ते मतो रिति परमाय तर्पं वस्यन्तं योध्य
म॥ मनुपनोवोमूर्ध्नशक्तत्तोमनुष्यात प्रथमस्यमनुपोसुकपं
पश्शक्यन्मत्रोपधेपास्यिकासूपसिन्मंत्रेमूर्ध्नपः शक्तो तस्ते

६४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नोषधीसुमूर्द्धन्यातिरुपस्थाति प्रवेगः। मध्यर्थे मासतन्त्रोः नभोभ्रंत
स्मिन्नस्तीति नभस्वोः स्वाः श्रोजस्यातनूः। मधोर्ग्रंथ मधुपः। माधुपः
श्रोजसोहनिपाखो श्रोजस्वमहः श्रोजस्तीनम्या। वेशोवश श्रारेभगाव
स्तो। वपाखंलेनेष्यते वेशोवसंतरेव भगाइव कर्मधारपः वेशोभिगपः।
वेशोभगीनः वशोभगपः वशोभगीनः पूर्वैः कृताभिन्नवोच गंभीरे
भिः पूर्वकृतोभिः वेतेवेथाः सवितः पूर्वसः श्रेभिस्संस्कृतम्॥ पस्वेरम
ध्यंहधिः सहस्त्रासंभितोच्चः। सहस्त्रवासो श्रपांनोभिपः सहस्त्रेणातुस्याद
स्पर्धः। मतोच शहस्त्रशब्दान्मर्थेच्चः स्यात शहस्त्रमस्यास्तीति सहस्त्रि
पः सोममर्हतिपः॥ सोम्योधास्वताः पत्नाहिस्पर्धः। मपेच। सोमशचास्या
न्मपऽर्थे सोमाम्मधु सोम मपंइस्पर्धः॥ प्रधोः। मधुशब्दान्मपऽर्थेव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
स.को.वै.

१०

मधव्यः। मधुमत्वदुत्तमः। यतोः समूहेच॥ चान्मत्वदर्थे। तद्यत्सव्यः अन्तरम्
हे छं इति उपसंख्यानम्। छन्दश्च अन्तरसमूहयोर्मानास्त्वार्थे परिस्वर्थः
श्रोभ्राय च इति चतुरन्तरम् अस्तु श्रोषदिति चतुरन्तरम् पजेति च अन्तरम्
पेजपामहे चान्तरेण च द्वारः एवं वे सपृष्टान्तरश्चुरस्यः। नन्तमारघः
स्वार्थे। नन्तात्रेभ्यस्त्वा॥ सर्वं देवातातिस्त्वार्थे वितानः सुवतु सर्व
तातिम् प्रदन्तिरिति देवतातिमुरणः। शिवशमरिष्टस्यकरे। करतीति कर्तृ
शिवं करोतीति। शिवतातिः पाभिः संतातिभवदृष्टशुद्धे। अथोऽरिष्टता
तपे॥ भावे च॥ शिवादिभ्यो भावे तातिस्त्वार्थे इयि॥ शिवस्य भावः शिव
तातिः। शन्तातिः अरिष्टतातिः॥ इति चतुर्थः। सपृनोऽन्छन्दसि तदस्य
रिमारामिति। अर्थ इति च सपृसपृभ्यामि॥ अस्य गरा शनशतोऽहिनिश्छं

१०॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हसि तरस्य परिमाणमिव वेद्याच्यः पञ्चदशिनोऽभ्यर्थे त्रिंशिनो मासाः विंश
तेरेति या ग्रम त्रिंशिनोऽग्रस्तः पञ्चदशेरसाद्वेत्यनुद्याच्यः स्यात्तः पुरुष
सान्तत्वाद्वा अन्यः परं त्रिप्रत्ययमाधात्: छन्दसि च० प्रातिपदिकमात्रात्रहीति
पर सार्द्धं त्रिरूपम्। वत्सरान्ताच्छन्दसि। निर्हृतार्द्धार्थे द्वुद्वत्सरीयः
संवत्सरिपूर्वत्सरीयः। याच्छः संवत्सराः संवत्सरीयः परिवत्सरीयः॥ छन्दसि च
स॥ ऋतुशब्दात्स्यप्राप्तमिव वेद्यभागस्यिपः उपसर्गाच्छसि धात्वर्थे॥
धात्वर्थे त्रिशिष्टसाधने वर्तमानात्स्वार्थे धिः स्यात् पञ्चदशानि यतः
पञ्चदशानि तस्य॥ पञ्चदशे। नान्तात्संख्यादेः परस्य ठः षष्ठस्यान्यत्र
पञ्चमम्। पञ्चमम्॥ छन्दसि परिपाणपरिपरितो पर्व्वयस्यात्तरि॥ त्रि
पर्वपरिपाणं नम्रा माणपरिपरितो त्रिरूप। बहुलं छन्दसि। मत्वर्थे विनस्यात्

श्रीगणेशाय नमः

सि॰ को॰

पे॰

११

छन्दोऽभिप्रकाशो। अत्रामेत्यस्य छन्दोभ्यः पदग्राहस्थानांशिर्श्चेति वन्दध्य
मिति दीर्घः संहितमुभयत्रापि नम शुनमक्रा अयत्रा छन्दसीव निपो चवक्ती
यौ॥ इत्थं तत्र सुमंगलसीरिपंचधः मच्चयानमीमहे॥ तत्रोहिलोपछ
न्दसि। इहेतीत्यर्थ पासंरंभस्तः इत्यहि वेपस्तुतिमत्तहि॥ पाहेतौ छन्दसि।
किमस्यास्याद्वेतोप्रकारे च कथायामंनपछुतिकथात्रशेमा। पश्चपश्चा
छन्दसि। अथ रस्यास्तात्पर्ये निपातो। पश्चहिस्तः नोत्तपश्चा। पुरश्चेत्
सि। स्तनातस्तनन्ता ह्रेकन्तीपसुनोत्तः आसुतिंकरिकः इहिपसिधे
पुः। प्रत्तपूर्वतिरोमास्थात्छन्दसि। इयार्थे तं प्रत्तपूर्वथा विश्वपेम
था। अमुत्रे छन्दसि। किमेतिः प्रवयो घाहि सेवा प्रतमपप्रत्तरम॥ ऽकेऽवे
ऽम्यातिरतातिसौ च छन्दसि॥ स्वार्थे वा नापूरेयोर्थ कृतिः ज्ञेऽ

११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तानि वर्षिष्ठम्। अनन्तानपुंसकाच्छन्दसि॥ तत्पुरुषाद्दत्यात्समासान्त
धलसामंभवति रथे छंदसानि बहुप्रजाश्छन्दसि बहुप्रजानि इति माणि
वेश छन्दसि च तत्तस्य दृष्टं स्याद्बहुव्रीहौ उभयोरुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं॥ स्वर
ईहसि सदृता बहुव्रीहेः हता माता यस्य हतमाता। ॐ इति पञ्चमः॥ एक
चौ द्वौ ईहसि वेति वक्तव्यम्। चो जागारा इति प्रवाणि। तुजादीनां दीर्घो
ऽभ्यासस्य॥ तुजादिभ्यः परस्य अभ्यासस्य दीर्घो भवति। तुजानः। सूर्यो मा महानमस
धारयः। वर्षिष्ठम् सततातः। बहुलं छन्दसि। बहुलं संप्रसारणं स्यात् इन्द्रमाहुवे
इत्यथो। साधवे हृतरपत्तादिलोपश्च छन्दसि। सकृ शब्दपरे वेः संप्रसारणा
दुत्तरपत्तदेलोपश्च वेति वक्तव्यम्॥ रथं साम छन्दसि किम् अन्यत्र। वानि
रथेभ्यो बहुलम् देवानरपि मानर पुष्टिवर्द्धनः॥ चाप्रकी "अन्यं चि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुर्नमिचिकुरुत्यम लिचुसिरूपमा। वहुव्यहरणानुकृतेर्नेहा। आद्य र्यीति नि
पातम। अपस्कंधे थमान्दुरान्दुहाश्च गुचेति सा अश्रातमश्रातमाथिरा शि
तीः। एते चन्दसि निपातंते। इन्द्रश्चति सोपरपस्कंधे थाम स्वर्दुर्सं प्रथाम
अर्कमान्दुः चस्तून्यान्दुः अर्चं हेश्वासि चुसिच गुचे चुडेलसि पासि पति
पाम स्वर्तासि श्रतास्तः इन्द्र सेषा। श्रितो नोग्रहाः। श्रिम पाके निकापाम
नाशिरं इहे मधाः आश्रितः श्रिम स्वश्रिपि निकापाम्। शिहिश्चन्दसि शि
हेहिने अस्ये च आस्यात शिवा दाचिरेहे इत्यर्थः। शीर्षच्छन्दसि शिरः शब्दस्य शी
र्षन्स्यात शीर्षेजिगतः। पाच्छन्दसि। पिचिन्नसि इति च परे पूर्वं पी हिंसीया
स्यात पाहि पाहि पाहि पाहि मानुषीरिति ते शः उतरस्त्रे पीहि पाकमेरेन सयध्व
ते तेनामिपूर्वरूपत्वं पाहि स्यात शमीश्च समश्च सूर्यं सुषिरामिव संप्रसारणा

अमपूर्वः संप्रसारणाच्च॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चेतिपूर्वरूपमपि या इत्यमानः पत्यमानः शेषस्य छन्दसि बहुलमा रेपस्यात पाते गात्रा
णामता मविराणाम॥ एमन्नादिषु छन्दसि पररूपं वाच्यम॥ आपो येमन्नमुभ
यतो घृतम्। भयप्रयथेव छन्दसि। विभेत्यस्मादिति भयः। येतेः प्रथ प्या इति स्त्रिया
मेयनिपातनम प्रथे पमिसन्यत्र छन्दसि किम भेयं प्रथेयम॥ हृदयाय आपः उपसं
ख्यानमोपयम। हृदे भया हृदया आपः भये छन्दसीति वक्तव्यं॥ प्रकृत्या न्तः पादमव्य
परे॥ अकः पादमध्यस्य परः प्रकृत्या स्यादिति वक्तव्ये नतु अकारः पकारः इति उपन्यवन्तो
अचरं सुन्ते अवसुन्ते अन्तः पादं किम एतासरते यन्ति॥ अथ परे किम
तेयदन्ना अथाह्य क्रमुरथ तावमयं स्यथस्यु च॥ एतेषु अपरे यतिः
प्रकृत्या अवस्यभिन्नेत्यर्थः कुसिकाशेत अवस्युः वघ्नपिव हृदे स्तेनोऽयन्तुर
थतहसोपमगात तेस्तोभिरिवादिषु प्रकृतिभावो न क्रियते तथापि याहु स्व

अथात्र भिन्नमहो अथ चारं मासिचासो अथ कमुः तेमो अथ शतधारो वंमरिताः तेन २

इत्यवतु-
सिकोवे-

कुर्नभिविक्षुरन्यम लिचुसिरुपमा। वृहस्पहरणानज्ञ ते नेहि। आग्र्य योति निं
गाधम। अपस्कंधे यथान्दुरान्दुहाश्व मुखेति सान्त्र आरणश्रितमाशिरसि
तीः। एते चन्द्रसि निपातंते। इन्द्रश्चति सोपरपस्कंधे थाम स्वर्द्धरं प्रा थाम
अर्कसान्द्र पुः चस्न्यान्दुः अर्चं हेश्वासि च्युसि च मुखे चुडालटि पासि पति
पाम स्वर्ग्रतासि श्रतास्तः इन्द्र सेथा। श्रितो नाग्रहाः। श्रिय पाके निष्पाम
नाशिरं इहे मध्यातः आशितः श्रिय स्यधिपि निष्पाम्। शिरहश्चन्द्रसि। शि
हेन्ये अस्ये च आस्यात्रिवा दाचिखेइत्यर्थः। शीर्षच्छन्द्रसि। शिरः शब्दस्य शी
र्षन्स्यात शीर्षेजिगतः। वाचुन्द्रसि। शिर्षन्नसि इति च परे पूर्वे सर्वे शिर्षेया
स्यात यास्ति यात्रो मानुवीसि यतेयिशः उतारस्त्रे पीइ पंक्तिमे इ मध्यध्व
ते ते नामिपूर्वं रूपं स्यात शमिश्च सम्यश्च सूर्यं सुधिरामिय संप्रसारणा

सव

१२

नामपूर्वः संप्रसारणार्थं॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चेतिपूर्वरूपमपि या इत्यमानः पश्यमानः शेषुरसिवकुलमारोपस्यात पाते गा
शामतामाविशानाम्॥ एमन्नादिषु छंदसि पररूपं वा भवति॥ आपो येमन्नमु अ
पंतो इन्द्र। भयप्रथयेत छन्दसि। विभेत्यस्मादिति भयः येतेः प्रथ प्या इति स्त्रिया
मेयनिपातनम प्रथे पयि सन्यत्र छन्दसि किम् भूयं प्रथे पम॥ हृदया आपः उपसे
पयानमोपम। हृदे भया हृदया आपः भये छन्दसीति वत्र॥ प्रकृत्यान्तःपादमव्य
परे॥ अकः पादमध्यस्य एकः प्रकृत्या स्यादिति परे नतु वकार पकारेऽति उपश्रवन्तो
अधरं सुन्वते अस्वसूनवे अन्तःपादं किम रक्षासि रते इति॥ अथ परे किम
तेधदन्ना अथाद्य कमुरधतापमयं स्वयस्य पुच॥ एतेषु पयपरे वा तिपः
प्रकृत्या अवस्थिन्नेत्रिवंतु कुसिकाशो अवस्युः वघ्नियं हवे स्तेनोऽयन्तुर
यतहसोपमगात तेस्तोभिरस्यादिषु प्रकृतिभावो न क्रियते तथाविधाकुत्व
अथात्र शिन्नमहो अथ धारं मासिधासो अथ कमु तेनो अथ प्रत शतधारो वंमरिताः तेनो २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्रीं नमः

सिद्धौ यै

१३

कास्वमाधे पञ्च प्रतिसाम्येतु या वन्निकृष्यार्थः। पञ्च बुरः। ऽरश्शब्दः नोऽति
प्रकृत्या पञ्च षि ऽरो अन्त रिक्षम पञ्च षिपास्तभाषा रन्तः पादार्थं धनम्॥ आपो
जूषारोऽस्मा षि ऽरो अन्त रिक्षम पञ्च षिपास्तभाषा रन्तः पादार्थं धनम्॥ पञ्च षि अ तिप्रकृत्या आपो अस्मा आतरः
जूषारोऽस्मा अग्निरा अ य ज्ञो अंश रभ्या भ्यामं धार्षि ऽ के अधि नाके अम्य अम्या
ले अग्निके अस्मा हेव रूपकारस्यार्थे तिङ्स्तोन। अङ्ग इत्याहेव॥ अङ्ग शब्दे पर
ऽन्त सहैव अकारे परऽ पूर्वः सोति प्रकृत्या पञ्च षि प्रास्तो अंगो अंगो अ हि ष्यत॥
अनुहातेव कुधपरे। कथ गंधकारे परेऽनुहातेऽति परऽ प्रकृत्या पञ्च षि अव सा
अग्निः अव से अधरः अनुहातेवि अधोऽग्रेरुद्रे अय शब्द आद्युहातः कुधपरे मिन्
सोपमग्निन्तः। अव पथा सिवो अनुहाते अकारादो अव पथाः शब्दे परो व
पञ्च षि परऽ प्रकृत्या त्रिरुद्रेभ्यो अव पथाः व पे थासिव सि ऽ तिऽ तिऽ इत्यहात्य

१३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अनुदात्तेङ्गिम पदुद्धौ ऽथ पथः॥ निपातेर्थ चेति॥ निघातो न। आङेऽनुनासिक
२ छन्दसि। आङेनिघ्नेऽनुनासिकः स्यात्सवप्रकृत्या अम्ब अम्बां अम्बः गम्भीरम्बां ऽयपु
त्रे॥ इषा अन्नाद्यानां छन्दसि प्रकृतिभावो न कृतः। इला अन्नोहि छ्रामपः। आङ्पवम
इषा अग्नि कु॥ स्वस्तु न्दसि वक्तव्यम्॥ एङ्ह्रस्वसोत्तरपदस्याछन्दसि। एङ्ह्रस्वात्सोत्तरपदस्य
ह्रस्वाछन्दोत्तरपदे मंत्रे॥ ह्रस्वात्परस्य वन्दुशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मंत्रे
हरिश्चन्द्रोमरुत्ताः सुश्चन्द्रस्य। पितरामातरा च छन्दसि छन्दुनिपातः स्यामाग
नापितरामातरा वा वादिपितामपि न मातरापितरान्नाधिकेऽ॥ समानस्य छन्द
स्यमूर्ध्वप्रभृत्यूर्के षु। समानस्य सस्यान्मूर्ध्वादिभिन्नेऽत्तरपदे सगार्थः। छन्दसि
त्रिपांचकुसम्। छन्दस्येषां घ्रादेशः। मिश्रा चौ च छ्रा चौ च इत्यौ चौ न्नपाते
इत्यन्तः कृत्यौ॥ सधमादस्थयोश्छन्दसि। सहस्य सधादेशः स्यात् इन्द्रस्थासि
न्सधमादे सोमः सधस्थ मपि च छन्दसि॥ पथिशब्दे ऽत्तरपदे ऽकोः कच का

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्येनमः

सकोषे

१४

या कवयः पथः कापथः कुपथः ॥ साहैसा ता साहेति निगमे ॥ सहेः क्वाप्रत्यये आ ॥ ध्रुवमस्ति
नि तिष्ठतीति निपात्यन्ते । महद्भिरुग्रः पथ तनासुस्तास्ता अचो मध्यस्य उस्यलः ॥ ६ स्य
श्वेति प्रातिशाख्ये विहितः आह हि ध्रुवोश्वास्य चरणो मध्ये स्वं पचते सरकारो स्वरः
सरकारतामेति सपद्य चास्य ॥ ६ कारः सन्नुच्चारणासंप्रयुक्त इति ॥ चुन्दसिवा अच्छन
आपं स्याद्उत्तरपदे अकापदी । मन्त्रे सामाश्वेन्द्रियाश्व देवास्य मतौ हि घः स्यात् अस्या
वतीस्वा वतीम । इन्द्रीपाद्यान्मदन्तमः विश्वकर्मणा विश्वदेवावता । ओज
धेश्वविभक्तावप्रथमायां हि घस्यान्मन्त्रे वेषधीभ्यः आदधा ओषधीषु । स्वि
ज्जनं चमन्दुत्त ५ कुत्रोरुक्षाणामा हि घस्यात् आत्तनइन्द्रनमतः उत्तया चास्या
नात मन्दर गोमन्तमीमहे भरता जातवेदसमतः हि पादेश स्यादित्य वन्दे अ
हताम ते नेहन ॥ शतोत आयाताः कृमनाः अत्रासे भद्राव नश्चक्राऽरुक्षाणाः ।
इकः जुत्रि ॥ स्वचि हि घ इत्येव । अभ्यावृत्ताः सवीन्द्रा सुमद इति ॥ नश्च धातुस्थोरु

१४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुभ्य इति ताः। छन्दो तस्तिङः। मन्त्रे घसह्वरणशपृपोहि। विकरणच्छन्दसि। निपातस्वरेण आहितो छन्द
स्युभयथा। नामिनो धातुधातुधातुरिति वक्तव्यः। ते तिरोपास्त्रमेव पठन्ति। वाचपू
र्वं स्वनिमये। वपूर्वस्य वदेवधा वाचि सर्वे संयुक्ते। सर्वस्थाने स्वमन्तां निगमे
किम तन्ता तन्तो। जमितामन्त्रे इगदेस्तिचिरासावेनिपातते योनः पिता जनिता
शमितावरे॥ शमितेत्यर्थः। पुरुषोदीर्घश्छन्दसि स्वरो स्वनुवर्तते त्रिपूर्व त्रिरूपा भ्रा
ऽग्रादिनामश्छन्दस्यपि दृश्यते। भ्रानभ्रादिनामित्यर्थः भ्रानद भ्रावः नमाऽऽ
यकुलं छन्दस्यमात्रोनेति। जनिका ऽग्रः स्वरसेमाथः। क्षेत्रे परधी नान्यथा
सुः। इत्योरे॥ प्रथमेद्ध्रुवाथः रेभाथ स्वाभीपत्वेनासिद्धत्वाद्धातोस्तः भ्रवरे शब्द
ये हि कृते पुनरपि रेभाथः तस्मिन्सूत्रे द्विवचनान्तनिर्दिष्टं इत्योरपि॥ छन्दस्युभयथा।
भस्त्रिचोर्वा तास्यादिषु ऽ ऽ च ऽ ऽ च वने बुचिन्नम त्रिभं त्रिभुवं वासुभ्यो नपमन्ने
सुधीवा॥ तत्याहिनां यकुलं छन्दसि॥ तत्यं पुष्टम तत्यं ग्रा ग्रम्यकम त्रिपम्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तमिव कोशछन्दसि ॥ एतयोरुपधा सोपः ॥ स्रंसे वितस्तिरेकयवः शकुनाइयवपि
म ॥ चषिभ सोहलिद ॥ सपिश्च मे वधा तेहरीधाताः । कुमुदस्योहीधिः मुश्टाणपूलस
भ्यश्छन्दसि ॥ धीवहन्ताश्टाधीभिरः रापस्पूर्द्धि उहाताकृधि भ्रपाकृधि यांछन्दसि ।
हिरपि ॥ आहिः तश्वा हेर्धि स्यात् सरंधि रमेर्धत्वेन परस्मेपरम शपः श्लुः । मंत्रे
ष्वाप्रेरामनः ॥ आत्मनश्छन्दस्यादेशेपिः स्यात् ॥ ऋ मनादेशे पु ॥ धिभाषाजरेः
श्छन्दसि । सजुशब्दस्य सतः स्यात् ॥ ईमेपस्तूसंरजिछम । नुनेपि सजिछ
म्या । सत्यवास्त्यवास्त्रम्या धीहिरपावानिछन्दसि । सतोभवमतस्मन्वा
लुनिभवम वास्त्य वास्त्रम मधुशब्दस्यासिप्रत्यपत्तादेशनिपात्यते माधो
र्नः सतोधधीः हिरपशब्दाद्धितस्यमप दोमशब्दस्य सोपो निपात्यते हिरण्य
वेन सवितारथेन ॥ ९ ॥ इति षष्ठः ॥ ६ ॥ शिनिहडवडसंछन्दसि हडागमस्यात् सो
पत्त आत्मनेपदे खितिपदत्तसोपः ॥ ॥

२५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धेनवो दुह्रे सोमो भवे छतं दुहते अद्ध्वमस्य॥ अतो भिस्ऐस्वकुरं छन्दसि॥ अग्निर्देवे
भिः नेसरा छन्दसि। स्वमोरद्दन् पार्श्वघ्नमितरम् छन्दसि किम् इत्यस्य छन्दसि॥
समासेनभूर्वे स्कोरस्य पस्कापि छन्दसि॥ वनमानं परिधापयित्वा सुपांसुलुक्पूर्व
सवर्णाच्छेयाडाप्सुपाः॥ सजवस्सन्तु पन्थाः पंथानइति प्राप्ते सुः परमे व्योम
न व्योमनि इति प्राप्ते ईसुक् धीतिमतिसुकृतिधीसामस्यासुकृत्वेति प्राप्ते पूर्वधीति
पासुरथारथीमादिति स्यशा अश्विनापौसुरथौदिति स्यशा अश्विनापौसुरथौदिति प्राप्ते अत
नता प्रातरपन नतमिति प्राप्ते अत पादेयविघ्नतास्यानपुच्छयोजयन्धयः
अस्मेइन्द्राधस्पतीपुच्छासु अस्मभ्यमिति प्राप्ते शेडुहपाधस्पाडुहाधस्पने
ति प्राप्ते पानाभाकपिष्ठलाः नाभाविति प्राप्ते डाता अनेछ्याचाय पतात अनुछन
मनुछाप्रयस्यायरथइ अ ग्रेडप्रास्ताधुवा स्वाहेति प्राप्ते पाचयस्वेतापजेत्त
यस्वेइति प्राप्ते आस्रा इत्यादि पाजीकारणामुपसइत्यानम॥ उर्धिवाहर्धिवा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उरुणा सहरुणे इति प्राप्ते इवान्तेत्रिपासुन्तेत्रिपा इति प्राप्ते इपाद्य इति नशुद्धं सारसि
शपानम ऐ॰ तिकारइत्याहुः तत्रघुरुते परे प्राप्ते ध्यत्वेनान्तो रुतात्तु इति प
नान्ते॰ ईकू ईकारादेश स्यात् सहरुणान्तरं मन्यम॥ आङ॰ पाज पारामुपस इत्यानम॰
प्रवाहपासिस्तम पाकु नेति प्राप्ते आङ्ग्रहः चेर्ई॰ तीति गुणाः स्यपूपा॥ स्यपूनेति
प्राप्ते अपाद्य स नासिंधुमिथनाथ वा नाथे इति प्राप्ते अपारस्यरः। अमोमश्र॥
मिथादेश स्यामोमश्रस्यात अकारउच्चारणार्थः शिष्टा स्वर्ची देशक अस्तिसिचइ
तिह पधिंक्रम अथ अधिबमिति प्राप्ते॥ सोपस्त आत्मने परेषु॥ छन्दसि इवा अइह
अइहते इति प्राप्ते इन्द्रिणातः शवशेते इति प्राप्ते आत्मन इति किम॰ उत्साहं इहन्ति॥
चमोछात॥ अन्तरेयो आत्मा तारपछात तारपछ मिति प्राप्ते॥ पजचेनमि
तिच॥ एनमिस्मिन्परे चमोऽन्तस्यापि निपात्यते पजचेनं त्रिपमे धाः य
कारस्य पकारनिपात्यत इति कृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी॥ तस्य तारा॥ म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible] पूहबर्थे वेवनस्वस्थानेतास्यात्गात्रमस्यनर्नेरुणात्तात्रुणातेतिप्राप्ते सूर्यं चक्षुर्
गमिपत्तात्गमयतेतिप्राप्ते तपुनरपुनर्थनाश्व॥ तस्वेवधश्टतात्ग्राधाताःश्टणातेति
तिप्राप्ते तपसुनोतनपवतनधतन धाहसेदधातनइत्यातनपमहतस्तग्रुंग्रुछन
ग्रुषध्वमितिप्राप्ते व्यत्यनपत्वेपदंश्लुश्वविश्वेदेवासोमहतोपतिछन॥ पसंत्मा
कःस्थस्तर्पयःपवकाछसोऽतिःप्रतीतस्तस्यथनादेशः॥ इदोमसि॥ मसीत्यचि
भक्तिकोनिदेशः इकारउद्धारार्थःमसइत्यपमिकारूपचरमावयवंशिष्टःस्वेत
मसइगमःस्यादितिपाठस्तनमोभरन्तरमसित्वमस्माकंतवस्मसिइमःस्मइ
तिप्राप्ते॥ लोपकः॥ इदंसुपरातोनत्याद्यं॥ स्नात्याद्यश्च॥ आदिशब्दःप्रकारा
र्थःआकारस्यइकारोनिपात्यतेस्विन्नस्नातीमस्नातिदिवीतीसोतस्यथाकधस्ना
त्यापीत्येतिप्राप्ते॥ आग्नस्वरसुछ॥ अवरान्तःसस्यग्नसोऽसुछस्यात्ते देवासःधा
तारासःश्रीग्रामस्तोशब्दसिग्रामोनुछश्रीणामुत्तरोधछरतोरपीणाम॥ सतग्रात
इछीनमितिवाछाप्रत्ययस्यइनंभ्रन्तादेशोनिपात्यतेइछीनंदेवानरइछाइतिप्राप्ते ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गोः पाशान्ते ॥ वि घ्रा हि वा गोपतिश्चर गोनाम पाशान्ते किम्र अर्थं शाताय च पामि
षु पाशान्ते पि कचिन्न ॥ छन्दसि पूर्वे घांवे कयिकत्यात् पिराजं गोपतिं गवाम् ॥
छन्दसि पिच्छपते अस्यास्तीनामनङ्ङ्ङ्

पुर्यशस्तिभिर्गीतिताभ्यमुच्यतमधिकामिते भ्यरे पेन स्वस्तमितम सर्वेनोतमितामूर्भिः
तामिते वेधसिद्धिरस्तूर्थस्य पुनर्निपातनमन्वोपसर्गपूर्वस्यमाभूरिति यते पावने क
सगते आभ्यन्तरे इभावः यतोऽतश्चतामृतः त्रिधा हस्याधमाच्चनाधिकस्तमडता
पाहस्वंपद्धिकस्तमनिपातयकुस्यावन्स्वंसत्रेवकुयचनंधिकस्ताइतितेनेकयचना
नोपिप्रयोगः साधुरेशशुशंसुशंसुरभ्यस्तवंइभावः एकस्यकुरश्वस्यात्रिशस्ता
ग्रायग्राभडतस्ता प्रशस्तावोता तरने ऊ ऊ ओश्वरहव ऊ ऊ ऊ तस्यागमोनि
पातयति तरुतारं स्थानाम तरुतारम वरुतारम वरुतारम वरुतिभिः शुशरतोनो
लुभ्यवर्णिवनानिपातनं प्रयत्नार्थम॥ यरुरुशब्दोहनिपातितस्ततोऽनिपातता
यथात ऊ ऊ यस्मिन्यत्र भ्यशपइकारादेशोनिपातते। ऊ यवहीपेन्तरसं
चरने ऊ यपऊ दिरतो भ्रमतयादिषु इहन्तरिति स्वस्यानन्तरं न्तमीति सधिके
चिस्वंतिस्वन्तमत्रसहने इति धातुर्यौध्यः भाजापान्तुभ्रस्तस्कंधस्तधोतधो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्वचिदीश्वरीशेनिधिपः क्वाच्छन्दसीसुः अपुत्रस्य किम पुत्रीपन्तः सुतानवः अपुत्राहिनामिति
वाक्यम् अनिपतोऽयम् अयः अनभिच्छन्नाइत्यर्थः। इरस्य ईशिरास्यर्क वरपति॥ अवरपति एतेक्य
धिनिपात्यन्ते भत्वाभावात् प्रत्ययाभावात् इष्टीपति इष्टीरापक्व कीपति स्वष्टीपति॥ अश्वाघ
स्यात्॥ अश्वअघ्न्यतपोः क्वाचिन्नास्याच्छन्दसि अश्वपतोमघवन्मात्याक्का अघा
वधः न छन्दसीतिनिषेधो नेत्यर्थस्य किन्तु दीर्घस्याकीति। अत्र एवसुत्रं ज्ञापकम्। रेवत
मवोर्ऋषिकाहके॥ अनयोः क्वाचिन्नास्याऋषिकहशाखायाम् देवापतोपजमानाः सु
न्नापतोहवामहे इह पजुःशब्दानमंत्रमात्रपरः किंतु वेदोपलक्षकः तेन सामकेपिमन्त्रे
पजु वेदेष्वेभवति॥ किञ्च सामवेदेपिभवतिस्वेन्मंत्रः पजुषिकहशाखायांदृष्टः अपजुर्वे
तिकिमर्थान्नि गातिसुन्नपुः वक्षुवान्नाम व्यक्तिक हशाखा ततोभवति प्रसुद्दहरा
मितिहरदतः॥ कथ्यध्वरकतनस्यात्रिस्तोपः सपूर्वयानिविद्याकथ्यतावोहस्वंपुंवामध्व
वासामहमपतंकतन्यम। इधातेर्हिः ग्रहातेस्थक्लिभिभावाच्छन्दसि॥ हिलाशरीरमहीला॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुधितं सुधितं नेमधिनावजाभिधीयते ॥ सुधसुनेमरत [illegible] धिष्ठ धातोः कर्मणि क्त इत्यं निपात्यते
गर्भं माता सुधितं धत्ते ॥ तुधितमयौ नेमधितान वैं स्वं ॥ क्वचिद्दृश्यते ॥ उत्तरं तं सुधि
तिमिरे कोधिस्त्वयं ॥ इन्द्रितां इन्द्रहत्ते धस्येति प्राप्ते सुरेतारं तधि [illegible]
धासीपे तिप्राप्ते ॥ अवोमिमावश्च ॥ इति यत्वम् ॥ माभिः शरभिः । स्वयः स्वात्मा स्वस्य
ज्ञते । स्वयभिः । अथ ते सुनः शोभनमयोवे वाते स्वयं सः तैः तुइ तिसौ धातुस्तस्मात्सुनः स्वं
यतो वे वाते स्वतयभिः समुद्रभिः रजाय थाः मिथुनेसिः अयेः किंचेत्यासमस्य इति हरदत्तः प
यतो वे वाते स्वतयभिः समुद्रभिः रजाय थाः मिथुनेसिः अयेः किंचेत्यासमस्य इति हरदत्तः प
यपादिति तातुः उयः किं इति प्रा० व्याख्यातम् । नकुयते पदिन कुवेश्च ॥ इति० वदिः अभ्यासस्य
उत्वं न करिष्यते ॥ दधति इति दधिः विधेयभूतं ते ति नक्तेऽस्य जीवनी फलात् स्वस्य निज
इत्यरिक्तनि कुरु रिभ्रवि धो रधिगुणात् रिक्तः स्वरिक्तं यत्रिक्तं गन्मर्मं ज्यागा
नी गन्तीति च ॥ एते द्वादश निपात्यन्ते ॥ आद्याः त्रयः धकोधारयतेर्यमयते पदिः पुंगात
स्यगुणाभावः तेन भावा वामपि गुणा लभ्यते तिमे पदिः पुंगनाता इ इयं रदि हस्यादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शेषापवादोऽकस्वल संज्ञाभावश्च निपात्यते अत्र धिषु धरत्र कतुरं हरसि पानिर्देशेन
संयम अत्रार्हिहाऽत्र कृतातेराङ्पूर्वस्य षड्युगान्तस्य शतरि अभ्यासस्य नीगागमो नि
पात्यते अपानीकृतातस्येरेः संपूर्वस्य षड्युक्तिशतरि अभ्यासस्य निह धातुसकारस्य च संक
तेर्षड्युगंतस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः कन्दुर्दिः क्वेरङ्पूर्वस्य नम अभ्यासस्य चुत्वा
भावो निगागमश्च कनिकरङ्गनुषम अकन्दिरित्यपि विभर्तेर्भ्यासस्य अश्वाभावः वि
वेभरिभ्रदोषधीषु धरते षड्युगान्तस्य शतरि अभ्यासस्य वि गागमः धातोरीकारस्य
वश्च इति धातोरम्पः तृप्तस्य चुर्भ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽत्र वि गागमश्च इति चुतहि
घ्नन्नोशुचानः तरतेः शतरि श्नौ अभ्यासस्य वि गागमः स्वपेः शतरि श्नौ इति केचन
नीगागमो अभ्यासस्य कन्ने शतरि अभ्यासस्य अग अकन्ने इति दिवादेरभ्यासस्य षकं धातोश्च प
कागमेराङ्पूर्वस्य सदिशतोरभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च वन्दानीयेत्यनीगा
निकरणम॥ सस्य ये तिनिगमे। सूतेर्लिटि परस्मैपदं युगागमोऽभ्यासस्य चत्वं निपात्यते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सिद्धौघैः

२१

प्र

र्च्छि तस्य धस्यो रम सुपुवइ लिमा वा पाम॥ बहुलं छन्दसि॥ अभ्यासस्य इकारस्या
न्दसि। पूर्वाणि विधाच्छावशेरेतद्रूपम॥ ॐ इति सप्तमः॥ ॐ प्रथमपादः॥ एवं द्वेत्त
पादपूरणे प्रथमाद्युः संस्मिन्नुपसेऽ पोपमे परामर्शे। किं नेषु हर्षवे। छन्दसिरः। इव
रणिनाद्रे कान्ता ह्यपरस्यमतो मध्यस्यात हरिधतेहर्षश्चरव, तिर्यीन॥ अन्तेऽ॥ अ
न्नन्नान्मतो र्ङ्ग्यात। अन्तरावत्तः कार्यान्तः अस्यन्यन्तं परनंख्या। ना दुस्य० ना
ना परस्य च स्यनुद्दुपयिंतरः। भूरिस्थ सुद्दा अयः। भूरिधातो मनः। इद्दुयिवः। रथि
तरः रथीतमम रथीनाम॥ नस्तानि नंतानुतप्रतर्तसर्तमूर्तानि छन्दसि॥ सदेर्न
प्रूयन्ति पूर्वाणि छान्दसानि नस्तानि मजस्तानि च तानस्यमेर
तः अस्तन्तं निवसामिति प्राप्ते उदेन्द्रियूर्थस्यानुतम्प्रतर्तमिति स्थरतेः पूर्वीस्य स्थ
सर्तमिति सृइस्य मूर्तमिति मूरीइस्य। अम्नइधरमरिनुभवथा छन्दसि॥ उ

२०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धीरेकोथा अभ्रुरय भ्रं रेय दुध रय दुध रेय भ्रय रय भ्रय रेय। भुयस्य महाव्याहृतेः भुय
इति भुय इति। ओमभ्याख्याने॥ ओमशब्दस्य पुत्रस्याख्याने ओ३मग्निमीळे पुरोहितम् भ्रभ्या
ख्याने किम ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। वेपश्च कर्मेति। वेपे कामहे पश्चे किम वेपजामहे। प्रजाप
तेः पश्च कर्मेति। देवमश्वारेशस्यार भवरे नासिजिन्वतोम ३ देः किम हरन्ते ऽन्यस्य
नाभूर॥ याज्यान्तः। वेपा प्रथमन्त्रास्ते वाभं पस्य देः पुत्रे पश्च कर्मेति। जिहामग्ये वरुवे
हव्यवाहम ३ अन्तः किम पश्वानाम्। याथाकथ्य मुक्त पशूनां प्रतिवाक्यं देवस्यासर्वान्त
स्य वेवते॥ धुरि वेवा ओषधयो वः प्रथाहनामाहेः॥ एवामाहेः पुत्रो पश्च कर्मेति। अग्नि
वेऽन्धु ३ हि अग्नये गोमपानि वे ३ वय अग्नु ओ३ वः सोमस्याग्नेविहीयो ३ इद अग्निमीय
ह अग्नमाख्ये वेपजामहशब्दे धूयादि रूपवंत्ये पइ पुक्तम॥ तेन कृत्वा वेपश्च कर्म
तीति सूत्रेता वेदेवाय इत्यपि प्राप्तोति प्रसंगोधारित इति॥ अग्नीवेषतोपरस्य च॥
अग्नीधः वेषतो आहेः पुत्र तस्मा परस्य च ओ३ आथ प ३॥ अभ्याख्याने उ प्रति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वचने हेः॥ पुतः अकार्षिः कथम् अकार्षं हि३ ऽ ऽ ऽ किं किम् कं ऽ करोषि ननु ॥
निरस्तानुकोशोऽव। अत्र वाक्यं तत्स्यटे; पुत्रो वा अचामाद्य सा स्था३ अमावास्ये सेयया
हि नं पुत्रस्य मतात्प्रचाप्यत्र मन्यु पुष्यते। आमेहितं भर्त्तने। इत्यो३ इत्यो जात पिष्या
मि स्वाम् आमेहितग्रहणादिहू कोपलक्षणान् वोर३ वोर। अङ्गु पुत्रं तिङ्गकाल्स्वम् अङ्गे
त्यनेन पुत्रं तिङः पूर्यते॥ वाक्यं जा३ इहानीं ज्ञास्यसि जाल्मः। तिङः किम् अङ्गु देव दत्तं मि
थ्याधरसि आकान्तं किं अंगपद्मनैतत्परमाकान्तं भर्त्तनइत्येव अंगाधीत्यभ्यर्थं
तथ्यास्यामि वाक्यमाणानां वाक्यानां टः होत्यं सिन्नितस्य ग्रहा३ इन होत्यं या३
मितिहोत्यमइतिया वाक्यते प्रमाणेऽस्तु तत्स्यपिन्नरांगि वारः॥ पूर्वं भाषायां।
विवाक्यमाणानां पूर्वमेव पूर्यते अहिन्नं३ रंगं प्रयोगावेन्नत्वं पूर्वत्वं इह भाषायां ग्रहणा
तूर्वयोगः छन्दसि स्वाप्यते। प्रति अयरोव॥ वाक्यस्वटे पुत्रो भ्युपगमे प्रतिज्ञाने
अथराग्नि मुख्ये व मांसे इहि मो३ हतते रस्मि३ नित्यः शक्तो भवितुमर्हसि३ इत किं

अनुदात्तं च सर्वानुदात्तयोः। अनुदात्तः पुत्रस्यात् दूरात् पुत्रस्य पुत्रस्यानुदात्तस्या
मन्त्रेनाग्नीधीपते अग्निभृता३ ३ पदा३ ३ अग्निभृते पदेत्यत्र अन्तोदात्तः पु
तः शोभनः खल्वसि भ्राताधका३। भ्रातृतिर्यमर्थे प्रयुज्यमाने॥ वाक्यस्य टेः उदात्तः
पुतः अग्निचिद्भ्राता३ त अग्निचिद्भ्रातृभावात् उपमानार्थे किम्॥ कथं चित्तः प्रयु
उपमाने किम् अग्निमीत्ताधकोभ्रातृ॥ उपरिस्विदासीदिति च॥ टेः पुतोऽनुदात्तः
स्यात् उपरि स्विदासी३ त अधः स्विदासी३ त इत्यत्र तु पर्यायमाणानामिति पुतः पु
तः॥ स्वरितमात्रेडितेसूपसंमतिकोपकुत्सनेषु॥ स्वरितः पुत्रस्यात्रेडितेपरेस
वा दौ गम्ये अस्तु पा अग्निरूपका३ अग्निरूपकरिकंते अग्निरूपंसंमतो अग्निरूपका३
अग्निरूपक शोभनोसि कोपे अग्निनीतका३ अग्निनीतक इत्यनीम इत्यस्मिन्
कुत्सने शान्तिकरिकाते शान्तिः॥ इत्यग्नीधीत्रे पुतिङंकान्तम्॥ अकान्तस्य पितृ
तस्य टेः स्वरितः पुतः स्यात् आचारभेदे हेत्वपेहारथेन वा। ३ उपर्यध्वंवसतिं गव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरये नमः
हरिकोटे

२२

प्रार्थनापाम पुत्रं श्वसरशिष्ट्रु३धनं चतात्पा पारलोकं कुरु३ ग्रामं गच्छ ग्राकान्तं
किम सीचीपुरसि ग्रामिस्त्री विहर॥ अनन्तस्यापि प्रश्नस्यान्तयोः अनंतस्यापि प्रश्नस्य
विषयस्य देः स्वरितः पुत्रपतयोः अगमाः३ पूर्वि३न्नग्रामान्तरं सर्वं पत्नानामधम अस्या
ने अगमां३ पूर्वि३ग्रामान्तरं॥ पुत्रायेव ३ ६ तो। दूराद्दूतादिव पुत्रो विहितस्तत्रैव पुत्रः
पुत्रः प्रसंगे तस्य पथ्यपि ६ तो पूर्वे ते देहति कापन श्रो३ पाथ कारैवत्र श्री ग्राथ त्रे
चो संपद्यते॥ एवोऽप्रश्नस्यस्या दूराद्दूते पूर्वस्या ६ स्य ६ तारस्य ६ तो॥ अप्रश्नस्य
एवो दूराद्दूते पुत्रविषये पूर्वस्या ६ स्याकारः पुत्रः स्या ६ तारस्या ६ स्य ६ कारो तेस्तः प्रश्ना
नामिपूजितविधार्थमात्रस्य अभिधारपाज्यांते छेद प्रश्नान्ते अगमा३ पूर्वि३न्नग्रा
मा३न्नग्रामिभूता३ पता३ ६ अभिपूजिते सिद्धोसिमात्रार्थ कग्रामिभूता३ पता३ ६॥
विद्याप्रमाणो होतव्यं हिन्दितस्य ग्रहो३ ६ प्रस्तामिधारे एधि ग्रामिभूता३ पाज्यांते
तो मे रिधिपा अपा३ ३ परिगतानंदम विष्णुभूते३ चातपिव्याभिस्यो मे॥ राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अहरहः कृतइति नवकृत्यम्॥ वसंतयहतोऽकर्तव्यमइहमाभ[illegible]तमइंकरोति
मो३रिति अप्रगृह्यसंज्ञकिमशोभनेमाले३॥ आमंत्रिते छन्दसि पुनर्विकल्पेन कथः॥
अग्ना३उ वनीधनयोर्घ्यचिसंहितायाम्॥ इहतोवकारपकारेतोचिसंहितायाम्
पश्चाद्
अग्ना३ऊ वनीधनयोर्घ्यचिसंहितायाम्॥ अग्ना३पिन्वंपटा३पुरुकमग्नाचिकिम अग्ना३इंहितायांकिं
अग्ना३इंसंतायामिति पाक्षाद्यसमाप्तेरधिकारः॥ इतोरसिधत्वादयमारंभः सधरीति
धीत्यस्यशाकल्यस्यानिरत्वर्थं पक्षेरसिद्धत्वात् उत्तरत्वरितत्वार्थताः स्वरितोऽयं
तस्यिस्यस्यार्थनार्थंगुणः॥ मनुष्यसोऽस्तम्भ्यौ छन्दसि॥ इहत्वाविमनिकोनिर्देशः म
संतस्यधस्तनस्यवर्हःस्यात् अस्योसपरिभाषयानकारस्यइहमहत्वइहवाहिसो
प्रमहतोमहिनंसाम छन्दसीइतिधत्वम्॥ दास्यानरसाधनमीहस्व॥ वर्तेक
सन्तानिपातयन्तेमीहंतोकायन्नायाधनेऽपसद्भ्यानम्॥ कनिधनिपोस्सामा
ज्यग्रहणम् अनुंधपरिभाषाजनोपलिङ्गेअनुबन्धस्येहनिर्देशात् वस्यार्थ

श्रीगणेशाय नमः

सि. कौ. वै.

२३

संवसुना प्रातरित्यः इ॥ः क्रनिष्ठ॥ उभयपदवृ॥ अम्बरेकुचिनस्यर्द्धा वर्णैस्तोस्त्रके॥
दीर्घादिसमानपदे॥ दीर्घीभूतकारस्यहृधीस्यादितौ वेन्नादौ एकपादस्योस्या नामदेयौ व
सावुमतीमहीं इक्रोपश्चात्सा उभयपदे सवर्णतेर्नेह आदिसान्यादिवामहे॥ आतोदिवि
सम॥ आदिपरतः रोः पूर्वस्यातः स्यानेदिवपरुनासिकः महीं इक्रः ते दिवं सु अनुस्वा
रमधीपतेत्त अच्छान्तस्योयसवइति प्राप्तः एवं अस्त्रस्यकस्यांचि चपम्॥ स्वतधान्या
वो॥ हृधीभुवस्तस्यस्तथाः पाठस्य॥ छन्दसिपाप्रामेदितपः विसर्गस्यस्तथास्यात
कौ॥ प्रशब्दमाद्रेदितंवर्णविसाग्रे आतर्सतकविः भिर्निविस्यात्स्पृः नेहव
स्तन्तः पूर्वः पतिः अग्रे सादिक्रिम॥ अग्निः प्रति ज्ञानपहृषः॥ कः करत्करतिकृधिकृतेष्व
नादेः विसर्गस्यसस्यात प्रदिवेऽपस्कः पथानोवस्यसस्कारसुवेशसस्करति उहता
स्कृधिसाभनन्तः हेमघवसुनस्कृतमश्वनदिवे रिति क्रिम पथानो अदितिः करत्॥ पूर्व
स्याः परावधार्थे॥ पञ्चमी विसर्गस्यसस्यादुपरिभावार्थे परिशब्दपरतः दिवस्परि

२३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रथमं पञ्चे अध्या किम स्थिरस्य स्थिर्यः पर्वतिपः पातोयकुलं। पंचम्याइत्येव सूर्यो नोरिव
स्यात्॥ षष्ठ्याः पतिपुत्रपक्षपारहपवस्तोवेषु॥ धाचस्य तिस्रिश्च कर्मणाम स्थस्य
पस्तूर्ण्या परिस्कृतं स्वन्ध्यानः तमंस्वारमस्य परिधीत इत्यस्य हे स्थस्यो रिघ्रषाताः
पस्तोवंपञ्चमानेषु॥ इत्यपाथ। पतिपुत्रारिषुपरेषु इत्यपासुधः इत्यपाः परे॥ निस्तस
पतायनासेवने॥ निससस्कारस्यम्ः घ्नपादशस्यार निकृष्टं स्तोनिकृष्टा अस्तापः
अनासेवने किम निस्तपतिपुनः पुनस्तपतीत्यर्थः। पुक्षतीति तन्तुं च नः पारम पा
रम अध्यस्यम्ः स्तोकारिषुपरेषु पुक्षतारेशाः संस्तोतयाः त्रिभिकुं देव
सावितः तेभिकुं अभि के अस्याने सधिकुं अग्निकुं विश्वम घाधाप शिवीनिकुं त
न्तुः अन्तः पारं किम तस्य स्तर्यमापन्नमध्यामनो निन्दाग्निमुं अस्तापुनरहा पा
तेषु सधिचर्षिणाः तत्राग्निरितिपूर्वपदस्यान्तोनन्तुमध्यमः॥ पञ्चमे के वाम। पुक्षतीति
तन्तुं परतस्सस्यम्ः ईं वोयो अग्निभिकुं अग्निकुं यम अग्निभिकुं तन्तुं पन्तोचि
भिस्त्वमिस्तारि॥ स्तुतस्तोमवोश्रुन्दसिन्दभिकुं तस्यन्दभिस्तुतस्य गोछोम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सिद्धोऽयं

२३

मोस्तो मम पूर्वपिरादि सेध सिद्धे प्रपञ्चार्थमिदम्। पूर्वपरात्॥ पूर्वपरस्या न्तिमितरेत र
स्वोपास्यात परिक्रान्तौ हीयिक्तः पुंयहिस्यस्यर्थ ती स्तः पूर्वस्यान्तिमिताद्धुतरस्य
पुत्रो निपात स्यसत्यवः स्यात ऽर्धं पुरा: अभीपुराः सनोतेरनः। गोपा इन्द्रो न्दवा

२४

असिअनः किमगोसनि॥ सहः कानतिभ्याञ्च॥ कत्नाबाहन स्तोबाहन बाते अरी
जारम। छन्दस्यग्रहात॥ सकारान्ता ध्यग्रहात स्वनस्यराः ऽटमाणः पिलपाताय
निधानभोपधावेवाकुं हसि। सत्यमूर्द्धन्यः नवीधात अभ्यछोरी नरं धातुस्थो
हुभ्यः। धर्मस्यात अग्रेरन्तराः पिन्तोरा अस्मिन्नो ऽहन्ता स्तुधि अभीपुराः
प्रोपुराः॥ ॐ इत्यष्टमः ॐ॥ अपस्वरप्रकारान्॥ अनुदात्तं पदमेकवर्जम्। पूरि
भावेपम स्वरविधावेषापस्मिन्नेव स्योदात्तस्वरितो वाविधीपते तमेकेऽवंद
ग्रिस्यात्रेवंतस्वरे अनुदात्तं स्यात गोपायतनः अवसन्नाप्नाइति धातुस्थे धा
तुस्वरेणावकारऽदात्तः शिष्टमनुदात्तम्। सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वन्यायकरणे

धातोः प्रत्ययः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ लिङ्गम् ॥ स्त्रीअधिकारसूत्रेएते । अकारान्तात्तु
त्स्वस्त्रीमात्रनान्दरः ॥ अकारान्तात्एतेभ्यश्चैवस्त्रीलिङ्गः ॥ स्वस्त्रा
दिभ्यकस्यैवङीविधेर्नान्यस्त्रीमात्रेङीयाईकारतात्वात् ॥ तिष्ठ चतस्रो स्तु
स्त्रियामादेशातपाविधाने विप्रकृष्टोस्त्रि चतुरोर्मृद्धातावा भावात् ॥
अन्यप्रत्ययान्तोधातुः ॥ अनिप्रत्ययान्तोऽपप्रत्ययान्तश्चधातुः स्त्रि
यांस्यात् ॥ अवनिशुचमूः ॥ अवपशुरुरुणिः ॥ दिवपतेः ॥ क्विपः ॥ इप् ।
विशेष्य लिङ्गः । अनिभरराधरराधः पुंसि यः । इपं अयंवा अयानिः । भिन्न

२८

१२

२८२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भिन्न स्वरान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात्॥ भूभिः श्रेणिः। धनिष्ठ स्वरूपः पुंसि-
पूर्वस्याप्यादः। श्रोत्रियोऽन्यपूर्वपदः पुंसि च॥ इयं श्रयं वा श्रोत्रियः। निष्क्रान्तः। स्वाध्यर्॥
कृतिरित्यादि। इकारान्तश्च ईप्रत्ययान्तः स्त्रियां स्यात्। सन्दिः। प्रान्तश्च। ग्रीप्रत्ययान्तः
स्त्रियां स्यात्। देवी। कुहूः। वरी। गौरी। शार्ङ्गी। रवी। उकारान्तश्च। कुहूः। विधा। धनमेकान्त
रम्। श्रीः। भ्रूः। एकान्तरिक्षम्। पशुश्रीः। वस्तेसम्भूः। इयं च भाम्भूः। त्रिंशत्यादिनवतेः॥
इयं विंशतिः। त्रिंशत्। चत्वारिंशत्। पञ्चाशत्। षष्टिः। सप्ततिः। अशीतिः। नवतिः। इन्दुभिर
न्तेषु। इयं इन्दुभिः। अन्तेषु किं। अयं इन्दुभिः। धातुविशेषसुरेत्यर्थः। नाभिरन्यत्रिवे-
इयं नाभिः। उभावन्यत्र पुंसि। इन्दुभिर्नाभिश्चेत्यन्यत्र पुंसि स्तः॥ नाभिः। जर
त्रियः। कथं तर्हि समुद्रस्य कुक्षयत्र कोमले इत्याहितश्रीरुपपन्नेति नाभिरिति भारविः।
उच्यते। इदं भक्तिरित्यादावेव कोमले इति सामान्येन पुंसकत्वोपपत्तेः। यस्तु तस्त्रिलि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सि॰ की॰ सि॰

२

कुमशिखांसोकाध्यपत्याद्यिंगस्वेतिमाख्याताप्रस्यमपीहसाधुः। अत एव नाभिर्मुख
रूपेणक्रमध्यान्तत्रिपदोः पुमान्दुर्गः प्राणिप्रतीकेस्यात्स्त्रियांकस्तूरिकामदमेद
नीरमसोयात्। मुखरन्ध्रत्रिपेनाभिः पुंसिप्राणंगके दुर्गः चक्रमध्ये प्रधानेच स्त्रियां
कस्तूरिकामदइति। एवमेवविधेन्यत्रापिवोध्यम्॰ तस्यन्तः। अथ स्त्रियांस्यात्। शुक्र
स्वभावः शुक्रता। ब्राह्मणस्यकर्मब्राह्मणता। ग्रामस्यसमूहेग्रामता। देव एव देवता।
भूमिविद्युत्सौदामिनीसतावनितासिधान्नाभिभूमिः। विद्युत्सौदामनी। सतिनिम्नगा।
सतावसती। वनितायोषित्। वदेनपुंसकम्। पादशब्दः सतिद्वाचकोपिक्लीबंस्यात्।
भाः स्वकस्वरश्मिदीप्तिगुणनेहः। एतेस्त्रियांस्युः। इयंभाइत्यादि। स्थूणेतेनपुंसकेच।
एतेस्त्रियांक्लीबेचसः। स्थूणा। स्थूणं। दुर्गा। दुर्गं। तत्रस्थूणाकाष्ठमपिद्विकलिका।
दुर्गातुमेघादिस्तोम। गहशशाभ्यांक्लीबे। निपमार्थमिदम्। गहशशपूर्वेस्थूणा

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिथिसंख्यं नपुंसके स्तः। अहस्पूरात्र-शशोरात्रि-शशोरात्रिशशरसोमनीसमरः। प्रा॰ छवि पुष्ट
८२ इस्त्रिष्टत्रिषः। एतेस्त्रियांस्युः। इति त्रिरिति निशान्यश्रीवेशासूषोषधिकचडु-सपः
एतेस्त्रियांस्युः। पन्ते ऽनिषा। इति। इति इत्यादि-तिथिनादि इति विधीनाम्नि धूसिद्धि के छ
विनीविरत्यादयः। एते प्रत्येत-इयं तिथिरित्यादि-अमरस्याह-तिथयोद्वयोरिति-तथा चमा
रविः। तस्यभुविवहुति प्रास्तिप्यइति-स्त्रियां हि वहुतिप्यइति स्यात्। श्रीहर्षश्च-निरस्तां
निशिपोरीमातिथीति-शक्कुलिराजिकुटिशर्तिवर्तिभ्रुकुटि-नुदिवासिवन्तूपः। एतेस्त्रियां
स्युः। इयंशक्कुलिरित्यादि-प्रतिपत्प्रभृति संपत्तशरत्संसत्परिषदः सभित-कृतपुत्रमुस
मिधः। इयं प्रतिपदित्यादि-उषा-उषती उषा-प्रातरधिष्ठात्रीदेवता-आशीर्धूः। पूर्णी द्वीरः। इ
यमाशीस्यादि-अपुष्पनस्समासिकतावर्षाणां वहुत्वं-अवादीनां वानां स्त्रीत्वं स्याद्वहुत्वे
च। आपइमाः। स्त्रियः। सुमनसः पुष्पम-सुमना मालती जाति। इत्यमरोक्तेः पुंस्त्वं-सुपर्णाः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यवनु-
सिकोलं-

३

द्वा१

विभाजा२

सुमनसः। अहुलं पिकम्। एकाचसिकतातेरदानेऽसमर्थेति अर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात्-
समासमाधिजापत इत्यत्र समापां समापामिति भाष्याच्च। ध्रुवे ऽपितिसूत्रे अघ्रासातां
सुमनासाविति। ऽत्तिव्याख्यापहरतोऽर्थे। इकः कक्ज्वोः। भाग्यवाग्नोः सिकः। इत्यंतः
त्यकज्वोः कवाकपंचाग्नोः सिकः। इति सीमासंधयाः। इत्यंतः सीमासंधयाः। चुसिवेतीत्
यार्थश्च-स्वकम्-तात्पर्यार्थ्येत्यादयश्च-शाकात्त्रिपानित्यम्-नित्यग्रहणमन्येषां क्वचि
द्यभिचारं ज्ञापयति-इति स्त्र्यधिकारः। पुमान् अधिकारोपम-घभ्यन्तः। पाकः। पाठः। क
रः। गरः। भावार्थ दयइम-नपुंसकत्वविशिष्टे भावे नक्तः पुष्पाच्छ्रोत्यविशिष्टे तु नित्यना
भिधीयेनपरीशेषात्-कर्मादौ तु यत्राचन्तमपितिशेषात्सिद्धम्-तथाच-भाष्ये सम्य
ग्धमनुवर्तिष्यतइति-घञनाश्च-विस्तरः। गोचरः। जपः। जपः। इत्यादि-भवलिंगभगपद
निनपुंसके-एतानि नपुंसके स्युः। भवं लिङ्गं भगं पदं नाडं तं नाडं प्रसवान्तः पुंसि स्यात्

३।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पत्रः। पत्नः। पश्चात्त्रिपाम्। एवंस्यापवादः। क्लीबः। क्लिबः। पपातः। घः पुंसि स्यात्। आधिः। निधिः।
उदधिः। कलत्रः। क्षेत्रः। घः। किम्। नरः। तीर्थः। जम्। इषुधिः। स्त्री च। इषुधिशब्दः स्त्रीपुंसि च स्यात्।
एवंस्यापवादः। देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठरवङ्गशरपंकाभि
धानानि। एतानि पुंसि स्युः। देवाः। अमराः। असुराः। देवाः। आत्मन्। नेत्रजः। स्वर्गः। नाकः। गि
रिः। पर्वतः। समुद्रः। अब्धिः। नखः। कराहः। केशः। शिरोरुहः। दन्तः। दशनः। स्तनः। कुचः। भुजः।
हाः। कंठः। गलः। खड्गः। कराग्रः। शरः। मार्गणः। पंकः। कर्दमः। इत्यादि। त्रिविक्रमत्रिभुवने
नपुंसके। एवंक्रम। स्तीर्थविक्रमस्वर्गाधिधानतपापुंस्येव। अपमारंभः। घोः स्त्रियाम्।
घादिषु स्तन्त्रेणोपादानमिदम्। इकारुस्त्रियाम्। चासुं सि। धनाकरौ नपुंसके च। चासुं
सि। त्रिविक्रमे स्यादिचतुः। त्रौ देवासुरेत्यस्यापवादः। नानाः। अपुंसि राजा। तन्त्रा। नव
वर्मधर्मादिसंख्याभिः। मनश्चक्षुःकर्तरिइति नपुंसकप्रकरणोक्तं नपुंसकात्स्यात्।

सू२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋतुपुरुषकपोतकुलकमधाभिधानानि ऋतुः अध्वरः पुरुषः नरः २ कपोतः गरुत्मान् २ गुल्फः । घृतः २
मेघः नीरदः २ । अथ नपुंसकम् पूर्वस्यापवादः । उकारान्तः । अथ पुंसि स्यात् प्रभुः । इक्षुः इक्षुः
हरः । विशाखिनां न सारभ्यो गरे स्त्रियां च पोतवद्वसि । मदनीकरेणुरिभ्यां स्त्रियां नेभे तमहः
एवं जातीयकविशेषवचनानां स्तुप्रकृतस्त्रस्यतिवत् । उकारं च लिंगशेषमिधि प्रतिविशेषं
पत्यधाधितइति एवमन्यत्र धेनुरज्जुकुसापुतनुकरेणुप्रियंगवः । स्त्रियां समाहरज्जुः पुंसि व-
कर्कटरज्जा कर्कटरज्जुना शम्बुजानुवसुस्वादुभ्रूजतुप्रभृतीनि नपुंसके च । वसु चार्थधा
नी । अर्थधा चीतिकिम् । वसुर्मरुद्वाजुधनाधिवेषु । मधुमधुश्रीधुतानुकमराजुनि
नपुंसके । अथ मधुः । इक्षुमधुः । हृत्यन्तः । ग्रेहः । सेतुः । हाहकमेहजतुवसुमधूनि नपुंसके
त्यन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः । इक्षुमधुसक्तुनपुंसके च सक्तुः सक्तु । आग्रशब्दैकारान्तः । रश्मि-
रिवस्याभिधानमिति वक्ष्यति प्राग्रे तस्मादकारान्तादस्य विधिः क्रियते । कोपधः । कोपधोकारान्तः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्तवकः स्तकः। चिबुकशाल्यकवालिपरिकांशुकोत्तुकानि नपुंसके· पूर्वसूत्रवत्। कं
टकनीकसरकमोदकचषकचंषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कथर्चस्कपिनकभाण्ड·
कपिण्डकपुस्तकानि नपुंसके च· श्रवंकण्टकः। इंकण्टकमित्यादि· दोषधः। दोषधोका
रान्तः पुंसि स्यात्· धटः। किरिटमुकुटस्थाटवटीटशंगाटकण्टसोल्लानि नपुंस
के· किरिटमित्यादि· कुटकुटकपटकपाटकवाटकर्पटनटनिकटकीटकतानि नपुं
सके च· कुटः कुटं· गोपधः। गोपधोकारान्तः प्राग्वत्· ग्रामः· पथाराः। स्वराश्वरा
पतीतीरतारतोल्लानि नपुंसके पूर्वसूत्रवत्। कार्षापणस्थाणुवर्णचरणाश्वरणावि
जाराश्वरणानि नपुंसके च· थोपधः रथः। काकुकुकुरिथोक्थानि नपुंसके· इंकाकु
मित्यादि· काकुकारिथोक्थानि क्लीबम्· इमाः। काकुः। तीर्थं वृथ्थ पूथ गूथानि नपुं
सके च· श्रवंतीर्थः। इंतीर्थमित्यादि· नोपधः। इनः। केनः। मधनानि नपुंसके च· मधनानि नपुंसके च· मधनानि नपुंसके च·

धनकनि नधिपि नधेत नशासन सोमनाथि पुनश्मशानर भनिम्न चिन्हानि नपुंसके पूर्वी-
स्यापवादः। मानपानाभिधानपुस्तिनोघानशपानासनस्थानवर्हनाश्मानसमानसंभाव
नविभावनवितानविमानानि नपुंसके च भ्रयं मानः। इदं मानम् वोपधः। दूषः। शिपः। सर्वः
पावकोपतस्थशिरस्थपुष्पशरस्थसमिपांतरीपाणि नपुंसके च। इदं पावमित्यादि शर्वकु
तपकुणपद्विपानि नपुंसके च भ्रयं शर्वः। इदं शर्वमित्यादि वोपधः। स्तंभः। कुंभः।
तस्थभं नपुंसकम् पूर्ववत्। इदं नपुंसके च इदं भः। इदम् वोपधः। सोमः। भीमः।
तत्रापवादः कुंकुमसिंधुपुष्पमेघगुरुसाधारणं कुंकुमानि नपुंसके च। इदं कुंकुमित्यादि संग्रामहरि
मकुसुमाश्रमन्दोमन्दोमहोत्सवामानि नपुंसके च भ्रयं संग्रामः। इदं संग्राममित्यादि वोपधः।
समयः। रुपः। क्लिंशपहुवेनिवेतरीपाणि नपुंसके च। एकम् गोमयकाश्मलपान्य
पाथवानि नपुंसके च गोमयः। गोमयमित्यादि वोपधः। ऊहः। भ्रकुरः। द्वात्रस्कारतक्रकच
प्रतिमन्दहन्दिइतीनीरइतीपुरंध्राभ्रश्वभ्रसीरसिमिरकुरपिच्छि भ्रकेपाकेपाकेपा

गजस्वशरीरकन्दरमंदरपञ्जरगरज्जहाजिरधेरचामरपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरच
त्वरशीरवीरमरशिशिरतन्त्रमंत्रपत्रचत्रचन्द्रेत्रमित्रकलत्रचित्रसूत्रकनेत्रगोत्रां
गुलित्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रनक्षत्राणीनपुंसके॰ इदं घ्रा मिसादि॰ शुस्कं॰ इदं सा
पाम॰ इदं शुस्कम॰ रेतः। वक्रयाभ्रकारसारपारक्षीरतोमरशृंगारमंत्रतोशिरतिमिर
शिशीणीनपुंसके च। वक्रः। वक्रमिसादि॰ ओषधः। कवः कन्दः। शिरीषजिह्वाम्बरीषपी
रुषपुरीषमिलिषकस्मापाणीनपुंसके॰ पूषकीरीषमिषविषवपाणीनपुंसके च॰ भूपंपू
षम॰ इदं पूषम॰ ओषधः। वस्सः। वायसः। पञ्चसविंसप्तसाहसानिनपुंसके च॰ चमसांस
रसनिपीसोपवासकाशीसमासवासकासकंससमांसानिनपुंसके च॰ भूपं चमसः। इदं
चमसम॰ कंसचाषाणानि॰ कंसस्त्रीपानभाजनं॰ प्राणीनितु कंसोनामकश्चिद्राजा॰
रश्मिदिवसाग्निधानि॰ एतानिपुंसिस्युः। रश्मिः। मयूखः। दिवसः। धस्रः। दिधिति॰ स्त्रियाम॰
पूस्कपधारः। दिनाहनी॰ नपुंसके॰ अपमप्यपधारः। एतानिपुंसिस्युः। कुडयः। प्रकारः। द्वेरा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धनकनि न चिपि न धेत न शासन सोम नाथि पुनश्मशानर भनिम्न चिन्हानि नपुंसके पूर्व-
स्यापवादः। मानपानाभिधानपुस्तिनोघानशपानासनस्थानवर्द्धनानसमानसंभव
नविमानवितानविमानानि नपुंसके च भवं मानः। इदं मानम् ओषधः। दूषः। शिपः। सर्वः
पापहरे पतत्रशिरस्वपुष्पशस्त्रसमीपतरीपतीनि नपुंसके च। इदं पापमित्यादि शर्वकु
तपकुणपद्वीपिपानि नपुंसके च भवं शर्वः। इदं शर्वमित्यादि ओषधः। स्तंभः। कुम्भः
तस्यभं नपुंसकम् पूर्व इः। रुंभं नपुंसके च रुंभः। रुंभम् ओषधः। सोमः। भीमः।
तत्रापवादः कुंभसिंधुमेघगुल्माधारसंकुंकुमानि नपुंसके च। इदं कुंकुमित्यादि संग्राम इति
मकुसुमाश्रमन्दोमन्दोमहोमहामानि नपुंसके च भवं संग्रामः। इदं संग्राममम् ओषधः।
समयः। रुचः। किंशारुहरुवेनिधेतरीपतीनि नपुंसके च। एकम् गोमयकवापमलपान्य
पाध्यानि नपुंसके च गोमयः। गोमयम् ओषधः। दरः। भ्रकुरः। छत्रस्कारतक्रचक्र
प्रतिभ्रदाकुन्दिइतीनीरदूरतूरंधाभ्रशिव भ्रमीरतिमिरकुरतिमिरकेशकेशरे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गात्रशरीरकन्दरमंदरपञ्जरगरजठराजिरधैरवामपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरच
त्वरशीरचीरमरशिशिरतन्त्रमंत्रपत्रसत्रस्त्रेत्रमित्रकलत्रचित्रसूत्रकनेत्रगोत्रां
गुलित्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रनक्षत्राणिनपुंसके॰ इदं घ्रा॰ मि॰ वा॰ शुक्रं रेतसा
पाम॰ इदं शुक्रम॰ रेतः॥ वक्रं व्याभकारसाधारपारक्षीरतोमरशृंगारमंत्रतंत्रशिरतिमिर
शिशीनिनपुंसके॰ वा॰ वक्रः॥ वक्रमित्यादि॰ ओषधः॥ कवः कन्दः॥ शिरीषऋजीवाम्बरीषपी
रूषपुरीषकिलिषकल्माषाणिनपुंसके॰ पूषकीरीवमिषविषवर्षाणिनपुंसके॰ अपंपू
वम॰ इदं पूषम॰ ओषधः॥ वस्तः॥ पयसः॥ पयसविसयुससाहसानिनपुंसके॰ वमसांस
रसनिपीसोपवासकापीसमासवासकासकंससमांसानिनपुंसके॰ अपंवमसः॥ इदं
वमसम॰ कंसचाषाणानि॥ कंसस्त्रिपानभाजनं॥ प्राणानितुकंसोनामकश्चिद्राजा॥
रश्मिदिवसाग्रिधानि॥ एतानिपुंसिस्युः॥ रश्मिः॥ मयूखः॥ दिवसः॥ घस्रः॥ दिधिति॥ स्त्रियाम॥
पूस्कपधाहः॥ दिनाहनीनपुंसके॰ अपमपापधाहः॥ एतानिपुंसिस्युः॥ कुडवः॥ प्रस्थः॥ द्रोणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कौ॰ सं॰ ऽकौन्नपुंसकेव॰ इदं द्वाराणि अयं द्वाराः। स्त्रीमानि कस्त्रिपाम॰ इयं स्त्रीरि॰ इयं मानिका॰
द्वारान्तरं कस्मात्नांथ कुर्यं इमे द्वाराः। नाप्रयत्नोपपदानि अथ एतानि पदानि यथा
संख्यं नाप्रा उपपदानि प्रत्यादिनि पुंसि स्युः। अयं नाडीधराः। अयं पांशुः जनपदः। धराणी
नामुभयलिंगानि पिंडीधस्य निष्पर्थसूत्रम॰ महाद्वारा इति जनः। अयं मरुत॰ अवि
राशि इति यंत्रि क्रिमि धूनि वासकोसि मोसि रक्षि कक्षि कपि मुनयः। एते पुंसि स्युः। अव
ष्टि धरा गजमुज्जाः॥ एते पुंसि हस्तकुत्तान्तवातवारं कुत्तं धर्तसतमुहूर्तौः॥ एते पुंसि अ
मरकलमूहूर्तौ स्त्रियां भत्याहः॥ वराः मराः कराः चराः तुराः गराः सुराः प्रावराः शिवराः॥ अयं
वराः॥ धर्मांशपुरोडाशाः॥ अयं वशः॥ पुरोडाश्यते इति पुरोडाशः॥ कर्मणि घञ्॰ भक्ष्यव्याख्यान
पोः प्रकरणे पोडाशपुरोडाशाच्च नित्ति॰ विकारप्रकरणे व्रीहेः पुरोडाश इति च निपातनात्प्रकृ
सूत्रस्य निपातनाद्ध्रस्वत्वम॰॥ पुरोडाशभुजामिष्टमिति माघे॥ कुरुकंदकुंदकुंदशब्दाः॥ अयं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरः। अर्द्धपथिकः पथ्यः अन्तिस्तम्बनितम्बपूगाः। अपमर्दः। पत्त्रपत्त्रस्थस्कफरेफ
कंकहनिर्व्यूहमहमरीतरंगतुरंगगम्यस्कन्दमहंगसंगसमुद्रपूगाः। अयं पत्त्रपत्त्रे
इत्यादि सारथ्यतिथिकुक्षियक्षिपाराधं नरपः। एते पुंसि अयं सारथिः। इति पुंस्त्रि
कुक्षिकाः। नपुंसकम् अधिकोपम भावेक्तः। हसनं भावे किम् इध्यश्वनः
कुटारः। निष्ठा भावे पानिष्ठातहतं स्त्रीयं स्यात् हसितं गीतं मध्यगीतचितौ २५ स्त्रं
पम शोरपम छ्रः पित्वसामर्थ्यं पन्नेस्त्रीत्यं चातुर्थं चातुरी साम्नः पम साम
ग्री श्रोत्रियम श्रोत्रिती कर्मणि च ब्राह्मणादिगणवचनेभ्यः। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्म
णम पद्यपद्यगाथाभराभ्रष्टाश्च भावकर्मणि एतद्दत्तानि स्त्रीयानि स्तनाघन्नरसो
पश्च सेपं सख्युर्पः। सख्यम कपि गास्वोर्दक कापेयम यज्ञ पुरोहितादिभ्योयक्
श्रोत्रियपम ब्राह्मणजातिवचनाद्गोत्रादिभ्यो ञ्यः श्रौत्रस्य हापनान्तपुत्रो
दिभ्योराः द्वैहापनः। द्वन्द्वमनोरादिभ्यो ञ्यः पैतापुत्रकम होत्राभ्यश्छः। अ

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
सकौसिं
७

साधाकीपम॰ अव्ययीभावः। अधिस्त्रि॰ द्वैकत्वम॰ पाणिपादम॰ अभावार्थोऽहेमन्नाशि
शिरःपक्षोरात्रेत्र॰ स्वाङ्गम॰ अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः अधिकारोपम॰ अनस्ये छापा॰ शाच्छा
पम॰ राजभनुष्यपूर्वसभा॰ इनसमसिपारि॰ एतेनाच्छापाशस्त्रानिशास्त्रिपांच॥ परगत॰
अनस्तत्पुरुषः। परगस्त्रिगः स्यात॰ रात्रान्हाहःपुंसि॰ अपथपुरपाहेनपुंसके॰ संख्यापूर्वरात्र
त्रिः। त्रिरात्रम॰ संख्यापूर्वे किं॰ पर्वरात्रः। द्विगुः स्त्रियांच॰ अवस्त्रापाः। पञ्चमसीत्रिभव
नम। इषुसन्तः। हरिः धनुः। अर्धिः स्त्रियांच॰ इसन्तस्यापि अर्धिस्त्रियांनपुंसके च स्यात॰
इयमिदंया अर्धिः। छुरिः स्त्रियामेव॰ इवं छुरिः। छाद्यतेनेनइति छादेश्छुरादिपनाद्रिः
शुचीइषादिनाइस्॰ इस्मन्निपादिनाहस्यः। पदस्य छुरिरित्यमरः। तत्रपदस्य साहचर्यात्
दिवः॰ क्षीरतांवदंतोऽमरयालाताण्डपेन्यायः। मुखनयन॰ स्वाहवनमांसरुधिरका
मैकविवरनस्यहस्यधनान्नाभिधानानि॰ एतेच्छामधिधाय कानि॰ क्षीरे स्युः। मुखं॰
आननं२। नयनं॰ लोचनं२। लोहं॰ कालं॰। अपः२ वनं॰ गहनं२ मांसं॰ आमिषं२ रुधिरं॰ रक्तं२

७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कार्मुकं शरासनं २ शिरः शिरसं २ मस्तकं चापि तोयं ३। हस्तः साहस्रं २। धनं इति तां २ भ्रमनं भ्रश
नं २ भ्रमापधास्तानाह त्रिसु त्रासारथैर्हिनाः पुंसि चक्रनेत्रारसं गाडीवानि पुंसि च चक्रो
वक्रम नेत्रः नेत्रं भ्रमरः ॥ भ्रमरापम गाडिवः ॥ गाडिवं भ्रटधी स्त्रियाम सोपधः ॥ म
सं मांसं तसोपसतास कुसुसतास कमसस देसस्थसः पुंसि च भ्रतसः ॥ शीसम
सम्मंगसशासकमसतसमुसस कुसुसस पसस मसास गासनिगसपसस गाडिसस
शिसशसः पुंसि च शीसं शिसइत्यादि शतादिः संख्याः ॥ शतं सहस्रं शतादिः किम
एकः द्वौ बहवः ॥ संख्येति किं शतशृंगो नाम पर्वतः ॥ शतपु प्रभृतः पुंसि च भ्रवंश
तः ॥ इदं शत मित्यादि सन्ता कोटिस्त्रियाम इयं सन्ता इयं कोटिः ॥ वा सन्ता निपुंसि च
तदित्यमरः ॥ कीटे शिरसन्ता शंकुः पुंसि सहस्रः क्वचित भ्रवं सहस्रः ॥ इदं सहस्रं ॥
मन्त्र ऽ कर्तरि भ्रन्यापपान्तो चक्रः कीटं स्नतु कर्तरि धर्मः धर्मः च चक्रः किम
भ्रसामा महिमा भ्रकर्तरि किम दत्ता तिसामा भ्रतन पुंसि च भ्रयं भ्रतः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
सिद्धौ सं.
९

नाम रोमरोमानपुंसके मन्त्र चक्र इत्यस्यापं प्रपंचः। अस्त्रो शुक्रः। पशुः। मनः। तपः।
शुक्रः किम्। चन्द्रमा। अप्सरः स्त्रियाम्। एता अप्सरसः। प्रावेणापं थकुथ चनान्तः। श्रोतः।
शुभं। अमित्रः। तस्यमित्राणमित्रा ते इति माघः। स्यातामित्रो मित्रे चेति च। पतुर्द्विका
मित्र इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम्। अमेर्ड्वतिचिरिस्पोगादिक इत्र च। अमेरमित्रम्।
अमित्रस्य अथ वेस्यो रोम ध्वो रात्तस्तु चिन्त्यः। नञ्समासे व्यम्। परस्त्रिंगतापि
स्यादिति तुतत्र दोषान्तरमिति। तत्प्रकृतसूत्रापर्मीस्त्रो वनमूलकम्। स्वरहो वोम्ना
वनमपि नभोजरमरमित्रमता इति वाक्स्मरणामूलकमिति रिक्। पत्रपात्रपवि
त्रसूत्रशुभाः पुंसि च। वस्त्रकुसुमसुत्यपतनरणाभिधानानि। वस्त्रं बीजं पद्मकमसा
तस्यानि पुंसि च। प्रस्पः शस्त्रः कुसुमाभ्रधापि तेऽपि द्विलिङ्गस्युः। अमरो प्यह
यापुंसि पद्ममिति। रघ्यादीचीदिसूत्रे जस्यजे पद्मं नपुंसकमेवेति कृत्ति। यन्थोम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नानारेणानेपः। आहवसंग्रामौ पुंसि आजिः स्त्रियामेव। फरसजाति
र्वाचीशब्दो नपुंसकं स्यात्। आमरसकम्। आमेऽन्नजातिः स्त्रियामेव। क्वचिद्यथेष्ट
म्। हरितकीविभीतकामलकतक्रकघतशक्रघटकुंडुभ्रिताः। एते क्लीबास्युः। नवनी
तायस्तानाष्टामृतनिमित्तचित्तवित्तपित्तरजतजतपवित्तानि। श्राद्धकुशिश
ङ्गेषीकुशाकुंडुरदधिसक्थ्यन्नास्यास्यप्रकाशकरावीजानि। एतानि क्ली
बे स्युः। देवपुंसि च। देवं देवः। धान्याश्वसस्यहव्यकव्यपरापरापिप्पलहव्यकव्यका
व्यसस्यापस्थमस्यशिस्यकुप्रमघहर्म्यतर्पसेवानि। इदं धान्यमित्यादि। इन्द्रवर्ह
ः। यद्यदिशब्दो विधिमयकवचयशरछन्दारकाणि। अन्नमिद्रिये। इन्द्रियेकिम्।
स्थंगातोमामत। इति नपुंसकाधिकारः। स्त्रीपुंसयोः। गोमीतापद्धिपादस्य
स्तिशा[illegible]मरिचकुरिमसिनरीचपः। इषमपं गोः। मनुसिंधुकर्कन्धुविक्रुकण्ड

श्रीरामः।

सिद्धौ सं.

रेतावः। इषमषंधामृत्युः। गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं त्रिलिंगमित्यर्थः। षड्षट्षट्षडि-
त्यपि सार्वधातुके। ओषधयः। ओषधी इति स्त्रीपुंसाधिकारः॥ पुंनपुंसकयोः। छत्रम्
तमुक्तन्येलिते एवतपुस्तकयुक्तसोक्ताः। अथ छत्रः इंछत्रम्-शंगार्थं निरा
घोघमशस्यहृताः। अथ शंगः। इंशंगम्-धृज कुंगकुंथकुंर्वं पुंसर्व्वार्मार्धर्वर्द
र्मपुष्पाः॥ अथ व्रजः। इंव्रजम्-कंवधौषधापुष्पान्ताः। इलमलाखलाइमंथशवसे
न्यवपार्श्वकाशकुशकुलिशाः। एते पुंनपुंसकयोः स्युः। कुशोरामसूते इमे धो क्रे
द्विपकुशं जले इति विश्वः। शास्त्रकाव्यं चीतुस्त्रियाम्-तथा च मानवः सहिसूत्रे॥
वोषिकारेऽपि कुशे-सहस्रातु तद्-कुशा चानस्वसाः। स्वसा प्रापाते इति श्रुतेः॥
अतः सूक्ष्मेति सूत्रे कुशाकर्षीद्धिति प्रयोगश्च-प्रातसूत्रे च हानोत पानपन
शब्दे शेषत्वाकुशा छन्द इति तत्र शारीरकभाष्ये॥ एवं श्रुतिसूत्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi